

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**OSMANLI VE SAFEVİ İMPARATORLUKLARINDA EĞLENCE
KÜLTÜRÜ (1501-1735)**

Mohammad Amin KEİKHA SHAHİNPOUR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Arif BİLGİN

OCAK - 2023

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI VE SAFEVİ İMPARATORLUKLARINDA
EĞLENCE KÜLTÜRÜ (1501-1735)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mohammad Amin KEİKHA SHAHİNPOUR

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti

“Bu tez 27/01/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Arif BİLGİN	Başarılı
Prof. Dr. İlhami YURDAKUL	Başarılı
Doç. Dr. Fatih BOZKURT	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Mohammad Amin KEİKHA SHAHİNPOUR

27/01/2023

ÖNSÖZ

Bu çalışmada bana destek olan ve yol gösteren ilk başta benim için karanlıkları bir mum nuru gibi aydınlatan ve maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen danışmanım Sayın Prof. Dr. Arif BİLGİN hocama teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Aydınlatıcı fikirlerini benden esirgemeyen ve bana kaynak temininde sonsuz yardım eden Dr. Nozhat AHMEDİ ve İsmail SANGARİ hocalarıma da müteşekkirim. Sevgili Gülistan ÜNAL'a bana tez aşamasında katkı sağlamasından ve yardımlarından dolayı ne kadar teşekkür etsem azdır. Babam Aliriza KEİKHA SHAHİNPOUR ve annem Jahanrokh SHAHİNPUR ve sevimli kardeşim Omid KEİKHA SHAHİNPOUR'a bana sağladıkları her türlü destek için müteşekkirim. İstanbul'da olduğum süreçte bana yardımcı olan ve beni ağırlayan Rum diyarının civanmert adamı İbrahim ÇİFTÇİ'ye teşekkür ederim. Değerli dostlarım Mohammad Hossein SADEGHİ, Halil İbrahim KORKMAZ, Mustafa Furkan ÖZREN ve Ramin VEKİLOV'a çok teşekkür ederim.

Mohammad Amin KEİKHA SHAHİNPOUR

27/01/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KAHVENİN OSMANLI'DAN SAFEVİ'YE TARİHSEL	
YOLCULUĞU	4
1.1. Kahvenin Tüketimi	7
1.2. Kahvehanelerin Mimarisi ve Görünüşü.....	12
1.3. Kahve ve Kahvehaneye Yasak	14
1.4. Kahvehane Müdavimleri	24
1.5. Kahvehanedeki Eğlenceler ve Aktiviteler	28
1.6. Sarayda Kahve	30
BÖLÜM 2: İRAN'DA VE OSMANLI'DA ŞARAP	36
2.1. Şarabın Üretimi	42
2.2. Şarap Üreticileri.....	47
BÖLÜM 3: TÜTÜN (NARGİLE)	63
SONUÇ	69
KAYNAKÇA	71
EK	77
ÖZGEÇMİŞ	93

KISALTMALAR

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

Ss. : Sayfa Sayısı

ÖZET	
Başlık: Osmanlı ve Safevi İmparatorluklarında Eğlence Kültürü (1501-1735)	
Yazar: Mohammad Amin KEİKHA SHAHİNPOUR	
Danışman: Prof. Dr. Arif BİLGİN	
Kabul Tarihi: 27/01/2023	Sayfa Sayısı: iv (ön kısım) + 77 (ana kısım) + 16 (ek)
14. yüzyıl başlarında kurulan ve 20. yüzyıl başlarına kadar varlığını sürdüren Osmanlılar ile 16. Yüzyıl başından 17. yüzyıl ortalarına kadar hüküm süren Safeviler, birbirlerine benzeyen hususiyetler taşımalarına rağmen siyasi, içtimai ve hatta kimi inanışları bakımından farklı medeniyetlerdir. Aralarında derin siyasi uyuşmazlıklar olduğu için birbirleriyle rekabet etmiş ve kimi zaman savaşmışlardır. Bununla birlikte iki toplum arasındaki ilişki devam etmiş ve kültürel açıdan birbirlerini etkilemişlerdir. Bu çalışmada, sözü edilen kültürel etkileşimi eğlence kültürü üzerinden anlamaya çalışacağız. İki toplumdaki eğlence kültürünün benzeşen ve ayrışan taraflarını, karşılaştırmalı bir yöntemle ele almayı amaçlamaktayız. Osmanlı ve Safevi toplumlarındaki eğlence kültürünü kahve, şarap ve diğer keyif verici maddeler üzerinden sosyal, dini ve siyasi bakımdan inceledik. Bu maddelerin iki topluma girişini, seçkinler ve sıradan insanlar arasında kullanımını ve bu durumun ulema tarafından nasıl algılandığını mukayeseli bir biçimde analiz ettik. Diğer taraftan bu maddelerin nasıl iki medeniyet havzası arasında kültürel alışverişe konu edildiğini tespit etmeye çalıştık. Bu yanıyları çalışmamız hem sosyal hem de ekonomik tarihi ilgilendiren bir araştırma olma özelliği taşımaktadır. Araştırmada her bir maddenin halk, ulema ve devlet tarafından nasıl algılandığını ve kullanıldığını ele aldık. Çalışmanın 1501 ila 1735 yılları ile sınırlanması, Safevi Devleti'nin yaşam süresiyle ilişkilidir. Çalışmamızda hali hazırda yazılan literatürler incelenip ve o dönemde kaleme alınmış Farsça, Türkçe ve Osmanlıca kronikler, vekayinameler, seyahatnameler, divanlar, minyatürler ve diğer belgeler kullanıldı.	
Anahtar Kelimeler: Eğlence Kültürü, Osmanlı Devleti, Safevi Devleti	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Recreational Culture in The Ottoman And Safevi Empires (1501-1735)	
Author of Thesis: Mohammad Amin KEIKHA SHAHINPOUR	
Supervisor: Prof. Dr. Arif BİLGİN	
Accepted Date: 27/01/2023	Number of Pages: iv (pre text) + 77 (main body) + 16 (add)
The Ottomans, who were founded in the early 14th century and continued their existence until the beginning of the 20th century, and the Safavids, who ruled from the beginning of the 16th century to the middle of the 17th century, are different civilizations in terms of their political, social and even some beliefs, although they have similar characteristics. Because of the deep political disagreements between them, they competed and sometimes fought with each other. However, the relationship between the two societies continued and they influenced each other culturally. In this study, we will try to understand the mentioned cultural interaction through entertainment culture. We aim to deal with the similarities and divergences of the entertainment culture in the two societies with a comparative method. We examined the entertainment culture in the Ottoman and Safavid societies from social, religious and political perspectives through coffee, wine and other pleasure substances. We comparatively analyzed the entry of these substances into the two societies, their use among the elite and the common people, and how this situation was perceived by the Ulama. On the other hand, we tried to determine how these substances are subject to cultural exchange between two civilizations. With this aspect, our study is a research that concerns both social and economic history. In the research, we considered how each substance is perceived and used by the public, the Ulama and the state. The limitation of the study to the years 1501 to 1735 is related to the life span of the Safavid Empire. In our study, the already written literature was examined and Persian, Turkish and Ottoman chronicles, documents, travel books, divans, miniatures and other documents written at that time were used.	
Keywords: Recreational Culture, Ottoman Empire, Safavid Empire	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Osmanlı ve Safevi İmparatorluklarında Eğlence Kültürü (1501-1735) isimli çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Kahvenin Osmanlı'dan Safevi'ye tarihsel yolculuğu, kahvenin tüketimi, kahvehanelerin mimarisi ve görünüşü, kahve ve kahvehaneye yasak konulması, kahvehane müdavimleri ve kahvehanedeki eğlenceler ve aktiviteler ve sarayda kahvenin yeri çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise İran'da ve Osmanlı'da şarabın tarihçesi ve bu devletlerden önce olan devletlerde şarabın durumu ve bu devletlere geçmesi ele alınmıştır. Şarabın nasıl üretildiği ve hangi bölgelerde yetiştiği araştırılmıştır. Şarap üreticilerinin kimlikleri ve hangi gruplara ve dinlere mensup oldukları incelenmiştir. Osmanlı ve İran sarayında şarabın durumu ve Safevi ve Osmanlı sultanlarının şaraba nasıl baktıkları ve tavır aldıkları araştırılmıştır.

Üçüncü bölümde de tütünün nasıl dünyaya yayıldığı ve Osmanlı ve İran topraklarına girmesi, tütünün nasıl ve hangi malzemelerle kullanıldığı, çubuk ve nargile serüveni, İran ve Osmanlı'da saray ve halk nezdinde yeri ve devletler arasında konumu çalışılmıştır.

Çalışmanın Önemi

Bu araştırma konusunun önemi, iki devleti doğrudan ilgilendiren böyle bir çalışmanın daha önce yapılmamış olmasıyla ilgilidir. İki medeniyetin eğlence kültürünü inceleyen yerli ve yabancılar tarafından kaleme alınmış eserler mevcuttur. Fakat konu üzerine yeterli düzeyde kaynak olmasına rağmen söz konusu çalışmalarda bu konular etraflıca ele alınmamış ve mukayese edilmemiştir. Önceki çalışmalar genellikle siyasi ve askeri alanlarla sınırlıdır ve bu çalışmalarda sosyo-ekonomik tarih açısından büyük bir boşluk bulunmaktadır. Bu çalışmada, iki kültür ve medeniyetin birbirlerine benzeyen ve ayrışan noktalarını tespit etmeye çalışacağız. Bu bağlamda, üç asır boyunca iki ülkenin eğlence anlayışını mukayese ederek İran'da ve Osmanlı Devleti'nde sosyal hayatı, dini bakışları ve devlet teşrifatını eğlence aynasında tavsif etmek ve analiz etmek, sosyal ve ekonomik hayata dair önemli bulgulara ulaşılmasına katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla iki medeniyetin ortak noktaları, savaşma kabiliyeti dışındaki yönleri aydınlanacak ve böylece bunun gibi diğer araştırmaların revaç bulmasına zemin oluşturulacaktır. Aynı

zamanda bu çalışmayla, Osmanlıların imajı İranlıların gözünden ve İranlıların tasviri Osmanlıların bakışıyla görülebilecektir. Bu yanıyla araştırma, ileri düzeyde bir özgünlüğe sahiptir denebilir.

Çalışmanın Amacı

Osmanlı ve Safeviye devletinin Sosyal ve kültürel ilişkisi ve bu iki imparatorlukta olan eğlence kültürü önemlidir. Eğlence kültürü hayatta önemli bir yere sahiptir ve toplumlarda dini, siyasi ve içtimai etkiler bırakmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada Osmanlı ve Safeviye devletlerinde eğlence kültürünün serüveni, niteliği ve iki toplumda benzeyen ve ayrışan unsurlar araştırılarak bulgular değerlendirilir.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada tarih ve sosyal bilimlerin öngördüğü bilimsel araştırma yöntemleri ve veri toplama teknikleri ve özellikle de karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın ana kaynakları; o dönemde kaleme alınmış kronikler, vekayinameler, seyahatnameler, divanlar ve belgelerdir. İlk başta konuyla ilgili literatür ve belgeler tespit edilmiştir. Osmanlı ve Safeviye toplumlarında eğlenceyle ilgili hem ana kaynaklar hem de literatür incelenip fişlenmiştir. Tarama, transkripsiyon, tasnif ve fişleme gibi işlemler tamamlandıktan sonra, yazma safhasına geçilmiştir ve tez metni oluşturulmuştur Her iki medeniyetin eğlence kültürü açısından benzeşen ve farklılaşan yönleri merkeze alınarak karşılaştırmalı bir yöntemle metin inşa edilmiştir. Çalışmada Türkçe, Farsça ve İngilizce araştırma eserlerden ve kaynaklardan istifade edilmiştir. Kahve ve Kahvehane bölümünü ele aldığımızda Osmanlılarda Peçevi İbrahim Efendi'nin Tarihi Peçevi eserinden , Gelibolu Mustafa Ali, Görgü ve Toplum Kuralları Üzerine Ziyafet Sofraları(Mevaidün-Nefais Fi Kevaidüi Mecalis) eserine, Ralph S. Hattox'un kaleme aldığı Kahve ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri kitabına, Namik Açıkgoz'un Kahvehane eseri ve İdris Bostan'ın Osmanlı Deniz Ticareti kitabına, İran'da ise Nesrullah Felsefi, Zendegani Şah Abbas kitabı, Jan Şarden, Sefernameye Şarden, seyahatnamesi, Rudi Metthee, Tefrihate İraniyan, Moskerat ve Mohedderat Az Sefeviye Ta Qajariye kitabı ve Resul Ceferiyan'ın Sefeviye der Arseye Din, Ferheng ve Siyaset eserlerinden İstifade edilmiştir. Şarap konusuna baktığımızda İran'da Ömer Hayyam'ın Nevruzname eseri, Mohammad Cafer, Yahakki, Ferheng Esatir ve DastanVare ha der Edebiyate Farsi kitabı, Keykavus İbn Eskende, Onsorolmalinin Kabus Name eseri ve

Osmanlı'da Halil İnalçık, Has-Bağçede 'Ays u Tarab - Nedimler Şairler Mutribler kitabı ve Neslihan Fuli'nin Osmanlı Devletinde Yasaklanmış İçecekler (1603-1807), Doktora Tezinden istifade edilmiştir.

Keyif verici maddeler hakkında İran'da Ahmed Kesrevi'nin kitabı Tarihçeyi Çobuk ve Galyan, Mohammad Hasan Semsarın Nezeri Be Peydayeş Kalyan ve Çobok Der İran makalesi, Osmanlılarda Ulrich Jasper Seetzen, İstanbul Günlükleri L/E Anadolu'da Yolculuk 12 Aralık 1802 - 22 Kasım 1803 eserinden istifade edilmiştir. Diyanet İslâm Ansiklopedisinden ve İranica Encyclopedia eserinden ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinden istifade edilmeye çalışılmıştır.

BÖLÜM 1: KAHVENİN OSMANLI'DAN SAFEVİ'YE TARİHSEL YOLCULUĞU

“Latince adı **coffea arabica** olup rubiacceae familyasına bağlı 7-8 m. boyunda bir bitkinin ve bunun tanelerinin adıdır. Tanelerin çekirdek kısmı kavrulup toz haline getirilerek ve sıcak su ile karıştırılarak elde edilen içecek de aynı adla anılır. Kahve kelimesinin Arapça’da ne zamandan itibaren kullanıldığı bilinmemekle beraber ilk anlamının “şarap” olduğu ve iştah kestiği (kahy) için bu mânayı aldığı, bugün kahve olarak adlandırılan içeceğe bu adın ehl-i keyf kimseler tarafından verildiği kaydedilmektedir. Kelime ayrıca “doyma, halis süt ve koku” anlamlarına da gelmektedir. Kahve bitkisinin meyvesi veya çekirdeğine Arapça’da **bün** denilmektedir. Memlûk divan kâtibi İbn Hicce (ö. 837/1434), kaleme aldığı resmî ve özel mektuplardan oluşan eserine muhtemelen ilk anlamına telmihte bulunmak üzere Kahvetü’l-inşâ’ adını vermiştir.”¹ Kahvenin Osmanlı coğrafyasına girişiyle ilgili olarak kronikler çeşitli bilgiler vermektedir. Osmanlı kahvehaneleri üzerine çalışan Hattox kahvenin ilk olarak Osmanlının hüküm sürdüğü Arap coğrafyasında tüketilmeye başladığını belirtmektedir.² 1511 tarihinde Mekke’de kahve içiliyordu.³ Kahve Yemen’den çıkıp 16. yüzyılın ilk on yılında Hicaz ve Kahire’de yaygınlaşmaya başlayarak halkın içeceği haline gelmeye başlamıştır.⁴ 1554 yılında İstanbul’da kahve ve kahvehane yaygın hale gelmemekle birlikte aynı yılda Halepli Hakem ile Şamlı Şems kibar Tahtakale’de kahve dükkanı açarak kahve satmaya başlamışlardır.⁵ Kahvenin tüketimine ve kahvehanelere dair bilgi veren tarihçi Gelibolulu Mustafa Ali Arabistan’daki kahvenin ve 1553 yılında Osmanlı başkentinde ve diğer şehirlerindeki durumuna işaret etmiştir. İnsanların bu mekanları toplanma yeri olarak kullandığını ifade etmiştir.⁶ Ayrıca divan şairlerinin eserlerinde de kahveye dair atıflar yer almaktadır. Bu şiirlerde kahvenin Arap coğrafyasından yayıldığı dile getirilmiştir.

¹ <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Kahve>

² Ralph S. Hattox, Kahve ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu’daki Kökenleri, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 19, 20.

³ Hattox, s. 23.

⁴ Hattox, s. 24.

⁵ Peçevi İbrahim Efendi, Tarihi Peçevi I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1981, s. 258.

⁶ Gelibolu Mustafa Ali, Göğü Vetoplum Kuralları Üzerine Ziyafet Sofraları (Mevaidün- Nefais Fi Kevaidü Mecalis), Haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman Yay, İstanbul, 1978, s. 180.

Şairi belli olmayan bir şiirde ise kahvenin esas kaynağının özellikle Yemen olduğundan ve buradan Anadolu'ya yayıldığından bahsetmiştir.

“Kahve Yemen’den Gelir Bülbül Çemenden Gelir Aman”

“A Canım Sürmelim Palazım Kekliğimde Yeşilim Aman”⁷

Kahvenin yayılışıyla ilgili olarak bilgi veren bir diğer tarihçi Solakzade’ye göre Yavuz Sultan Selim’in Mısır’a seferi sırasında kahve tacirler tarafından İstanbul’a getirilerek halk tarafından tüketilmeye başlanmıştır. Kanuni döneminde ise kahve halk arasında tam olarak bilinen bir içecek haline gelmiştir.⁸ 16. yüzyıl şairi Belîği kendi şiirinde kahvenin Osmanlı topraklarına geldiğinden bahsetmektedir. Aşık Çelebi bunu aktarmaktadır. Belîği’nin kahveyle ilgili gazeli öyle ünlenmiştir ki Hasan Çelebi tarafından kahve fincanı gibi elden ele dolaşmasına benzetilmektedir.

“Mısır u Şam u Haleb'i gezdi gelicek Rum'a”

“Ayagın aldı şarabun o cihan fettanı”⁹

Kahve 16. asrın sonunda Osmanlı topraklarında yerini bulmuştu ve sadece bir içecek değil ticari bir ürün haline gelmişti. Ancak bu seviyeye gelene kadar kahve içimine karşı çıkanlar da olmuştu.¹⁰ O dönemde kaleme alınan koronikler, divanlar ve literatürler kahvenin Osmanlı toplumuna gelişini ve yayılmasını Arap coğrafyasına ve özellikle Arabistanın güneyinde yer alan Yemen’den bahsetmektedir. Kahve o coğrafyadan Osmanlı’nın başkentine gelip yaygınlaşmıştır.

Kahve üzerinde son zamanlarda Osmanlı imparatorluğunu kapsayan bir şekilde başta Hattox, Cengiz Kırılı ve Ahmet Yaşar olmak üzere birçok çalışma bulunmaktadır. İran’da ise Felsefi ve yakın zamanlarda Guşegir ve Matte kahve üzerine çalışmıştır. Bununla birlikte bu içeceğin İran topraklarına girmesi ve onun sayesinde oluşan kültür hakkında kapsamlı ve yeterli çalışmalar ortaya koyulmamıştır. Felsefi, kahvenin Safevi coğrafyasına giriş tarihinin kesin olmadığını belirtmektedir. Şah Abbas döneminin başlarında İran’da büyük kahvehanelerin olması, onun öncesinde hükümdarlık süren Şah

⁷ Hakan Yalap, Klasik Türk Edebiyatı Işığında Edebiyat Ve Kültür Tarihimizde Kahve Ve Kahvehaneler, İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Sayı , .2017, s. 1910.

⁸ Yalap, s. 1911.

⁹ Namik Açıkgöz, Kahvehane, Akçağ Yay, Ankara, 1999, s. 44, 45.

¹⁰ Savaş Çağlayan, Anadolu’nun İlk Kamusal Mekanı: Kahvehane, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 29, 2012, s. 99.

Tahmasb döneminde kahve içildiğinin göstergesi olabilir.¹¹ Kahvenin İran'a girişi Anadolu'dan yapılan ticaret yoluyla, Osmanlı ve Safeviler arasındaki sürekli savaşlar neticesinde yahut Bağdat'ın İranlıların elinde olduğu zamanlarda olabilir.¹² 18. yüzyılda kahvenin bir ticari meta olarak kullanımı devam etmekteydi. Bu yüzyılda Tebriz ve Erzurum arasında kahve ticareti yapılmaktaydı. Hollandalılara göre Tebriz'de en fazla kahve alışverişi yapılıyordu.¹³ Hatta Safeviler'in son dönemlerinde bu yolun açık olduğu ve bu ticaretin devam ettiği aşikardır.

Kahve adına ilk kez tıbbi risalelerde rastlandığı ifade edilebilir. Bu risaleye 16. yüzyılda Saliküddin Mohammed Hemevi Yezdiy'nin kaleme aldığı Farsça risale örnek olarak verilebilir. Yazar, Arap coğrafyasında ve İran'da insanların kahve içmeye alıştığından bahsetmektedir. Saliküddin'e göre Kahve Arap coğrafyasından İran'a doğru yayılış göstermiştir.¹⁴ Safevi hakimiyetindeki toprakları ziyaret eden seyyahların yazdıklarından yola çıkarak kahvenin İran'a nereden geldiği hakkındaki bilgilere ulaşılabilir. Bu seyyahların biri olan Georg Tectanter (1602-1604) İran'a yolculuğu sırasında İranlıların kaydattıkları suya baharatlar ekleyip bunu yasaklanmış şarap yerine içtiklerini anlatmaktadır¹⁵. Oleariyos ise İranlıları şöyle tasvir etmektedir: Nargilenin yanında kahve içerler. Kahve meyvesini Mısır'dan ve özellikle Türkiye'den temin etmektedirler. Kahvenin tanesi fasulye gibidir ve onun unu beyazdır.¹⁶ İngiltere kraliçesinin fermanıyla İran'a gelen Şerli seyahatnamesinde Şah Abbas dönemindeki kahve tüketiminden bahsetmektedir. Seyyahın anlatımı şu şekildedir: "Bir tür içecekleri mevcut ve buna kahve demektedirler. Kahve İtalya'da çekirdeklerden ibarettir ve onu sıcak şekilde yerler. Fakat iyi bir tada ve kokuya sahip değildir. Nasıl ki biz İngiltere'de keyif almak için meyhaneye gidiyorsak İranlıların da kahve içmek için güzel evleri var. Elit ve ayyaş insanlar hergün bu mekana gidiyorlar. Bu mekanların sahibi çocukları çalıştırıyorlardı. Bazı evlerde sayıları 12 kişi kadar ve kıyafetleri çok temiz. Bu oğlanlara bardaş ismi verilmektedir ve hizmet işlerinde kadınlar yerine onları çalıştırıyorlardı. Yaz boyunca kadınlar yerine bu oğlanlara iş verirlerdi. Onlara çarşılarında satılan hayvan muamalesi

¹¹Nesrullah Felsefi, Zendegani Şah Abbas, Tehran, Daneşgah Tehran, Tehran, 1342, s. 275.

¹²Rudi Metthee, Tefrihate İraniyan, Moskerat ve Mohedderat Az Sefeviye Ta Qajariye, Çev. Mani Salehi Allame, Namek Yay, Tehran, 1396, s. 208.

¹³ Metthee, s. 222.

¹⁴ Metthee, s. 205, 206.

¹⁵ Metthee, s. 207.

¹⁶Adam Oleariyos, Sefernameye Adam Oleariyos, Çev. Ahmed Behpur, Ebtakar Yay, Tehran, 1363, s. 274.

yapıyorlardı. Bu durum bizi çok üzüyordu.”¹⁷. Oliviye kahvenin kökeninin Arap coğrafyası olduğunu ifade etmektedir. Kahvenin İran’daki geçmiş kullanımından, kahvehanelerden ve buraların işsiz insanların toplanma yuvası ve siyasi şiir ve destanların okunma, satranç ve tavla gibi oyunların oynanma yeri olduğundan bahseder.¹⁸ Delavale’nin anlattığına göre kendisine siyah bir içecek (kahve) ikram etmişler. İçeceğin lezzetinden ve sıcak olduğundan bahsederek içilmesinde bir sakınca olmadığını belirtmektedir.¹⁹

Vakanüvislerin ve seyyahların eserleri incelendiğinde Arap coğrafyasından başlayarak Osmanlı topraklarının tüm köşelerinde ilgi gören kahvenin Osmanlı ve Safevi devletinin Bağdat için savaştıkları yıllarda veyahut barış zamanlarında Erzurum’dan Tebriz’a uzanan ticaret yoluyla İran’a ulaştığı ileri sürülebilir. Araplar arasında 15. yüzyılda kahvenin içimi yaygınlaşmış ve bir asır sonra ise Anadolu’da kahvehanelerin açıldığı bilinmektedir. İranlıların ise Osmanlılar üzerinden bu içecek ve bu madde üzerine oluşan kültürle tanıştığı düşünülebilir.

1.1. Kahvenin Tüketimi

İran’da kahve halk ve saray arasında rağbet görmüştür. Zamanla şenliklerde ve matemlerde fincanlar elden ele dolaşmıştır. Bu içecek sofular ve din adamları tarafından içildiği için halk onları taklit etmek amacıyla siyah ve acı içeceğe ilgi gösterdiler. Yavaş yavaş halk tarafından ilgi görerek İran’da bir gelenek halini almıştır. Kahve tanelerini kuru tavada kavurup yanmış çekirdekleri parçaladıktan sonra kaynatıp suyunu içiyorlar.²⁰ Den garsiya Desiluva Ay Figruva kaleme aldığı seyahatnamesinde bu içeceğin renginin siyah olduğuna işaret ederek tadının acımsı olduğunu belirtmektedir. İranlıların daha sağlıklı ve mideye yararlı olduğunu düşünerek kahveyi farklı bitkilerle karıştırıp içtiğinden bahsetmektedir. Sıcak olan bu içeceği porselen bardaklara döküp soğumasını sağlamak için üfleyerek içtiğini anlatmaktadır.²¹ 17. yüzyılda Fransız taciri Jan Şarden mücevher ticareti için doğuya gelmiştir. Safevi sarayını da ziyaret eden seyyaha İranlılar

¹⁷ Antoni Şerli, Sefernameye Beraderan Şerli, Çev. Hovanes Masi Yan, Negah Yay, Tehran, 1387, s. 31.

¹⁸ Gium Antovan Oliviye, Sefernameye Oliviye, Çev. Gholam Reza Verehram, Ettelaat Yay, Tehran, 1371, s. 162-163.

¹⁹ Pitro Delavale, Sefernameye Pitro Delavale, Çev. Şocaeddin Şefa, Şirket Entesarat Elmi Ve Ferhemgi Yay, Tehran, 1370, s. 25 .

²⁰ Oleariyos, s. 274.

²¹ Den Garsiya Desiluva Ay Figruva, Sefernameye Den Garsiya Desiluva Ay Figruva, Çev. Golam Reza Semi, Neşr No Yay, Tehran, 1363, s. 341.

kahve, şerbet ve tatlı ikram etmişler. İranlılar kendisini çok iyi ağırladığı için İran halkını dünyadaki en nazik ve şefkatli insanlar olarak tasvir etmektedir.²² Kahve merakı sarayda da yerini bulmuştur. Sarayda şahın kahvesini hazırlamak ve bu işi üstlenmek için kahveci başı olarak bir meslek ortaya çıkmıştır. Bu görevli işi şahın kahve ve gülabını korumaktır.²³ Safevi devletinin son zamanlarında ve Afganların başkenti ele geçirip Mahmut Afgan'ın Şah Sultan Hüseyin yerine tahta geçtiğinde hizmetkarların ona kahve getirdikleri bilinmektedir.²⁴

İranlılar kahveyi acı ve soğuk içtiklerinden dolayı bunun yanında tatlı da yerlerdi. Mohemmed Eberahim Ebn Zin Elabedin Nesiri tarafından yazılan Destur Şehriyaran adlı kitapta geleneklere göre gülab ve tatlıların kahve yanında hazırlandığı ve sunulduğu anlatılmaktadır.²⁵ Safevi dönemine ait Tarih Alem Arayi Abbasi isimli ünlü kronikte bir mecliste yemek yendikten sonra kahveciler, nahil²⁶ gibi maharetle süslenmiş 300 adet Nukul²⁷ tatlısını ve şekerle tatlandırılmış meyveleri meclistekilere kahveyle birlikte sunmuşlardır.²⁸ Zaman geçtikçe kahve gülsuyu ve tatlıyla birlikte tüketilen bir madde haline gelmiştir. Kahve, gülsuyu ve Nebat İran geleneklerinde önemli bir rol oynamıştır. Dışardan gelen seyyahlar da bu şekilde anlatmışlardır. Safevi devleti son zamanlarını yaşarken ve Afganların İsfahan şehrini işgal ettikleri sırada sarayda Hollandalılara yemekten önce kahve, gülsuyu ve Nebat ikram edildiği bilinmektedir.²⁹ Kahve alışkanlığı İran kültürüne etki ettiğinden dolayı kahvenin farklı tarzlarda hazırlanması hoşlanmadıkları bir durum haline gelmiştir. Öyle ki Avrupalıların kahveye süt ve şeker eklemeleri ve ekmeği banıp yemeleriyle dalga geçmişlerdir.³⁰

²² Jan Şarden, Sefernameye Şarden, Çev. Egbal Yagmayi, Tus Yay, Tehran, 1372, C2, s. 634.

²³ Juvani Ferançesko Cemli Karri, Sefernameye Karri, Çev. Abbas Nehcevani Ve Abdul Ali Kareng, Edereye Kol Ferheng Ve Honer Azerbaycan Şergi Yay, Tebriz, 1348, s. 166.

²⁴ Di Serkis Petros Gilantez, Sogut Esfehnan, Çev. Mohammad Mehryar, Karo On Minasiyan, Golha Yay, Isfahan, 1371, s. 71.

²⁵ Mohemmed Eberahim Ebn Zin Elabedin Nesiri, Destur Şehriyaran (Salhaye 1105 Ve 1110 Hg Padeşahi Şah Soltan Hosein Sefevi,) Haz. Mohammad Nader Nesiri Mogaddem, Bonyad Mogofat Doctor Mahmud Afşar Yay, Tehran, 1373, s. 117.

²⁶ Saray Dügünlerinde Bal Mumundan Yapılarak Gelinin Veya Sünnet Çocuğunun Önünde Götürülen Süslü Ağaca Verilen Ad. Özdemir Nutku, "Nahil", Dia, İstanbul: 2016, s. 299.

²⁷ Bir Tür Tatlı.

²⁸ İskender Munşi, Tarih Alem Arayi Abbasi, Dareltebaet Aga Seyyed Morteza, Tehran, 1314, s. 547.

²⁹ Willem Floor, Eşref Afgan Der Tahtgah Isfahan (Be Revayet Şahedan Holendi), Çev. Ebulgasm Seri, Tus Yay, Tehran, 1367, s. 8.

³⁰ Oliviye, s. 84.

Oleariyos, kahve sunumunun yanına Hindistan'dan İran'a gelen nargilenin de eklendiğinden bahsetmektedir. Yemekten önce ve sonra misafirlere genellikle kahve ve nargile sunulurdu.³¹ Hollandalılara yemekten önce kahve ve nargile sunulduğu bilinmektedir.³² Ayrıca halk kahve ve nargile içmek için kahvehaneye gidiyordu.³³ Rüstem Et-tevarih adlı eserde bu sunumun yer aldığı bir anlatı mevcuttur. Yazar, kahve ve nargile içildikten sonra Avşar yiğitlerini hanın emriyle boğdurup dara astıklarını yazmaktadır.³⁴ Bu minvalde nargilenin yanında kahvenin de içildiği ifade edilebilir.

Kahvenin rağbet gördüğü eğlence alanları arasında ziyafetler bulunmaktadır. İranlıların orta sınıf insanları kahveyle ağırladığı ifade edilmektedir. Bender Abbas limanında Seyit Ahmet adlı bir paşa İngilizlere alkollü içecek ve yemekler ikram etmek yerine onlara kendi reayası gibi davranıp sadece kahve, gülsuyu ve nabat ikram etmiştir.³⁵ Sade bir hayat yaşayan Erdebil Hanı Oleariyos'u üç kere ziyaret etmiş ve bu ziyaretlerinde kendisine orta tabakadaki insanlara yaptığı gibi kahve ve nargile ısmarlamıştır.³⁶ İran'a gelen bazı yabancılar onlara sunulan konyağı daha lezzetli buldukları için onu kahve ve gülsuyuna tercih ederler.³⁷

İranlılar kahveyi soğuk bir içecek olarak tüketirler. İslam inancına ve İran tıp geleneklerine göre kahve cinselliği azaltmaktadır. Bu sebepten dolayı bazı insanlar bunun tüketiminden uzak durmuşlardır. Oleariyos'un seyahatnamesinde bu konuyla ilgili pasaj yer almaktadır:

“Gazneli sultan Mahmut'tan rivayet ettiğine göre kahveye öyle düşküncü ki eşini bile unutuyordu. Bir keresinde eşiyle yatmadan önce çok fazla kahve içtiği için kötü bir durum meydana geldi ve bu durumu sultanın eşinden nefret etmesine neden oldu. Kraliçe erkek bir atın hadım edildiğini görerek sebebini öğrenmek istemiş. Yakınlarındakiler ise ona olanı biteni anlatarak atın cinsel meylini ve içgüdüsünü ortadan kaldırmak için bu yola başvurulduğundan bahsetmişler. Kraliçe ise onlara

³¹ Oleariyos, s. 274.

³² Floor, s. 8.

³³ Karri, s. 82.

³⁴ Mohammed Haşem Rüstem Elhukema, Rüstem Eltevarih, Çev. Mitra Mehrabadi, Donyaye Kitab Yay, Tehran, 1382, s. 442.

³⁵ Floor, s. 52.

³⁶ Oleariyos, s. 134.

³⁷ Floor, s. 55.

bunun yerine ata kahve içirmelerini salık vererek böylece şah gibi zayıf ve meyilsiz olur demiştir.”³⁸

Kahvenin cinsellik duygusunu azalttığı inancı şairlerin şiirlerinde de yer bulmuştur. Aşağıdaki beyit buna bir örnek olarak verilebilir:

این سیه رو که نام تو قهوه قاطع نوم قاتل شهوه

Bu kara yüzünün adı kahvedir. Uyku bölücüdür ve şehvetin katilidir.³⁹

Osmanlı İmparatorluğunda da kahvenin genellikle tatlıyla içildiği ve törenlerde kahvenin özel bir yöntemle ikram edildiği bilinmektedir. Sarayda ve konaklardaki misafirlere özel bir törenle kahve ikram edilmektedir:

“Önce gümüş tatlı takımı ile tatlı (reçel) sunulurdu. Ardından üç genç kız kahve ikramına başlardı. Kahvenin soğumaması için güğüm, ortasında kor ateş bulunan stile oturtulur ve kenarlarına takılı üç zincirden tutularak taşınırdı. Stil takımları tombak, gümüş veya pirinçten yapılmıştır. Kahve ikramında ayrıca yuvarlak stil örtüsü kullanılırdı. Atlas veya kadifeden yapılan bu örtü sırma, sim, pul, hatta inci ve elmas işlemelidir. Stil takımı ve örtüsünün zenginliği ailenin varlık derecesini yansıtır. İçinde kahve fincanı ve zarflar bulunan tepsiyi taşıyan kız, stil örtüsünü kenardan iki eli ile önlük gibi önünde tutar, ikinci kız stil takımını taşırdı. Üçüncü kız tepside porselen fincanı alır, stildeki güğümden kahveyi doldurur, fincanı altın, tombak, gümüş veya porselen zarfa yerleştirir, zarfın ayağından iki parmağı ile tutarak tek tek misafirlere ikram ederdi. Tiryakiler kahve ile birlikte nargile veya uzun çubuklarda tütün içerlerdi.”⁴⁰

Osmanlı sarayında ağırlanan misafirler ve padişahın huzuruna gelen insanlara kahve ikram edilirmiş. Bahşişe laik olanlar için ödül ilk olarak kahve ve şerbet ikramı oluyormuş. Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahlardan ünlü Fransız taciri Şarden bir gece canının çok kahve istediğini ve rehberin de ona kahve ve Gend getirdiğini anlatmaktadır. Bu sıcak içeceği çok beğendiğini ifade eden seyyah dört küçük bardak kahve içtiğini ve ona ilaç gibi geldiğinden bahsetmektedir.⁴¹ Ayrıca seyyah Osmanlı sadrazamının emriyle elçi ve yanındakilere kahve, şerbet ve 24 cübbe getirdiklerini beyan

³⁸ Oleariyos, s. 274.

³⁹ Oleariyos, s. 134.

⁴⁰ Melike Kaplan, Bir Fincan Keyif: Kahvenin Öyküsü, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Halkbilim Bölümü, s. 4, 5.

⁴¹ Şarden, s. 398.

etmektedir.⁴² Dufour, Venedikli Johann Vesling'in yazılarına atıfta bulunarak Türklerin nasıl kahve içtiğini şu şekilde anlatmaktadır:

“Türkler Fransızlar gibi açken kahve içmezler ve yemek yedikten sonra kahve içerler. Esnaf işe başlamadan başlamadan evvel sabahleyin kahvelerini ince ve büyük bir tatlı (kahke) ile içerler.” Seyyah ayrıca kitabında Türklerin kahveyle ilgili bir atasözüne yer vermiştir: “Kahveden evvel yiyecek bir şey bulamazsan düğmeni kopar ağzına at!”⁴³

Lale devrinin ünlü şairi Nedim Osmanlıda kahve tüketimiyle ilgili bilgiler vererek o döneme ait meclisleri ve insanların hayatını canlı bir şekilde betimlemiştir. Ayrıca şair dönemin padişahı III. Ahmet'I överek halkın o dönemde mutlu bir hayat yaşadığını ifade etmektedir. Meclislerin vazgeçilmez içeceği kahve ve şerbetlerden bahsetmiştir.⁴⁴

Lale devrinin debdebe ve gösterişini en iyi şekilde tasvir eden şair Nedim bir şiirinde kahvenin gülşeker ile tüketildiği anlatılmaktadır:

“Zevk-bahş-ı hâb-ı nûşin fikr-i la'lindir senin”

“Gül-şekersiz kahveyi erbâb-ı dil nûş eylemez”⁴⁵

Nedim ayrı bir beyitte ise şunu söylemektedir:

“Ol benefî hat gelir evvelde la'l-i dil-bere”

“Kahve der-peydir bezmde âdetâ gül-şekkere”⁴⁶

Kahveyi Benefşe'ye benzetmiştir. Kahvenin ardından gülşekerin sunumunun yapıldığı belirtilmektedir. 18. yüzyılın bir diğer şairi Kâmî de (ö. 1724) kahvehaneleri Çubuklu bahçesine benzeterek ehl-i keyfin tütün çubukları ve kahve fincanlarıyla kahvehanelerde gözlemlenebileceğini ifade etmektedir.

⁴² Şarden, s. 45.

⁴³ Suna Timur Ağıldere, Batılı Seyyahların Gözünden İstanbul Ve Cezayir'de Kahve Ve Kahvehane Kültürü, (17. Yy- 19. Yy), (17. Yy- 19. Yy)” Millî Folklor 122 (Yaz 2019), s. 17.

⁴⁴ Yalap, s. 1916.

⁴⁵ Yalap, s. 1916.

⁴⁶ Yalap, s. 1916.

“Seyr eyle ehl-i keyfî ki çûb-ı duhân ile Döndi Çubuklu bâğçesine kahve-hâneler”

“Sen sen ol ehl-i keyf olan yirde Kahveyi eksük itme bir ferde”⁴⁷

Philippe Sylvestre Dufour Türklerin aç karnına kahve tüketmediğini anlatmaktadır. Bundan dolayı seyyar satıcılar kahvehane önlerinde çörek ve buna benzer şeyler satmaya başlamışlardır ve böylece yeni meslekler ortaya çıkmıştır.⁴⁸ Kaynaklar incelendiğinde Osmanlı imparatorluğuna kıyasla Safevi İmparatorluğunda daha az kahve tüketilmektedir. Halk daha çok şerbeti tercih etmektedir. Osmanlıda ise kahve tüketimi artmaktadır. Osmanlı topraklarındaki halklar kendi evlerinde ve ziyaretlerde kahve içmektedir. İran’daki ziyaretlerde ise bu yerini şerbet ve tatlıya bırakmaktadır. Bu ikram sırasında farklı kokular eşliğinde nargile ikram edilerek az kahve tüketilmektedir.⁴⁹

1.2. Kahvehanelerin Mimarisi ve Görünüşü

1597 yılında resmi olarak İsfahan Safevi devletinin yeni başkenti oldu ve büyük Şah Abbas’ın emriyle İsfahanı başkent olmaya hazırlamak için idari saray ve bürokrasi işlevine uygun olan yeni binalar yaptırıldı. Bu yeni mimarinin gösterişli ve görkemli planı bir meydan ve bulvar üzerine kurguluydu ve çarşılar ve meyhaneler bu meydanın etrafında yer almaktaydı.⁵⁰ İranı ziyaret eden seyyahlar kahve ve kahvehanelerden bahsetmiştir. İsfahan ve İran’da Avrupa’da olmayan yüce kubbeli ve süslü sütunlu kahvehaneler mevcuttu.⁵¹ Meydana ve camiye yakın olan kahvehaneler insanların ibadetlerini yaptıktan ve çarşıdaki alışverişini bitirdikten sonra rahatlamak ve dinlenmek için gittiği mekanlar haline dönüşmüştür. Kireç ve kerpiçten yapılan kahvehaneler vardı. İnsanlar o menzillerde kahve karşısında yeniden hayat buluyorlardı.⁵² Ayrıca hayırsever insanlar ilk olarak kervansaray yaptırdıktan sonra ikinci olarak kahvehane ve sonrasında medrese yapımına önem verirdi. Kahvehane medreseye vakfedilirdi.⁵³ Şarden seyahatnamesinde şahın, Mirza Rezi adlı bir kişiyi zengin etmek için ona araziler

⁴⁷ Yalap, s. 1918.

⁴⁸ Hattox, s. 59.

⁴⁹ Oliviye, s. 16.

⁵⁰ Sosan Babai, İsfahan ve Kahhayeş, Keşverdari, Teşeyyu ve Mimari Bezm Der Agaz Doran İran Modern, Çev. Mustafa Emiri, Ferheng Cavid Yay, Tehran, 1398, s. 121, 121.

⁵¹ Oliviye, s. 163.

⁵² Conabadi, s. 1702.

⁵³ Şarden, s. 939.

verdiğini ve bu şahsın da çarşı, kervansaray, hamam ve kahvehane inşa ettiğini anlatmaktadır.⁵⁴

Kahvehane mimari açıdan incelendiğinde büyük bir oda olduğu ve şehrin farklı yerlerinde ve yoğun nüfuslu yerlerde inşa edildiği bilinmektedir. Çok fazla insanın buluşma yeri olan bu mekanların ortasında genellikle bir havuz da mevcuttur. Sabahtan akşama kadar yoğun olan bu mekanların içinde büyük tahtlar bulunmaktadır.⁵⁵ Kahvenin girişinde bir salon, ortasında bir havuz ve salonun bir tarafında aydınlatma için mumlar, çıraklar ve kandiller vardır.⁵⁶ İran kahvehanelerinin ortasından genellikle bir nehir akmaktadır. İran'ı ziyaret eden Karrei zorlu geçen bir yolculuktan sonra dinlenmek için bahçeli ve içinden temiz bir su akan kahvehaneye yerleşmiştir. Bu mekanda dinlendikten sonra yolculuğuna devam etmiştir.⁵⁷ Karrei kahvehane atmosferini şöyle tasvir etmektedir:

“Bir bölüm de kahveciler için ayrılmıştır. Halk kahve ve nargile içmek için oraya giderdi. Hem dinlenme yeri hem de güzel bir manzarası olan bu yerler temiz su havzasına sahipti. İnsanlar nargile suyunu buradan temin ederdi. Şehir ahalisinin toplandığı bu yerlerde dervişler de sabahtan akşama kadar para toplamak için bağırırdı.”⁵⁸

Conabadi'nin⁵⁹ kahvehanelerdeki su havuzlarından dolayı burayı kevser havuzuna benzetmesinin sebebi buraları halk nezdinde rağbet edilen mekanlara dönüştürmek olabilir. Ayrıca nargilenin temizlenmesi için de suya ihtiyaç duyulmaktadır. Seyyahların ve vakanüvislerin anlattıklarından yola çıkılırsa İran'daki kahvehanelerin çok süslü ve gösterişli olmadığı düşünülebilir. Padişahın ziyaret ettiği kahvehaneler bile gösterişten uzaktır. Meydan ve camiye yakın inşa edilen kahvehaneler uzun bir salon ve ortasında su akan binalardır.

Osmanlı kahvehanelerinin meyhaneleri taklit ederek ticari amaçlarla ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Büyük bir odadan oluşan kahvehane içeride birçok masadan oluşan ve önünde kuyruklar oluşan bir mekandır. Ocak kısmında pişilen kahve müşterilere sunuluyordu. Bu mekan yazın rahat ve konforluydu. Nehre, çeşmelere ve ağaçlara

⁵⁴ Şarden, s. 1401.

⁵⁵ Şarden, s. 844.

⁵⁶ Den Garsiya, s. 341.

⁵⁷ Karrei, s. 44.

⁵⁸ Karrei, s. 82.

⁵⁹ Conabadi, s. 1710.

yakındı. Kapalı kahvehanelerde bile elit müşteriler için minderler vardı. Pedro Teixeira'ya (1575-1640) göre: “Kahvehane halka açık alanda kahve satmak için inşa edildi. Keyif almak ve dostlarla toplanmak için kahvehaneler ortaya çıktı.”⁶⁰

Osmanlı kahvehanelerinin mimarisi sohbet etmek ve bir araya gelip toplanmak açısından uygun bir forma sahipti. Kahvehanelere orta meydan denilen bir avludan giriş yapılırdı. Küçük bir oturma yeri vardı ve ayakkabıların çıkarıldığı kunduralık mevcuttu. Kahvehanenin ortasında havuz ve şadırvan bulunmaktaydı. 25 kişilik kapasiteye sahip olan bir kısım sedirlik olarak belirlenmiş ve kahveye gelen elit tabaka burada otururdu. Kahvehanede tiryakilerin yeri sade postlar kenarındaydı. Ocak, kahve takımları ve malzemeleri kahvenin mutfağını oluşturmaktaydı. Cami yakınına inşa edilen ilk kahvehanelerden sonra diğer mekanlar camilerden uzaklaştırılarak kendisine has bir ortam oluşturmuştur.⁶¹ Seyyahların anlatımına göre 15. yüzyılda kahvehaneler gösterişlidir ve nehir tarafına bakan pencereleri ve iki kapalı balkonu vardır.⁶²

1.3. Kahve ve Kahvehaneye Yasak

Kahvenin Osmanlı İmparatorluğundaki yayılışı ve bu içeceğin tüketilmesi için kahvehanelerin yapılmasıyla ilgili verilen tepkiler İran'da verilen tepkilerden farklı olmuştur. Bu içeceğin İran toplumun gündelik hayatına girmesi kolay olmamakla birlikte bazen kahvenin yasaklanması, haram olarak bilinmesi bazen de olumlu bir tepkiyle karşılanması söz konusuydu. Üst sınıfı teşkil eden padişah ve ona bağlı olan saray teşkilatı, ulema, dini temsil eden önemli karakterler ve edibler, zarifler, sanatkarlar ve hekimler ilk başta bu siyah ve acı içeceğe ve kahvehaneye sert tepki gösterdiler.

Geleneksek İslam tıbbı ve İran tıp kültürü yeni çıkan bu maddeye sıcak bakmamakla birlikte kahveyi reddeden, yasaklayan ve sağlık için zararlı olduğunu belirten bir açıklama da yapılmamıştır. Mustafa Ali eserinde kahvenin aşırı tüketiminin uykuya sebep olduğunu, şehvet duygusunu azalttığını ve sidik tutmak hastalığına ne olduğunu yazmaktadır. Kahveyi şarapla mukayese eden yazar, şarabın haram olduğunu belirterek yararlı olmasına rağmen fazla tüketildiğinde sıkıntılar yarattığından bahsetmektedir.⁶³ Evliya Çelebi kahvenin yeni bir içecek olduğuna vurgu yaparak bu içeceğin uykuyu

⁶⁰ Hattox, s. 23, 72, 73, 79.

⁶¹ Ürer, s. 7-5.

⁶² Hattox, s. 72.

⁶³ Ali, s. 87, 88.

böldüğünü ve insan soyunu olumsuz etkilediğini ifade etmektedir.⁶⁴ İran'ı ziyaret eden seyyahlar da kahvenin uyku böldüğünü ve şehvet duygusunu azalttığını düşünmektedir.⁶⁵ Osmanlı ve İran toplumundaki hekimler neredeyse aynı fikirdedir. Fazla kahve tüketiminin bedene zararlı olduğunu ifade ederler fakat asla tüketilmemesi noktasında fikir beyan etmezler. Hekimlerin kahve konusunda tarafsız oldukları veya dengeli bir siyaset izlediği düşünülebilir.

Hattox eserinde Ceziri'ye atıfta bulunarak ilk başta din adamları tarafından kahvenin içimine dair sert bir tepki verilmediğinden bahsetmektedir:

“Kahvenin Mısırda yayılmasından ve El-Ezher çevresinde ayaküstü içilmeye başlamasından sonra durum durum şöyle bir seyir izledi: kahve büyük ölçüde cami ve havalisinde içiliyordu ve birçok yerde açıkta satılıyordu. Kahvenin içilmesi üzerinden uzun bir zaman geçmesine rağmen kahve içenlere müdahale etmek hiç kimsenin aklına gelmedi ve hiç kimse başlı başına kahve içimi veya kahve fincanlarının elden ele dolaşması gibi yüzeysel hususlarda herhangi bir yanlışlık görmedi. Kahvenin Mekke'de yayılması ve bizzat Harem-i Şerifte de içilmesi aynı tavırla karşılandı. Neredeyse kahve içilmeyen bir zikir veya mevlit kalmamıştır.”⁶⁶

Kahve ilk kez 1511 yılında Mekke şehrinde yasaklandı fakat bu yasak kalıcı olmadı.⁶⁷ Kahve Osmanlı coğrafyasında yayılmadan önce bu maddenin ilk yasaklandığı yer Memlük coğrafyası olmuştur. Bu yasak uzun süreli değildi. Osmanlı devletinde ise kahvenin yasaklanması Kanuni Sultan Süleyman zamanında o dönemin meşhur Şeyhülislamı Ebussuûd Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bazı araştırmacılar bu yasağın uygulamasının III. Murat döneminde başladığını belirtmektedir fakat belgeler ve fermanlar II. Selim (1566-1574) döneminde uygulandığına işaret etmektedir.⁶⁸ Ebussuud Efendi kahvenin haram olduğuyla ilgili fetva vermiştir. Bu içeceğin fasık insanların içeceğini ileri süren şeyhülislam kahvehaneleri kötülemiştir. Kahvehanede toplanan, oyun oynayan ve eğlenen insanları ehl-i heva olarak adlandırmaktadır. Ona göre bu insanlar mekanlarda kahve içtikten sonra sarhoş olup ibadet ve namazlarını ihmal ederler.

⁶⁴ Çelebi, cilt 1, s. 270.

⁶⁵ Oleariyos, s. 134.

⁶⁶ Hattox, s. 25.

⁶⁷ Hattox, s. 35.

⁶⁸ Şafak, Tunç, Osmanlı Paytahtında Kahvehane Ve Kahvehane Kültürünün Yeri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 62.

Böylelikle bu mekanların yasak yerler olduğu kararına varmıştır. Ebussuud Efendi kahvenin muhtevasına dair bir açıklama yapmazken onu kullanan insanlar ve onlara bıraktığı etkiden ve toplantılardan ve dinin ihmal edilmesinden bahsetmektedir.⁶⁹ Aşağıda Ebussuud Efendi'ye kahveyle ilgili sorulan sorular ve cevaplar yer almaktadır:

“MES’ELE: Zeyd, mütâlâ'aya kuvvet için yâhud hazm-i ta'am için kahve içse helâl olur mu? ELCEVAP: Feseka, âlet-i lehv ü fücür ile içtikleri mekruhu, adam isti'mâl mi eder?”⁷⁰

Bu fetvada kahvenin yemeğin hazmını kolaylaştırmak için bile kullanılmadığını dile getiren Ebussuud Efendi kahvenin herhalükarda fesada sebep olduğunu ve kullanılmaması gerektiğine dair görüş bildirmektedir.

“MES’ELE: Kahvehanelere ehl-i hevâ cem' olup, ayrı meclis kurup, satranç ve tavla ve bunun emsali mâlâya'ni kelimât edip, bu ettiklerinin hürmetini hatıra getirmeyip, istihfaf edip, bu makûle hâl ile kahhelâl i'tikâd edenlere şer'an ne lâzım olur? ELCEVAP: Cümlesine subhânehu ve te'âlâ hazretlerinin, melâike-i kiramın ve cumhehl-i islâmm lâ'neti lâhik olur.”⁷¹

Diğer bir fetvasında ise kahvehaneyi kastederek bu mekanda toplanan insanları ehl-I heva olarak adlandırır ve onların farklı farklı oyunlar oynayarak böyle insanlara ne yapmak lazımdır diye sormaktadır. Şeyhülislam bu içeceği tüketenleri kendine has bir tavırla lanetlemektedir.

“Afyon ve bengi ma'cûn eki eyleyip, üzerine, kahveler içip, kıvamlarında oyuna ve fûnûn-i ekâzibeye iştigal eyleseler, edâ-i salât-i mektûbede ihmâl eyleseler, şer'an zikrolan fûrûşlara ve kahve-nûşlara ve men' ü define kadir olup men' etmeyen hâkime ne lâzım olur? ELCEVAP: Kabâyih-i mezbûreye mübaşeret ve te'âti edenler ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd ile men' ü zecr olunup, zecirlerinde müsâhele eden hükkâm azl olunmak lazımdır.”⁷²

Kahveyle birlikte uyuşturucu maddeler kullanan, ibadeti ve özellikle namazı ihmal edenlere karşı Ebussuud Efendi onların hapsedilmesi ve cezalandırılmasına dair fetva

⁶⁹ Tunç, s. 64.

⁷⁰ Mehmet Ertuğrul Düздаğ, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, Yenderun Kitabevî, 1972, İstanbul, s. 148.

⁷¹ Büzdağ, s. 148- 149.

⁷² Büzdağ, s. 149.

vermektedir. Bu fetvalar incelendiğinde şeyhülislamın kahveye karşı tepkisi sadece bu maddeyle ve etkileriyle ilgili değildir. Onun asıl karşı çıktığı nokta insanların bu mekanlarda toplanması ve sosyalleşmesidir. Bu siyah ve acı içecek farklı ırklardan ve dinlerden birçok grubu bir araya getirip onların eğlenmesini ve vakit öldürmesini sağlamaktadır. Bu nedenle ulema kahve ve kahvehaneyi müslümanların camiye gitmelerine mani ve dinden uzaklaştıran bir içecek ve mekan olarak görerek kahve ve kahveyle ilgili her şeyi yasaklamak yoluna gitmiştir.

“Gönül ne kahve ister ne kahvehane

Gönül sohbet ister kahve bahane” (Atasöz)

1592 yılında Şeyhülislam Bostanzade Mehmet Efendi’ye kahvenin kötülüklerine dair on iki beyitten oluşan soular sorulmuştur. Şeyhülislam bu sorulara cevap vermeye çalışmıştır. İlk beyit kahve hakkındaki olumsuz düşüncelere dairdir. Kahvenin içki gibi insanı sarhoş ettiğinden ve şarap meclislerinde kadehler gibi elden ele dolaştığından ve akı zayıf ettiğini beyan ederek kahvenin fincanda içilmesini yasak ederek insanların sağlığına zararlı olduğundan bahsedilmiştir. Bostanzade Mehmet Efendi kahvenin yasaklanmasını uygun görmeyip suyun da şarap niyetiyle içildiğinde haram olduğunu söyleyerek kahvenin zararlı olmadığını ve hatta faydalı bir içecek olduğunu ifade etmektedir.⁷³

Bostanzade’nin kahve fetvalarına dair görüşleri aşağıda yer almaktadır:

“Evvela balgamı izale ider”

“Eridüp mahv idüp komaz asla”

“Gaseyan ile kay'a manidür”

“Nefi var agrya dimiş hükema”

“Kat idüp cümle-i rütubatı”

“Hem haşada olan riyahia deva”

“Nefi vardur dimiş Bu Esire”

“Dahı kulunca ey esir -i bela”

⁷³ İdris Bostan, Osmanlı Deniz Ticareti, Küre Yay, İstanbul, 2019, s. 177.

“Şol baş agrısı kim anun sebebi”
“Zahmet ü şiddet ü hararet ola”
“Ya cereb ola göz kapağında”
“Kızarup nitekim gül-i hamra”
“Ya beia-yı remed ki ana deva”
“Olmaya bir tarik ile cana”
“Gözin açmaga kadir olmaya hiç”
“Geze aİemde şöyle na-bina”
“Mütesaid olup buhar-ı reddi”
“Bürüyüp kaplaya dimagnı ta”
“Gözin açdurmaya hücfim-ı seyl”
“Ta elif kametini ide dü-ta”
“Çaresi defî kahve içmekdür”
“Kahvedürür ana ilac u şita”
“Kahve iç kahve dafı -i gamdur”
“Vire saykal dimaga akla cila”
“Sehereye bais olması başka”
“Mahz-ı lafz-ı Huda dimiş suleha”
“Kahvenüfî iki kısmını dahı sen”
“Berd ü yabisle muttasıf sanma”
“Ol ki kışriyyedür anuun şanı”
“Bard ü yabis olmadur tab’a”
“Ol ki bünniyyedür anun tabei”
“Harıdur gayet ile itme çira”
“İtibar olıcak tenavüline”
“Harr olan nafi olmadur tab’a”
“Ba-husus eyle tabh ola bünny”

“Kalmaya anda zerre katre-i ma”
“Yani kim saf ola küdretten”
“K'ola fincan içinde cilve- nûma”
“Hiç adil ü naziri olmaz ana”
“Şir ü hurma olursa da mesela”
“Şübhe -i rabiun acıbdür ki”
“Ola akil olanda hatır-sa”
“Vehm-i mahız ile kangı mezhebde”
“Bunia tasrih ol ya hod ima”
“K'I itibarile vehm ile bir şey”
“Ya haram ya helal ola haşa”
“Müşk uud u zebad u anberdür”
“Galiba içine olan mülka”
“Buna şahid yeter müşahedemüz”
“Var yüri itme yok yire dava”
“Mutam ü müşrebinde her kişiye”
“Mü'mine hüsn-i zandürür ahra”
“Hamisin zemme bais olması”
“Degül asla müsellemlü 'l fetva”
“Lutf-ı hulkı olan kimesneye bil”
“Kahve içmek virür hemişe şafa”
“Arturup lutf ile karemden ider”
“Lutf u ihsan olur ol oldugı ca”
“Habs-i tabı olan veli her bar”
“Her ne mevzide kim ide me'va”
“Zehr-i katil olur kelamı anun”
“Hayra açmaz dehen çü ejderha”

“Göz yumup kimse zemmini itme”

“Söyleme buldugun ale'l-mya”

“Budurur sözüm evvel ü ahir”

“Temme bi'l-hayri hazihi'l-fetva”⁷⁴

Bostanzade'nin kahveyle ilgili fetvası tecrübeli bir hekimin hastasına kahvenin ne kadar yararlı olduğunu anlatan konuşmasına benzetilebilir. Bu fetva Ebussuud Efendi'nin fetvasını ortadan kaldıracak niteliktedir. Zamanla ulemanın bu yeni maddeyle ilgili görüşlerinin değiştiği ve halkın buna daha çok meyil ettiği ifade edilebilir.

III. Murat dönemindeki ulema kahve ve kahvehaneleri meyhanelerden daha kötü yerler olarak görmüşlerdir. Padişah kahveyi yasaklamasına rağmen insanlar gizlice kahve içmeye ve kahvehanede aktif bir sosyal hayat yaşamaya devam etmişlerdir. Yavaş yavaş kahve tüketiminin artmasıyla din adamları da bu içeceğe karşı çıkmayı bırakmışlardır. Kahvenin helal olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. Kahvehane sahipleri yüksek miktarda vergiler ödeyerek varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır.⁷⁵

İran ulemasının kahve ve kahvehaneye dair görüşleri Osmanlı ulemasının görüşleri gibi tartışma yaratacak düzeyde olmamıştır. İran ulemasının yoğunlaştığı nokta kahvenin müslümanları camiden ve ibadetten uzaklaştırması düşüncesi yerine burada sergilenen eylemler ve aktivitelerdir. Safevi devletinin kuruluşundan sonra sofuların ve din adamlarının ihtilafları ve çatışmaları bu mekan üzerinde de sürmüştür. Ulema kahvehanelerin sofuların mekanı olduğunu ve burada yapılan eylemlerin gayri ahlaki olduğunu belirterek muhalefet etmiştir.⁷⁶

İran'ı ziyaret eden Oliviye kahvehanelerde güzel genç çocukların kadın kıyafeti giyip hizmet ettiklerini ve o dönemde başka yerlerde bu tarz kahvehanelerin olmadığını anlatmaktadır. İran'da da olmasının sebebini burada yaşanan olaylara bağlamaktadır. İnsanlar kahvehanelerin güvenilir yerler olmadığını düşünmeye başlayıp buralara gitmemeye başlamıştır.⁷⁷ Ünlü Fransız seyyah Şarden kahvehanelerde oğlancılık

⁷⁴ Açıkgöz, s. 39,42.

⁷⁵ Mustafa, Yağbasan, Fuat Ustakara, Türk Toplumunda Kahvehane Ve Kafelerdeki İletişimsel Ortamı Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması (Gaziantep İli Örneği), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal Of Social Science cilt: 18, Sayı: 1 Sayfa: 233-260, Elazığ-2008, s. 236.

⁷⁶ Metthee, s. 240.

⁷⁷ Oliviye, S. 163.

konusunun dine ve örf'e aykırı olmasının dolayı Şah Abbas'ın çocukların kahvehanede bulunmalarını yasakladığını ve bu işi yapanlara ölüm cezası vereceğini ilan etmiştir. Seyyah İran'ın kuzeyinde bu geleneğin hala yaygın olduğunu ve devam ettiğini vurgular ve neredeyse Şarden Tebriz ve İrvan kahvehanelerinde “oruspular” gibi çalışan oğlanlardan söz eder.⁷⁸ Bu olaylara kumar oynamak ve şarap içmek de eklenilirse ve halk arasında bu yaygınlaşması ve kahvehanelerde sunulduğu göz önünde bulundurularak, halkın oğlancılığa ve zinaya da rağbet ettiği ifade edilebilir.⁷⁹ Bu gibi olayların dışında kahvehanelerde ve misafirhanelerde hırsızlık olaylarına da rastlanmaktadır.⁸⁰ İranlı hırsızların bu mekanda toplanma sebebi padişahın otoritesini sarsmak olabilir. Çünkü hem şehir içerisinde hem de halkın her kesiminin toplandığı bu mekanlarda güvenliğin olmadığını ispatlama çabası içerisine girmiş olunabilir. Şah Abbas'ın veziri Sarı Taki İtimad ed-Devle kahvehanelerde oğlancılığın yasaklanmasına dair kanunlar koydu. Sarı Taki'den sonra Halife Sultan kahvehanelerde fesadı bertaraf etmek amacıyla ve dinci ve muhafazakar insanları memnun etmek için II. Şah Abbas'ı bu mekanları kapatmaya ikna etmiştir. Bu yasaklardan sonra kahvehanelerin ıslah olduğu ve fesad yuvaları olmaktan çıktığı ileri sürülmektedir.⁸¹ Safevilerin son dönemlerinde de kahvehaneyle ilgili muhalefetlerini görmek mümkündür. Safevi devletinin son şahlarından olan Şah Sultan Hüseyin dönemin yazarları tarafından kötülüklerle ve şarapla mücadelesiyle anlatılmaktadır. Şah gençleri kötü alışkanlıklardan alı koymak için onların kahvehaneye ve berbere gitmesini yasaklamıştır. Padişahın emrine göre bu gençlerin yalnızca aileleriyle birlikte sokağa çıkmaları ve kahvehaneye, amachanelere, güreşhanelere ve eğlence yerlerine gitmemeleri gerekiyordu.⁸²

Dönemin tarihçilerine göre Safevilerin çöküşünü gösteren işaretler şairlerin kahvehane, bozahane ve meyhane gibi mekanları övmeleridir.⁸³ Fakat asıl mesele o dönemin kalem sahiplerinin düşündüğü gibi değildir. İran kahvehane kültürüyle batıdaki komşusu aracılığıyla tanışmıştır. Bu kültürü benimsemeye çalışmıştır. Seyyah Şarden İran'daki kahvehanelerde yaşanan oğlancılıkla ilgili olayların Osmanlı kahvehanelerinde daha fazla

⁷⁸Şarden, cilt 4. S. 1501,1502.

⁷⁹Resul Ceferiyan, Sefeviye Der Arseye Din, Ferheng Ve Siyaset, Pejuheşkedeyi Hoze Ve Daneşgah, Kom, 1379, S. 369.

⁸⁰ Şarden. cilt 4. S. 1347.

⁸¹ Ceferiyan, s. 383,388.

⁸² Ebutaleb İbn Mirza Beyk, Mir Fendereski, Tofetül Alem Derosaf Ve Ahbar Şah Soltan Hoseyin, H. Resul Ceferiyan, Mecles Şoray Eslami, Ketabhane, Muze Ve Merkez Esnad Yay, Tehran, 1388, s. 20, 82, 134.

⁸³ Abdulsuseyin, Nevai, Esnad Ve Mokatebat Siyasi İran, Bonyad Ferhang İran Yay, Tehran, 1360, s. 12.

yaşandığını iddia etmektedir.⁸⁴ Safevi devleti kahvehanelerde meydana gelen olaylara son vermek için kahvehaneleri kapatmaya karar vermiştir. Bu olaylar yerine kahvehaneleri oyun mekanı ve devletin izniyle konuşma ortamı haline getirme girişiminde bulunulmuştur. Bu nisbeten başarılı olmuş fakat kahvehaneler tamamen arındırılmamıştır.⁸⁵

Osmanlıda Kanuni dönemindeki dinsel yasaklar ve tartışmalar yerini siyasi yasaklara bıraktı. II. Selim (1566-1574), III. Murat (1574-1595), I. Ahmet (1603-1617) döneminde Sadrazam Derviş Paşa tarafından konulan yasaklar etkili olmamıştır.⁸⁶ IV. Murat tahta çıktığında kahve ve kahvehanelerle ilgili düşüncesinde ciddi olduğunu göstermek için kahvehaneleri kapatıp tütün veya kahve içenleri cezalandırdı. Bazı günler tebdil-i kıyafet edip sokaklarda kahve veya tütün içenleri yakalayıp öldürürdü. Aynı zamanda elit insanlar da bu cezaya tabi tutulurdu. Padişahın fermanıyla Edirne'ye giden bostancıbaşı yasaklara uymayanları cezalandırıp İstanbul'a geri dönmüştür. Naima göre bu uygulamaların nedenleri arasında padişahın halka göz dağı vermek ve sersileri azarlamak istemesi sayılabilir. Bu şahıslar kahve bahanesiyle kahvehaneye gidip orada siyasi ve idari işler hakkında konuşmaktaydı. Sultan bu işten haberdar olunca kendisi gezip bu insanları bulup ölümle cezalandırırdı. Yasaklar ve ağır cezalar halkı korkutmuş ve yerin kulağı vardır deyiminin bu dönemde ortaya çıktığı iddia edilmektedir.⁸⁷ IV. Murat'ın fermanıyla kahvehaneler kapatılarak çoğu birdaha açılmamak üzere yakılıp yıkıldı. Kalanlar ise dükkan olarak kullanıldı. Bu ferman Haremeyn ve Mısır haricindeki Osmanlı topraklarında geçerliydi.⁸⁸ İstanbul'da VI. Murat'ın fermanıyla kahvehanelerin kapatılması, Bursa kahvehaneleri sayısı ve kalitesiyle kahveye ve kahvehaneye müptela olanların gözüne girmiş ve meşhur olmuştur.⁸⁹ Çelebi'ye göre diğer padişahlar bu padişahın davrandığı gibi acımasız olmamıştır. Kahvehanelerin kapatılması bahanesiyle birçok insanın katlediliğini eklemektedir.⁹⁰ Naima'ya göre kahvehanelerin kapatılmasıyla birlikte dedikodu yaygınlaştı. Padişahın fermanına göre başkentin ve imparatorluğun diğer yerlerinde kahvehaneler yıkıldı fakat Avcı Mehmet döneminde

⁸⁴ Şarden, cilt 4, s. 1502.

⁸⁵ Metthee, s. 240.

⁸⁶ Harun Ürer, Osmanlı'da Kahve/Kahvehane Kültürü Ve Salihli'den Bir Kahvehane Örneği "Himaye-İ Etfal, Sanat Tarihi Dergisi Sayı/Number Xıx/2 Ekim/ October 2010, 1-26, s. 4, 5.

⁸⁷ Naima, cilt 3, s. 1220, 1221.

⁸⁸ Aycibin, s. 87.

⁸⁹ Çelebi, cilt 2, s. 18.

⁹⁰ Çelebi, s. 105

diğer şehirlerde kahvehaneler yeniden açıldı. İstanbul'da ise bu yasak kaldırılmamıştı.⁹¹ Bu sırada dönemin en meşhur vaizi olarak kabul edilen Kadı-zade Efendi padişah tarafından kabul alabilmek için tütünün haram olduğuna dair ictihat etti. Buna göre aklî ve naklî deliller göstererek meşhur oldu.⁹²

Tarihçilerin eserlerinde padişahın kahve yasağı, kahvehanelerin kapatılması ve kahvehane müdavimlerinin cezalandırılmasıyla ilgili fermanlar genellikle aynı bakış açısını yansıtmaktadır. Devlet tarafından uygulanan yaptırımlar tarihçiler tarafından hoş karşılanmamıştır. Katip Çelebi bu şiddeti kabul etmeyip bunun kaldırılmasına sevinçle bakıldığını aktarmaktadır. Naima ise daha farklı düşünerek bu yasaklamaların devlete başkaldıranlara karşı bir tedbir ve onları ikaz ve terbiye etme yolu olarak görmektedir. Durum daha sonraki yıllarda değişerek IV. Mehmet döneminde bu yasakların yumaşadığı görülmektedir.⁹³

16. yüzyıl ortasında Osmanlı camiasında yerini tesbit eden kahve kentlerde yaşayan insanlar tarafından rağbet görmüş ancak devlet tarafından ilk başta hoş karşılanmamıştır. Zamanla devlet kahveyi bir ticari meta olarak gördüğünde bir gelir kaynağı olarak mukataya dönüştürmüştür, Bursa'da 'Rüsûmi Kahve tevabii' mukatası tarzında görmekteyiz.⁹⁴ Osmanlıların kahve ile tanıştıkları ve bu maddeyi yasaklayıp sonunda onun maddi faydalarının farkına varıp yasaklamaları ve şiddeti bir kenara koyup kahveden gelen menfaatlere ve gelirlere odaklandıklarını söyleyebiliriz.

İran ve Osmanlı'da kahveye ve kahvehaneye konulan yasakları mukayese ettiğimizde hekimlerin yorumları nisbeten birbirine benzemektedir ve genellikle aynı sözleri kahve hakkında da söylemektedirler. Ulemaya gelince onların bu konudaki rolleri ve kahve hakkında fıkıh üzerinden verdikleri cevapladıkları dikkat çekicidir. Osmanlı'da ulema arasında kahvenin haram veya helal olmasına dair fetvalar ve tartışmalar söz konusuysa İran'da bu hususta Osmanlı'da olduğu gibi fetva ve tartışma yoktur. Bu durumun sebebi kahveyi şarap kadar önemsememeleri olabilir. Şii fakihleri kahveyi haram ilan etmemişlerdir. İran'da kahvehane ahlakı bozan ve fesada sebep olan bir mekan olarak

⁹¹ Naima, cilt 3, s. 1219

⁹² Naima, cilt 6, s. 2719.

⁹³ Bostan, s.180.

⁹⁴ Arif Bilgin, Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu Bursa Hassa Harç Eminliği, Yay Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 108.

görünmemektedir halbuki Osmanlılarda kahvehane İnsanları dinden ve imandan ve onu temsil eden camilerden uzaklaştıran bir mekandır. Devletin ve başta olmak üzere padişahın yasaklamayla ilgili fermanlarına dikkat edersek Osmanlı'da nicelik olarak İran'dan daha fazla kahvehane yasaklanması ve kahvehaneye saldırı ve onun müdavimlerini cezalandırma söz konusudur. İtimad ed-devle II. Şah Abbas'tan kahvehanelerde fesadı durdurmak için aldığı fermanlara rağmen, saraydakiler Şah sarhoşken, saderuları (oğlanları) kahvehanelere getirmek için ferman aldılar.⁹⁵ İran'da sadece kahvehaneler değil ayrıca diğer yerler de birlikte kapatılıyordu.

1.4. Kahvehane Müdavimleri

Osmanlı kahvehanelerinin müdavimlerinin kimler olduğuna göz atılacak olursa bu durumla ilgili bilginin o dönemdeki kalem sahiplerinin bakış açılarına ve düşüncelerine bağlı olduğu ifade edilebilir.⁹⁶ Mustafa Ali'ye göre İstanbul'daki kahvehaneler insanların toplantı yeri idi ve her kesimden insanın uğrak yeri idi. Dervişler ve arifler sohbet etmek için ve dinleyicileriyle buluşmak için gelirdi. Bu grup keyif almak için mekana gelirdi. Bir diğer grup olan fakirler ve garibanlar ise yatacak oturacak yerleri olmadığı için kahvehaneye gelirdi. Kahvehaneler aynı zamanda dedikodu mekanı da olmuştur. Osmanlı toprakları olan Mısır, Bağdat ve Şam gibi önemli eyaletlerde bulunan sipahi ve yeniçeriler kahvehanelerde oturup kendilerini övmüştür. Hak ehli olarak adlandırılan insanlar ise sadece kahvelerini içip giderdi. Muhabbet ve sohbe meraklı olanlar için de bu mekan bulunmaz bir fırsattı. Kahvehanede çoğunluğu oluşturan işsiz ve tembel insanlar da tavla, satranç ve kumar gibi çeşitli oyunlar oynamak için gelirdi.⁹⁷ Tarihçi Ali, zanaatkarların kahvehane ve meyhane gibi yerlere uğradığını ve burada işlerini hallettiklerinden bahsetmektedir.⁹⁸ Mustafa Ali toplumdan her kesimin kahvehane müdavimi olabileceğini söylemektedir.

Peçeylu fazla sayıda kahvehane ve buraların ehl-i keyif insanların ve ilim meraklılarının uğrak yeri olduğunu vurgulamaktadır. Kahvehane hem ilim hem de oyun yuvası olmuştur. Peçuyla göre bu grubun içerisinde serseri ve başıboş adamlar da mevcuttu. Kahvehaneler neredeyse diğer meclislerin yerini tuttuğu için din adamlarının tepkisine

⁹⁵ Ceferiyan, cilt 2, s. 1200.

⁹⁶ Bostan, s. 181.

⁹⁷ Ali, s. 180, 181.

⁹⁸ Ali, s. 94.

yol açmıştır.⁹⁹ Osmanlı döneminde İstanbul'daki gençler kahvehanelerde oturup mollalar vaz vermeye ve zikre başlayınca camiye giderlerdi.¹⁰⁰ Yazarın anlattıklarından yola çıkarak kahvehane umumi bir mekan, her sınıfın toplanabileceği ve sadece elit sınıfa ait olmayan ve farklı insanların bir araya gelmesini sağlayan bir yer olarak düşünülebilir.

Evliya Çelebi'ye göre şairler dinleyicileriyle buluşmak ve şiir okumak için taşraya gidip kahve içermiş.¹⁰¹ Bursa şehrini anlatırken buradaki kahvehaneleri ariflerin ve zariflerin toplanma yeri olarak betimlemektedir.¹⁰² Bursa kahvehanelerinin çalgıcılar ve şarkıcılarla meşhur olduğunu ve kıssahanların, şairlerin ve nakkalların bulunduğunu ilave etmektedir. Büyüklerin ve tanınmış insanların bozahaneye gitmelerinin ayıp karşılanmadığını ve buraların da şarkıcıların ve çalgıcıların mekanı olduğunu zikretmektedir. Bu dönemde iki mekanında aynı işleve sahip ve insanların toplanma ve eğlenme yeri olduğunu belirtmiştir. Ayırıcı nokta sundukları içeceklerdi.¹⁰³ Çelebi Virahor kasabasındaki kahvehanelerde tüm arifler ve seyyahların bir araya geldiğini ifade eder ve kahvehanenin ortasında gelenlerin ve gidenlerin orada toplandıklarını ve dinlenip kahve içtiklerini anlatmaktadır.¹⁰⁴ Kahvehane edebiyat ve şiir ortamına dönüşmüştü. Şairler yazdıkları şiirleri görüşlerini merak ettikleri kahvehane müdavimlerine sunuyordu.¹⁰⁵ Naima ise zorbaların ve kötü işlerle uğraşan insanların kahvehane müdavimleri olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁶ Dimitri'nin anlattığına göre Osmanlı coğrafyasındaki dervişler fakirane bir hayat yaşamakta ve onları ziyaret eden kişilere adil davrandıkları ve onlara ilk ikram ettikleri şey kahvedir.¹⁰⁷ Bu anlatıma göre kahve elit ve gözde insanlara has olmayıp her kesim misafire ısmarlanabilecek bir içecek olduğu düşünülebilir. Osmanlı İmparatorluğunda fakirler ve dervişler de kahvehanede daimi bir unsurdur.

İran ve Osmanlı coğrafyasındaki kahvehane müdavimleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Şarden İran kahvehanelerinin eski dönemlerde fesadın merkezi olduğunu ve on yaşından on altı yaşına kadar Gürcü oğlanların makyaj yapıp dans ederek

⁹⁹ Bostan, s. 82.

¹⁰⁰ Peçevi, s. 336.

¹⁰¹ Çelebi, cilt 1, s. 346

¹⁰² Çelebi, cilt 2, s. 18.

¹⁰³ Çelebi, cilt 2, s. 18.

¹⁰⁴ Çelebi, cilt 8, s. 274.

¹⁰⁵ Hattox, s. 89.

¹⁰⁶ Naîmâ Mustafa Efendi, Naima Tarihî Birinci Cild, Ç Zuhuri Danışman, Yay Zuhuri Danışman, İstanbul — 1967, s. 331, 332.

¹⁰⁷ Kentemir, s. 114.

müşterileri cezbederek onlara cinsel hizmet sunduklarını anlatırken diğer bir deyişle kahvehanelerin kötü işlerin yuvası olduğunu, oğlancılardan ve serserilerin buralarda toplandığını aktarmaktadır. Bu oğlanların daha güzel olanının daha fazla müşteri kazandırdığını anlatmaktadır. Sonunda II. Şah Abbas'ın sadrazamı Halife Sultan, şahı bir şekilde ikna ederek bu mekanları kapattı. Şah da bu işlere meraklıydı fakat kahvehanelerde böyle eylemler yoktu diye açıklama yapmaktaydı.¹⁰⁸ Caferiyan'ın Safeviler hakkında kaleme aldığı üç ciltlik kapsamlı eserde kahvehanelerin fasıkların ve bazı dönemlerde muhaliflerin toplanma yeri olduğu anlatılmaktadır. Caferiyan, Turab'dan şöyle nakletmektedir: bir kez kahvehaneye uğradım ve Mir İmad'ı orada gördüm ve o meşhur filozofun benim gibi pis işler için bu mekana rağbet ettiğini zannettim. Bu esnada Mir İmad yanıma geldi ve bizim evde de kahve var dedi ve benim yanlış düşündüğümü belirtti.¹⁰⁹ Dolayısıyla entelektüel kahvehane müdavimleri kendilerini korumak için inzivaya çekildiler.¹¹⁰

Kahvehanede bulunan bir diğer grup ise dervişler ve fakirlerdir. Mir Humam fakir bir dervişti taç giyip kahvehaneye gidemişti.¹¹¹ Conabadi devlet caddesi üzerinde kevser havuzu gibi meyhaneler ve kahvehaneler olduğundan ve burada insanların içki içtiğinden ve esrarçekenler için hazırlanmış bir yer olduğundan bahsetmektedir. Serseri ve pervasız kalenderler için de yerler ve zaviyeler kurulmuştur. Pir Budak Bey isimli bir şahsın kötü ve perişan bir halde olduğu ve malı ve parası olmadığı için Isfahan kahvehanelerinde afyon içerek hayata devam ettiğini yazmaktadır.¹¹²

İran kahvehanelerinde alt tabaka, fakirler ve dervişlerin yanı sıra üst tabakayı temsil eden karakterler de yer almaktadır. Kahve ve farklı içeceklerin bulunduğu bu mekan ediplerin, şairlerin, kıssahanların, dervişlerin ve şehnamehanların toplanma yeridir. Şah Abbas bile kahvehane müdavimlerinden olmuştur. Şairler bu kahvehanelerde mollalara muhalefet etmiştir ve mollalar buraya şeytan medresesi demiştir.¹¹³ Şiraz'da bir kahvehanede iki şair arasında meydan okumaları görmekteyiz.¹¹⁴ Şairlerin kahvehanede halkla yaklaşımları ve kaynaşmaları şiirin değişmesine sebep oldu ve Safeviye döneminde

¹⁰⁸Şarden, cilt 2, s. 845.

¹⁰⁹ Caferiyan, cilt 2, s. 768.

¹¹⁰ Nesiri, s. 37.

¹¹¹ Caferiyan, cilt 2, s. 768.

¹¹² Conabadi, s. 1710, 1746.

¹¹³ Caferiyan, s. 768, 769, 785.

¹¹⁴ Veys Beyk, Eisaleyi Dilguşa Efineye Fetret, H. Nozhat Ahmadi, Yay Muverrih, Kum, 1398, S. 311.

İsfahan'da olan kahvehaneler şiiri ve şairleri destekleyen bir mekandı ve eskiden saray bu işi görürken sonrasında kahvehane bu işi üstlendi.¹¹⁵ 11. yüzyılda yaşayan Seydi Tehrani kahvehaneleri tavsif ederken o mekanları Şah sarayından bile üstün görüp ve orada olan insanların saygılı ve değerli olduklarını vassaf eder.

”مرا در قهوه بودن بهتر از بزم شهن باشد

”که آنجا میهمان را منتی بر میزبان باشد

“Kahvede Olmak Şahlar Bezminde Olmaktan Bana Daha Güzel”

“Ki Orada Misafirin Ev Sahibine Minneti Var”¹¹⁶

Diğer bir beyitte:

بیا به قهوه ی زینا رویم صیدی زود

که یک زمان دگر جای شاه پیدا نیست

“Gel Gidelim Zeyna Kahvesine Seydi Çabuk”

“Ayrı Bir Zamanda Şahın Yeri Olmaz”¹¹⁷

Seydiyi Tehrani Zeyna kahvehanesinin kalabalık ve izdiham olduğunu anlatarak şahın o mekanda olmasını belirtir.¹¹⁸ Karri şehir ahalisinin toplandığı bu mekanda özellikle dervişlerin para toplamak için sabahtan akşama kadar bağırıldığını anlatmaktadır.¹¹⁹ Seyyah Olariyos kahvehanedeki şairlerin ve nakkalların insanları efsane hikayeler anlatarak ve şiir okuyarak eğlendirdiğine işaret ederek kendisinin de onları bir sandalyede oturarak dinlediğinden bahsetmektedir.¹²⁰ Kahvehaneler aynı zamanda insanların birbiriyle tanışma yeri idi. Muhammed Salih İsfahani isimli bir kişinin ilk zamanlarda boyacılık işiyle meşgulken bir kahveci oğluna aşık olup kendi işini bırakıp kahvehanede çıraklığa başlamıştır ve onun gibi kahvehanecilere aşık olan ve o mekanda ortam

¹¹⁵ Ali, Heydari, Ghasem, Sahrai, Mojtaba, Abbas Abadi, Nagş Gahvehane Haye Asre Safeviye Der Tekvin Sebk E Hendi, Do Mahname Ye Ferheng ve Edebiyat Ame, Sal5, Şomare15, Mordad Ve Şehrivar 1396, s. 200.

¹¹⁶ Seydi Tehrani'ye aittir.

¹¹⁷ Seydi Tehrani'ye aittir.

¹¹⁸ Divan Seydi Tehrani, H. Mohammad, Kahraman, Yay. Etelat, Tehran, 1364, s. 118, 136.

¹¹⁹ Karri, s. 82.

¹²⁰ Olariyos, s. 241.

oluşturmuştu ve toplumun her tabakasından insanlar bir araya gelip bu konuşmalara ve tartışmalara iştirak ederlerdi.¹²¹

1.5. Kahvehanedeki Eğlenceler ve Aktiviteler

Yabancı gözlemcilerin verdikleri bilgilere göre İran'daki şehirlerde yaşayan elit kesim ve orta sınıf kahve içmekten ve kahvehanede oturmaktan zevk almaktaydı. Kahvehaneler cami ve meyhane arası bir yer olarak düşünülmekteydi. Camide eğlence ortamı bulamayan ve meyhanelere gidince de halk nezdinde kötü bir imaj bırakmaktan korkan insanlar kahvehaneyi tercih etmişlerdir.¹²²

Şarden İran'daki kahvehane ortamını ve orada yapılan aktiviteleri ve eğlenceleri şöyle anlatır;

“Kahvehanelerde müşterileri eğlendirmek için onlara tavla getiriyorlar, Türkler arasında yaygın olan Sedef oyununu da kahvehanede oynanır, bu oyun Ermeniler vasıtasıyla Avrupadan İrana gelmiştir, yumurtayla da oyun oynuyorlar, sayıları az olan elit sınıf ise boş zamanlarını satranç oynamayla geçirirler ve kumar oynamakla meşgullerdi. Herkes kahvehanede konuşmakta serbesttir ve istediği her şeyi söyleyebilir. Dervişler, mollalar, şairler, hamasetçiler ve destan söyleyenler burada öğüt ve nasihat vererek halkı eğlendiriyorlar ve dervişler insanları rahatsız etmeyecek bir şekilde onlardan az bir miktar para rica ediyorlar. Böyle davranmazlarsa kahvehane sahibi onların bir daha çalışanlar vardır.”¹²³

İran'daki kahvehanelerin müdavimleri arasında alt tabakayı oluşturan fakirler, dervişler, orta tabakayı simgeleyen seyyahlar ve vakit geçirmek için toplanan insanlar seçkinler grubunu temsil eden şairler, devlet erkanı ve hatta padişahı bahsedilebilir. Bu mekanlar her tabakadan insanı çeken yerler haline gelmiştir. Aynı zamanda insanların geçim kaynağı haline geldiği ifade edilebilir. İran kahvehanelerinde edebiyattan siyasete farklı ve çeşitli konular konuşulur ve tartışılırdı. Bu, iki önemli yenilik yaratmaktaydı, kahvehaneler siyasi ve ictimai baskı olmadan her konuyu tartışabilmek için münasip bir

¹²¹ Mehdi, Necef Zade, Ez Hemzemani Zohur Doreye Omumi Der İran Ve Garb Ta Mevane Ectemai Ve Siyasi Gosterei An Der İran, Cameşenasi İran, Behar 1393, Dore Panzdehom- Şomare1, Elmi Pejuheşi, Isc, s. 98.

¹²² Metthee, s. 229.

¹²³ Şarden, cilt 2, s. 790-845.

kahvehaneye girmelerine müsaade etmez.”¹²⁴

O dönemde kumar oynamak ve şarap içmek kötü eylemler arasında sayılırdı ve aynı zamanda yaygındı. Bu eylemler kahvehanelerde sunulurdu. Ayrıca burası oğlancılık ve zinanın mekanı olarak da biliniyordu.¹²⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda insanlar günlük hayatlarının haricinde eğlenabilmek için kahvehaneye giderlerdi. Kahvehaneler sohbet ve ahbablık yapmak için toplanıp içilen kahvelerden ortaya çıkmıştır. Kahvehanelerin işlevi ve görünüşü meyhanelerden farklıydı. Meyhaneleri çoğunlukla gayrimüslimler işletiyorlardı. Müslümanların buraya girmesi halk arasında çok hoş karşılanmazdı fakat Müslümanlardan da bazı insanların bu mekanlara girdiği bilinmektedir. Bundan dolayı Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasında görüşmeler ve etkileşimler gerçekleşmiştir. Kahvehanelerin en önemli işlevi bir sohbet ve dedikodu mekanı olmasıydı. İnsanlar her türlü konuda sohbet ederlerdi. Camide konuşamadıkları konuları kahvehanede yaparlardı ve kahve bu ortamı müdavimlerine sağlamaktaydı. Kahvehanedeki konuşmalar dinsizlik sayılmıyordu fakat zamanın yanlış değerlendirildiğini düşünen din adamları ise bunu uygun görmeyip aralarında tamamen kahvehaneye karşı çıkanlar da olurdu.¹²⁶

Evliya Çelebi, insanların eğlencelerinde ve törenlerinde kahve içtiklerini anlatmaktadır. Kahvehane bir eğlence mekanı olmasının yanı sıra bir kültür merkezi ve edebiyat mafili olma özelliğini de taşımaktaydı. Çelebi, Bursa kahvehanelerinden bahsederken orada meşhur çalgıcılar, şarkıcılar, kıssahanlar, şairler ve nakkalların olduğunu ve halkı eğlendirdiğine değinmektedir. Türk seyyahın anlattıklarına göre Bursa kahvehanelerinde günde üç kez Hüseyin Baykara destanları ve Firdavsi'nin İslam öncesi İran mitolojisi ve İran tarihini anlattığı otuz senede kaleme alınan Şehname divanı okunurdu.¹²⁷

Osmanlı'da ve İran kahvehanelerindeki aktiviteler hemen hemen birbirlerine benzemektedir. Fakat kültürel ve mezhep farkı dikkate alındığında farkları tespit edebilmek mümkündür. Bu farklılıklar kendisini Osmanlı ve İran kahvehanelerinde okunulan ve okutulan hikayeler, destanlar ve şiirler muhtevasında kendisini göstermektedir. Osmanlı halkının ramazan ayında daha sık kahvehaneye uğradıklarının

¹²⁴ Ceferiyan, s. 769.

¹²⁵ Ceferiyan, cilt 1, s. 369.

¹²⁶ Hattox, s. 23, 79, 85, 88.

¹²⁷ Çelebi, cilt 2, s. 18.

yanı sıra¹²⁸ Şii mezhebinin en yoğun noktası olan İran'da, İslam'da özellikle Şialar nezdinde önemli manevi bir makama sahip olan Ali'nin doğum gününde kahve pişirilip dağıtılırdı.¹²⁹ Kahve iki toplumun dini ritüellerinde önemli bir role sahip olmuştur. Osmanlı'da Ramazan bayramı Ehl-i Sünnet nezdinde daha renkli olduğu için insanlar kahvehaneleri doldurmuşlar. Safevi devletinde Şia için önemli bir karakter olan Ali'nin doğum gününde bu maddeyle şenliklerini kutlardı.

1.6. Sarayda Kahve

Kahve Osmanlı ve İran imparatorluklarına gelir gelmez sarayda padişah ve saray ahalisi yanında yerini almayı başardı. Kahvenin saray ve saraya bağlı olan üst rütbeli kişiler tarafından rağbet görmesi halkın da bu maddeye yönelmesine katkı sağladığı ifade edilebilir. İnsanlar, yöneticilerinin dini üzeredir sözünün de الناس على دين ملوكهم gösterdiği üzere halk padişahlarını taklit ederek onların yaptığı işleri yaparlar ve onların hayat tarzlarını taklit etmeye çalışırdı. Halkın Osmanlı sultanlarının ve saray çevresinin yaptırdığı camiileri, çeşmeleri ve diğer hayratları örnek aldığı bilinmektedir. Buna benzer şekilde İran halkı da şahı ve valileri örnek alarak köprü, kervansaray ve vakıf yapmıştır. Bu dönemde coğrafyada yaygınlaşan ve sarayda önemsenen kahveye halk tabakasından bir merakın uyandığı belirtilebilir. Kahvenin İran'a gelişi İran kronikleri ve literatürde Şah Tahmasb dönemine tarihlenmektedir. Bunun kaynağı Şah Tahmasb döneminde nakşedilen ve Kanuni Sultan Süleyman'a gönderilen Şah Tahmasb Şehnamesinin halihazırda Metropoliten Müzesinde mevcut olan bu şehnamenin bir varlığında kahve tüketimiyle ilgili bilgidir.

Safevi şahlarının sarayında yeni ve özel bir meslek olarak kahveci başı ortaya çıktı. Bu meslekte olan görevlinin işi şahın kahve ve gülabinı korumaktı.¹³⁰ Sarayın buyutat kısmında yer alan kahvehanede, kahveci başı sarayın kahvesini tedarik ederek altın, gümüş ve bakırdan olan cezveler, fincanlar ve tepsileri korumakla görevlendirilmişti.¹³¹ Buyutat-ı saltanatide yer alan şerbethanede görev yapan şerbetdarbaşı da şerbetlerle ilgilenirken kahveci başı da vazifesini yapardı. Kahveyle ilgili kıymetli malzemelerin

¹²⁸ Hattox, s. 85.

¹²⁹ Ceferiyan, s. 929.

¹³⁰ Karri, s. 166

¹³¹ Debir Siyagi, Mohammad, Tezkeret Elmuluk, Yay. Tehuri, Tehran, 1332, s. 32.

korunması onun sorumluluğuna verilirdi.¹³² Bu mesleklerin sarayda kendine yer bulması ve şahlara yönelik hizmet Safevi Şahları nezdinde kahvenin önemini göstermektedir. Kahveci başının görevini sadece bir meslek olarak görmemek gerekir. Bu görevlinin yetiştği makamlar onu diğer hizmetkarlardan ayırmaktadır. Şarden, bu görevlinin kervansaray sahibi olduğundan bahsetmektedir.¹³³ Hatta Şah Abbas'ın emriyle Şems Timişi adlı bir şahsa kahvehane yaptırdığını ve yanında bir şaraphane kurulduğunu görmekteyiz. Şahın isteği doğrultusunda bu meyhanede şarap içenlerin eline özel bir mühür vurulmasını ve o dönemde şehrin emniyetinden sorumlu en yüksek rütbeli kişinin yani darugenin de onlara dokunamadığı görülebilmektedir.¹³⁴ Tarih-i Cehan Araye Abbasi'de İran için dini açıdan önemli olan Irak'ın Murtaza Kulu kahveci başıya verildiğini yazmaktadır.¹³⁵ Irak gibi önemli bir yerin kahveci başıya verilmesi bu görevin ne kadar önemli olduğunu ve bu kişinin şaha yakın olduğunu göstermektedir.

Kahve sarayda verilen ziyafetlerde yer alıp gelen misafirlere sunulurdu. Munşi o dönemde yapılan lüks bir ziyafeti şöyle tasvir eder: “Meclisin özelliği şu ki farklı şeyler yedikten sonra kahveciler kahve kadehlerini dolandırdılar. 300 nukulle onları ilginç maharetlerle nahl gibi süslemişlerdi ve meyveleri şekere katmışlardı.”¹³⁶

Kahve ve kahveci başı Safevi sarayında önemli olmakla birlikte kahvehanelerde de bir öneme sahipti. Şah Abbas'ın canlandığı İsfahan şehrinin kalbinde yer alan Nakşi Cihan meydanında saray ve şah camiisine yakın bir yerde kahvehaneler görülmektedir; saraya bağlı devlethane imarethanesin'de de kahhaneyi görüyoruz.¹³⁷ Şah bizzat kendisi kahvehaneye uğrar ve üst düzey olan misafirlerini kahvehanede ağırlar.

İspanyol elçisi, şahın kahvehanede elçi ağırlamasını şöyle anlatır:

Elçi, İsfahan'a ulaştığı zaman şahı bir kervansaray yanında oranın en meşhur mekanında gördü. Bu mekanda kahve satılmaktadır ve sağlıklı içeceklerdendir. İranlılar keyif almak ve sağlık için kahve içerler. Mekan adını buradan almaktadır: "kahvehane". Bahsedilen içeceğin rengi siyah ve tadı çok acıdır. Bunu farklı bitkilerle karıştırırlar. İranlılara göre

¹³² Debir Siyagi, Mohammad, Tezkeret Elmuluk, Yay. Tehuri, Tehran, 1332, s. 33.

¹³³ Şarden, cilt 4, s. 1500.

¹³⁴ Ceferiyan, cilt1, s. 370.

¹³⁵ Mohammad Taher Ebn Hosein, Vehid Gazvini, Tarih Cehan Araye Abbasi, Editör, Seid Mir Mohammad Sadeg, Yay Pejuheşgah Ulum Ensani Ve Motaleat Ferhangi, Tehran, 1383, s. 639.

¹³⁶ Munşi, cilt 2, s. 547.

¹³⁷ Babaie, s. 121, 199.

karışımından çok sağlıklı bir içecek oluşuyor ve mide için yararlıdır. Bu içeceği sıcak sıcak porselen bardaklara döküp biraz üfleyip soğuttuktan sonra yudum yudum içiyorlar. Çok sıcak olduğundan dolayı soğutmadan içilemez. Kahvehanede Ermeni, Çerkes ve Gürcü çocukları gibi farklı milletlerden çocuklara eğitim verilirdi. Belirtilen mekanlarda ayrıca çocuklara raks ve hoş olmayan işler öğretilirdi. Şahın kendisi bu iyi mekanı uygun görmüştü. Sol tarafına İspanya elçisini ve sağ tarafına Lahor elçisini alarak kahvehaneye girdi. Mekan kalabalık ve dağınıktı. Diğer elçiler ise şahın arkasından yürüyordu. Kahvehanenin girişinde bir salon, ortasında bir havuz vardı ve salonun bir tarafını mumlar, çıralar ve kandillerle aydınlatmışlardı. Binanın diğer yerleri boştu. Şah yüce bir mevkiye gitti ve elçileri de oraya götürdü. Lahor elçisi şaha yakın bir yere oturdu. Osmanlı, İspanya ve Moskova elçileri merdivenin alt kısmında kaldılar. Şah bu mekanda yemek yemek istedi. Şah yemek yerken oğlanların dans etmelerini istedi. Yetenekli rakkaslar kahvehanede dans etmeye başladılar. Bu dansçıların hayranları onların dansları için iddaalara giriyorlardı.¹³⁸

Tarih Alem Arayi ve Abbasi yazarı İskender Bey kıssalara atıfta bulunarak rivayet ederler. Veli Muhammet Han Kaşan şehrine yaklaşıncı İsfahan halkı kuyruk oluşturup Nakşi Cihan meydanını, çarşıları, hanları ve kahvehaneleri süslemişler.¹³⁹ Kahvenin sarayda ve siyasi münasebetlerdeki izleri diğer eserlerde de görülebilir. 1696 yılında II. Mustafa'nın tahta çıkışını tebrik etmeye gelen İran elçisi Ebul Masum Hanın yol harcı ve tayinatı Osmanlılar tarafından tutulmuştur. Elçiye verilen tayinat arasında kahve ürünü de bulunmaktadır. 1 adet kahve ibriği, tabak ve bu elçiye günlük 6 kıyye kahve tahsis edilmiştir. 77 günlük kahve tutarı akçe olarak 81.324 akçeye denk gelmektedir.¹⁴⁰ Kahve geleneği sarayda bir protokol tarzında Buyutat alanında kahvehane ve kahveci başıyla varlığına devam etmiştir. Kahvenin siyasi münasebetlerde nasıl bir yer aldığı Safevilerin çöküş döneminde Safevilerin son padişahının Şah Sultan Hüseyin'in tacı kendi eliyle rakibine devrettiği zaman görülebilir. Petros Di Serkis Gilantez eserinde şöyle anlatır:

¹³⁸ Den Garsiya, s 341, 342.

¹³⁹ İskender, Munşi, Tarihi Alem Arayi Abbasi, Cilt 3, Yay. Dareltebat Aga Seyyid Morteza, Tehran, 1314, s. 591.

¹⁴⁰ Reyhan, Şahin, Allahverdi, 17. Yüzyılın Sonunda Bir Safri Elçisinin Osmanlı Devleti'nde Maliyeti, İran Çalışmaları Dergisi, E-Issn: 2551-4370, Cilt; 5, Say; 2, s. 235, 256, 267.

“Şah Sultan Hüseyin Afganlı Mahmut'a ben saltanata layık değilim diyerek tacı başından aldı ve onun başına koydu. Ardından Afganlı Mahmut'a kahve getirdiler.”¹⁴¹

Osmanlılarda saray ahalisinin tam ne zaman kahveyle aşına oldukları ve içtikleri belli değildir, Kahveye ait kayıtlar 17. yüzyılın başlarına aittir ve büyük ihtimalle saray seçkinleri için Mısır'dan kahve temin ediliyordu, lakin mutfak bütçesinden ödenmediğinden dolayı bunun miktarı ve fiyatı belli değildir ve bu yüzyılın sonunda ödemeleri görebiliriz. Saraydaki herkes kahve içebilmek hakkına sahip değildi ve kahve içmek hakkı sadece padişah, valide sultan, harem seçkinleri ve divan-ı humayun üyelerine ve saray ağalarına aitti.¹⁴² 1729 yılında Osmanlı ordusunun İran'a ait olan Güney Kafkasya bölgesini ele geçirmek için sefer organizasyonunda, ordunun masraflarını gösteren maliye kayıtlarında kahve göze çarpmaktadır. Orduya 6 menzilde 4 kıyyelik kahve ayarlanmıştır.¹⁴³

Yeniçerilerin savaş esnasında toplanıp keyif yaparak kahve içtikleri görülmektedir.¹⁴⁴ Tarih-i Mehmed Giray eserinde cenk meydanında ve kale kuşatmasında Osmanlı paşalarının kuşatmayı bırakıp kahve ve şerbet içmekle keyif yapmakla meşgul oldukları kaydedilmiştir.¹⁴⁵ Ayrı bir rivayete göre ordu-yı humayun Tuna nehri kenarında Pançova çölünde çadır kurduğunda şehirdeki kahveler ve esnaflar orduya katılmışlar ve ordu hizmetinde bulunmuşlar.¹⁴⁶ Diğer bir örnekte ise Osmanlı padişahı Şehbaz Giray Han isimli bir hanı ordusunda çadırına çağırması ve yemek yedikten sonra ona kahve ve şerbet ikram etmişler.¹⁴⁷ Savaş gibi tehlikeli ve zor zamanlarda bile orduda kahvenin bulunduğu ve kahvecilerin var olduğu, kahvenin bir alışkanlık haline geldiği tüketilen bir maddeyi ifade edebilir.

Saraydaki münasebetlerde ve törenlerde kahvenin sabit bir yeri vardı. Her öğünden sonra veya önce özel ve üst rütbeli şahıslara kahve ikram edilirdi. Peçevi saray kahvehanesine

¹⁴¹ Petros Di Serkis, Gilantez, Sogut Esfahan, Çev. Mohammad Mehryar, Karo On, Minasiyan, Yay Golha, İssfahan, 1371, s. 71.

¹⁴² Arif, Bilgin, Seçkin Mekanda Seçkin Damaklar: Osmanlı Sarayında Beslenme Alışkanlıkları(15.-17. Yüzyıl) s. 111-112.

¹⁴³ Boa. Ae_Samd_Iı_00141_13668_001_001.

¹⁴⁴ Naima, cilt 4, s. 1974.

¹⁴⁵ Uğur Demir, Târih-İ Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin) Yüksel Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Tarihi, İstanbul 2006, s. 85.

¹⁴⁶ H. Ziya Yılmaz, Topçular Katibi ‘Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin Ve Tahlil) I, Yay: Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, s. 213.

¹⁴⁷ Demir, s. 99.

giderek burayı şöyle anlatır: “Bu fakir saraya gittim. Sarayın görkemli bir kahvehanesi vardı. İçinde beş, on oturma yeri bulunuyordu, Bu yerlerin her biri toplumun bir sınıfına ayrılmıştı. Örneğin, kadılar, büyük müderrisler, kentin ileri gelenleri, hocalar ve konuklar orada toplanırlardı.”¹⁴⁸

Osmanlı sultanı adamlarını sabah kahvesine çağırırdı ve önemli işler hakkında konuşurdu.¹⁴⁹ Evliya Çelebi yemekten sonra bir Osmanlı paşasına ona özel kaseyle bir kase kaynar kahve getirildiğini ve paşa yudumlamadan kahveyi bir anda içtiğini yazmaktadır. Bu ikramdan sonra paşaya gülsuyu ve buhur sunmuşlar.¹⁵⁰ Çelebi’nin bu anlatımı incelendiğinde o dönemde kahveyi sadece fincanlarda değil kaselerde ve aniden içildiği anlaşılabılır. Kahve yemekten sonra sunulur ve onun acısını aza indirmek için kahve ve buhur kullanılır. Çelebi ayrı bir yerde Osmanlı paşalarının ziyafetlerinde yemekten sonara mücevherden yapılan fincanlarla misafirlere kahve ve tatlılar ikram edildiği hakkında açıklama yapmaktadır.¹⁵¹

Osmanlı sarayında kahve vazgeçilmez bir ziyafet unsuruydu, her türlü törende ve münasebetlerde kahvenin izini bulabilmek mümkündür. Sürre alayı, askeri toplantılar ve kayıtlarda ve Osmanlı padişahının otoritesini göstermek amacıyla düzenlenen sünnet törenlerinde katılanlara öncesinde ve sonrasında kahve ikram edilirdi. Dolayısıyla sarayda yaşayan güzide tabaka ve devlet hizmetinde bulunan görevliler için kahve; cezve, ibrik ve fincan gibi malzemeleriyle önemliydi. Bu durum insanlardan kalan tereke listelerinde ve saraya sunulan hediyelerde daha net bir şekilde görülebilir.¹⁵² Bu gelenek sadece Osmanlılara mahsus kalmamıştır. Recep ayında kraliçe Türkleri resmi olarak çağırması ve İslam geleneklerine göre onları kahve, şerbet ve tütsü ile ağırlamıştır. Vakanüvis Hâkim Efendi eserinde recep ayında kraliçe tarafından Türklerin resmi olarak çağrıldığını ve buna göre onlara kahve, şerbet ve tütsü sunulduğunu yazmaktadır.¹⁵³ Özel kişilerin hayatına ve yaşam tarzına gelince Naima eserinde bir veziri anlatırken onun kahve yerine

¹⁴⁸ Peçevi, s. 116.

¹⁴⁹ Zeynep Aycibin, Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil Ve Metin I , (Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2007 , S. 565.

¹⁵⁰ Çelebi, s. 186.

¹⁵¹ Çelebi, cilt 4, s. 75.

¹⁵² Priscilla Mary, Işın, Bereketli İmparatorluk: Osmanlı Mutfağı Tarihi, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Yay. Vakıf Bank Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 312.

¹⁵³ Tahir Güngör, Vak‘A-Nüvis Hâkim Efendi Tarihi (Metin Ve Tahlil), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2014, s. 302.

sıcak süt içtiğini ve tütün ve şarap imediğinden bahseder ve o veziri aklamaya ve iyi göstermeye çalışır.¹⁵⁴ Bu bakış açısı kahveye yönelik şüpheyle ilgilidir. Devletlerin kendi arasındaki hediyeleşmelere bakıldığında İran hükümdarı şah Safi tarafından Osmanlı Devleti’ne gönderilen eşyalar arasında gümüşten yapılan kahve malzemeleri mevcuttur.¹⁵⁵ Kahve malzemelerinin tereke listelerinde ve saray eşyaları içinde bulunmasının yanı sıra g, iktidar, barışı ve zerafet ve inceliği temsil eden bir padişah tarafından ayrı bir devlete gönderilen eşyalar arasında tespit edilmesi de önemlidir.

¹⁵⁴ Naima, cilt 6, s. 2593.

¹⁵⁵ Boa. Ts.Ma. D 5594.

BÖLÜM 2: İRAN'DA VE OSMANLI'DA ŞARAP

İranica Ansiklopedisinde şarap için “bade” başlıklı bir madde yazılmıştır. Farsça’da da bade kelimesi alkolik içecekleri içine alan bir terimdir. Diğer isimleri ise mey, hamr, şarap ve nabiddir. Bu içkiler onları oluşturan ve yapımında kullanılan malzemelere göre adlandırılmıştır. Bu içkilerin sunulduğu mekanlara meyhane ve meykede denilmektedir. İçki içenler bādagosār, bādaparast ve bādapeymā olarak adlandırılmaktadır.¹⁵⁶ İslamdan önce İran tarihinde şarap ve şarap kültürü mevcuttu. İran, şarabın ilk üretildiği yerlerden biridir. Zagros dağlarının kuzeyinde yer alan Firuz tepesinde milattan önce 5400 ve 5000 tarihlerinden kalan büyük zarflarda şarap izlerine rastlanmıştır. Herodot kitabında Perslerin adaplarını ve huylarını anlatırken Perslerin şarabı sevdiklerini vurgular ve sarhoşken en önemli kararlarını aldıklarını ve kendilerine gelince aldıkları kararları gözden geçirdiklerini uygun ise o kararı aldıklarını veyahut ayık kafayla aldıkları önemli kararları sarhoşken tekrar gözden geçirdiklerinden bahsetmektedir.¹⁵⁷ İçkinin eski Türk kültüründe de önemli bir yeri olmuştur. Türkler şaraba “süci, bor ve çağır” gibi adlar vermişlerdir. Bazı Türk topluluklarında geleneği halen devam eden, kısrak sütünden yapılan ve “saba” denilen tulumlarda özel bir mayalama usulüyle yapılan kımız millî bir içki olarak telakki edilmektedir. Başkurdistan’da kımız bazı hastalıkların tedavisinde de kullanılmaktadır. Türkler ayrıca ayranı uzun müddet tulumlarda bekleterek bir tür rakı (ayran arağası) üretmişlerdir. Daha çok Çinliler tarafından üretilen pirinç rakısını da biliyorlardı. Göktürkler ve Uygurlar’a ait kadeh tutan hükümdar veya insan tasvirleri, Arap geleneğinde olduğu gibi Türklerin de içki kabına büyük bir önem verdiklerini göstermektedir. “Ayak” kelimesi hem “kadeh” hem “sürahi” anlamına geliyordu. “Çağırılık ayak” (şarap bardağı), “altun ayak” ve “kengeş ayak” (kurultay kadehi) vb. ifadeler Dede Korkut hikâyeleri gibi eski metinlerde geçmektedir. Türkler içki kadehinin kelime karşılığı olarak ayrıca sağrak ve idiş kelimelerini de kullanırlardı.”¹⁵⁸

Büyük Selçuklular döneminde yaşayan Ömer Hayyam kaleme aldığı Nevruzname kitabında Nevruz bayramının ortaya çıkışını ve ona ait özel ayinleri anlatır ve İslamdan önce İran geleneklerine ve padişahların adaplarına değinirken, eserinin iki bölümünü şaraba ayırmıştır. Hayyam kendisinden önce yazılan kitaplara atıf yaparak Herat şehrinde

¹⁵⁶ <https://www.Iranicaonline.Org/Articles/Bada-Pahl>.Erişim Tarihi; 16.05.2022

¹⁵⁷ Morteza, Sageb Fer, Tarihe Herodot, cilt.1, Yay. Esatir, Tehran, 1386, s. 164.

¹⁵⁸ <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Icki#1> Erişim Tarihi; 26.6.2022.

Şemiran isimli bir hükümdarın oğluyla beraber bir manzarayı izlerken Huma kuşu ve bir yılanı savaş halinde görmüşler. Şahın oğlu yılanı ok atmış ve kuşu kurtarmış. Gelecek sene, aynı zamanda ve aynı mekanda o kuş yine gelmiş ve padişaha birkaç fidan vermiştir. Padişah bahçivana bu fidanları dikmesini ve diğer canlılardan korumasını emretmiş. Bahçivan fidanın ağaç olduğunu ve diğer ağaçlara nazaran daha yeşil ve güzel olduğunu padişaha haber vermiştir. Bu ve meyveleri yetişince herkes bu meyvelerin suyunun içilmesi kanatine varmış ve meyvelerin suyunu humlarda bekletmişler fakat bu konuda endişeli ve tedirginlermiş, o nedenle padişah bu meyvenin suyunun idama mahkum edilmiş birisine içirilmesini emretmiş. Ölümüne mahkum olan kişi bir kadeh içince yüzünü ekşiterek ayrı bir kadeh daha istemiştir. İçtikten sonra neşelenmiş ve kendini her şeyden uzak hissedip padişahı hiçe sayıp demiş ki bir kadeh daha verin bana erkekler ölüm için doğmuşlardır. Üçüncü kadehi içtikten sonra derin bir uykuya dalmış ve yarına kadar ayılmamış, kendine geldikten sonra şahın huzuruna getirmişler ve şah ona durumunu sorduğunda gayet güzel olduğunu anlatmış ve yine de o şerbetten içmek istediğini söylemiştir. Böylelikle Şimran Şah şarabın nasıl değerli bir nimet olduğunun farkına varmış ve şarap içmeye ve bezm yapmaya karar vermiştir.¹⁵⁹

Kaynaklarda genellikle meyvin keşfedilişini mitolojiden gelen Cemşid şaha atfederler. Cevami Elhikayat adlı eserde şöyle anlatılmaktadır: üzüm bozulduğunda suyunu alıp saklamışlar ve bir süre sonra su acı olmuş ve Cemşid bunu zehir zannetmiştir. Cemşid'in bir cariyesi o sırada kötü şekilde hastaymış ve intihar etmek kastıyla o suyu içmiştir ancak hayatı son bulmamış ve tersine neşelenmiş ve ağrısı kesilmiştir. Cemşid bu olayı öğrenince kendisi de denemiştir ve diğer hastalıklara karşı kullanmıştır ve ona Şahdarı adını vermiştir. Şair Menuçehri şarap humunu Cemşid kızı olarak adlandırmaktadır. Rahet Elsudur eserini yazan Ravendi şarabın keşfedilmesini Şah Keykubat'a atfeder ve Mesudi Muruc Elzeheb adlı kitabında şarabın keşfini Suryani padişahlarına mahsus kılar. Zerdüştlük dininde de şaraba teşvik ve yönelme olmasa bile yasaklanmamış ve beslenmesi ve içilmesi onların kutsal kitabı Avestada yasak ilan edilmemiştir. Bu nedenle şarap Zerdüştlükte nezdinde yaygın bir ayin ve ritüeldi ve bir gelenek olarak yeni bir çocuk doğduğunda humlarda şarap saklardı ve onun düğününde içerlerdi, böylelikle eski İran

¹⁵⁹ Ömer, Hayyam, Noruzname, H. Mojtaba, Minovi, Yay. Ketabhane İ Kave, Tehran, 1312, s. 64, 65, 66, 67, 78, 69, 70.

dünya görüşünde şarap saltanat simgesi ve üzüm suyu esrarengiz yaşamı ve ölümü barındıran bir unsurdur.¹⁶⁰

Müslümanların İran'a saldırısıyla ve Sasanilerin çöküşüyle siyasi ve ictimai açıdan yeni değişiklikler oldu. İran medeniyeti siyasi ve askeri galibiyetini kendi coğrafyasında kaybetti ve Moğolların saldırısına kadar İslam hilafeti havzasına girdi. İran halkı azar azar Müslüman olup ve İslam adabına ve ahkamına mukayyed oldular. İslam dininde şarap kesinlikle yasaklanmış ve Kuran'da aşıkâr bir şekilde şarapla alakalı ayetler mevcuttur. Maide suresinin 90 ve 91. ayetinde Allah şarabı kumar ve putlarla birlikte şeytan malzemeleri olarak belirtmiştir ve şeytanın şarap ve kumarla müminlerin arasına nifak soktuğunu ve iman getiren müminlerin bunlardan uzak durmalarını emretmiştir. Nisa suresinde 43. ayette iman getirenlerin sarhoşken namaz kılmamalarını emretmiş ve Bakara suresinin 219. ayetinde peygambere hitaben ona, sana şarap ve kumar hakkında soru sorarlar, sen onlara büyük günah ve ziyanlar var diyerek cevap vermesini emretmiştir.

İran'ın Müslüman olmasıyla birlikte şarap ile ilgili bakış açıları ve kanunlar değişti ve İranlılar İslam kanunlarına ve hukuklarına uydular, fakat eski İran adetleri ve geleneklerine de devam edildi ve tamamen ortadan kalkmadı. Şarap ve onunla beraber olan kültür de diğer İran gelenekleri gibi İslam'da ve kurulan İslam devletlerinde ya kendi ismiyle Nevruz ayini gibi ya da bezm olarak eski İran menşeli kültür yerini buldu. Emeviler büyük ölçüde Bizans imparatorluğunun etkisi altında kaldılar, onlardan sonra eski Sasaniler payitahtına (Tisfun) yakın Bağdat'ı hükümet merkezi seçen Abbasiler, İran kültüründen daha fazla etkilendiler ve Bermeki hanedanının Harun Reşid vezaretinde bulunmalarıyla İran'ın yöneticiliği ve kültürel mirası daha İslam hilafetinde aşıkâr oldu. Abbasilerin saray adabında şarabın olduğu görülmektedir. Abbasilerin saray adabına göre sarayda olan normal halka su ikram edilmez ancak o dönemin seçkin ve güzide adamlarına şarap ikram edildiğini ve şarabın halife tarafından hediye olarak gönderildiğini görmekteyiz.¹⁶¹ Harun Reşid'in sarayında şarap meclisinin yaygın olması ve kardeşi Abbase ile oturup şarap içmesi ve hatta şarap meclisinde sarhoşken veziri Cefer

¹⁶⁰ Mohammad Cafer, Yahakki, Ferheng Esatir Ve Dastanvare Ha Der Edebiyate Farsi, Yay. Ferheng Muaser, Tehran, 1386, s. 799, 800.

¹⁶¹, Rusum Darelhilafe, Yay. Entesarat Bonyad Ferheng İran, Tehran, 1346, S. 49-50-73.

Bermekinin ölüm fermanını verdiği görülmektedir.¹⁶² Enderz name kitaplarında da şarap ve işret meclisleri hakkında bilgi verilmiştir. Ziyari hanedanı emirlerinden Onsorolmeali Keykavus Ziyari oğlu Gilanşah için kaleme aldığı Kabus name kitabında ona hükümdarlık için neler gerekli olduğunu anlatmaktadır. Yazarın kitabın mukaddemesinde söylediği gibi bu kitabı sadece oğlu Gilanşah için yazmamıştır ve iktidara geçen ve hükümdarlık yapan herkes için nasihatte bulunmuştur. Yazar kitabında bir bölümü şarap adabına ayırmıştır ve oğlu Gilanşaha aşağıdaki sözleri söylemektedir:

“Sana Şarap iç veya içme diyemem ki gençler kimseyi dinlemezler. Bana da çok söylediler ve ben dinlemedim ta elli yaşına varınca Allah tövbeyi bana nasip etti. Amma eğer içmezsen iki cihanda kar edersin ve Allah taala senden hoşnut olur hem de halkın ve akılsızların boş laflarından kendini uzak tutarsın ve kethüdalıkta (hükümdarlıkta) çok faydası olur. İçmesen daha çok sevinirim ama biliyorum ki gençsin ve kötü arkadaşlar içmemene mücadele etmezler. Fakat içersen de tövbe etmeyi düşün ve pişman ol ki Allah sana tövbeyi nasip etsin. Her neyse şarap içersen nasıl içeceğini bilmen gerekir, bilmezsen zehirdir ve bilersen pan zehir.”¹⁶³

Onsorolmalı bu başlangıçta İran geleneğinin İslamın şarabı yasaklanmasına üstün olduğunu tavsif etmektedir. Dinin şarabı yasak etmesine rağmen içilmemesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Şarap adabı kısmında şarabın nasıl ve ne zaman içildiğine dair ayrıntı bilgiler verir ve haftada sadece iki veya üç gününü şarap meclisinde geçirmesini söylemekle beraber oğlunun cesaretli insanlarla şarap içmemesini ister.¹⁶⁴

Müslümanların savaş ve ticaret yoluyla Orta Asya'ya gidişleri Türklerin Müslüman olmalarına sebep oldu. Orta Asya'dan yavaş yavaş Türk aşiretleri yaşadıkları yerleri bırakıp batıya göç ettiler. Abbasi hilafetinde orduda liyakatlarını ispat ederek hilafetin önemli unsurlarından olmayı başardılar. Samaniler dergahında hizmet sunan Türkler ilk devletlerini halifeye tabii olarak Gazneliler adıyla hilafetin doğu sınırlarında tesis ettiler. Orta Asya'dan gelen Türkler nezdinde de içki kullanma ve içki ile ilgili edep ve adablar vardı. Ebulfezl Beyhaki eserinde sık sık Gazneliler ve şarap meclislerinden bahsetmektedir. Hindistan fatihi Gazneli Sultan Mahmud şarap içermiş ve yanındakilerle

¹⁶² Mohammed İbn Cerir, Taberi, Tarihname Taberi/Doran E Eslami, cilt 2, Çev. Mohammed İbn Belemi, H. Mohammad Roşen, Yay Elborz, Tehran, 1373, s. 1196, 1198.

¹⁶³ Keykavus İbn Eskende, Onsorolmalı, Kabus Name, H. Emir Timur Korkan, 1285, S. 60.

¹⁶⁴ Onsorolmalı, s. 60, 83, 133.

alemler düzenlemiş,¹⁶⁵ Sultan Mesud'un babasından gizlice şarap içtiğini ve alemler yaptığını zikreder ve zaferlerde de iştret meclislerini ve şarap içildiğini görmekteyiz.¹⁶⁶ Gaznelilerden sonra büyük bir coğrafyayı kapsayan ve Abbasi halifelerini kendilerine muhtaç bırakan Selçuklular da iştret meclisleri ve alemlere meyillilerdi. Büyük Selçukluların en muktedir padişahı Melikşah şarabı çok severmiş ve Selçuklular sarayında bulunan ve görev yapmakla beraber o dönemde meşhur Rahet Elsudur ve Ayet Elsurur kitabını yazan Ravendi, eserinin bir kısmını şarap bölümüne ayırmıştır ve şarabın helal veya haram olduğuyla ilgili, şarap tüketimi ve iştret meclisleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir.¹⁶⁷ Anadolu'ya gelen Türk aşiretleri Malazgirt savaşından sonra yoğun bir şekilde o topraklara yerleştiler ve Anadolu Selçukluları o diyarda kuruldu. Anadolu Selçukluları kendileriyle birlikte Büyük Selçukluların mirasını da taşıyorlardı ve İrani gelenekler onların hükümdarlıklarında da mevcuttu. Anadolu Selçukluların saraylarında şaraphanenin var olduğunu bilmekteyiz, Anadolu Selçuklularının şahı, güçlü veziri Köpek Sultanı öldürmek istediğinde vezir şaraphaneye sığınmış ve sultanın şarapdarı onu öldürmüştür.¹⁶⁸

Şarap ve iştret meclisleri Moğollar döneminde daha pervasız ve açık bir şekilde yaygındı ve İslam'da yasak olan şeyler Moğollar döneminde yasak değildi ve yaşam tarzı İslam ile çakışmaktaydı ve bununla birlikte sarhoşluk ve içki içmek onlar için kutsal ve saygı duyulacak bir şeydi. Onlara mahsus Kırmızı birası vardı ve içki kullanımında kadın ve erkek ayrımı yapılmazdı ve törenlerde ve şenliklerde beraber şarap meclislerine katılırlardı. Moğolların İslam alemini istilasıyla meyhanelerin ve genelevlerin daha yaygınlaştığını ve serbest bir şekilde çalıştıkları ve hatta bu iki mekanı birbirinden ayırmanın zor olduğu görülmektedir.¹⁶⁹ Cengiz Han hatunlar ile beraber şarap içermiş.¹⁷⁰ Moğolların göçebeliği bırakıp ve şehirlerde yaşamalarıyla birlikte şehir hayatının gerektirdiği şeyleri yerine getirmeye mecbur kaldılar, onlar eski isyankar ve başkaldırcı davranışlarını yerleşik yaşamdaki kanunlar ve düzenlerle değiştirdiler ve fethettikleri medeniyetler içinde eridiler. Şarap konusunda da Moğollar kendi geleneklerini tamamen

¹⁶⁵ Mohammed İbn Ali, Ravendi, Rahet Elsudur Ve Ayet Elsurur Der Tarih- I Ali-I Selcuk, H. Mohammad, İkbāl, Mojtaba, Minovi, Yay Tehran, 1364, s. 90.

¹⁶⁶ , Mohammad İbn Hoseyin, Beyhaki, Tarih-I Beyhaki, Yay. Donyay-I Ketab, Tehran, S.145, 160.

¹⁶⁷ Ravendi, s. 249, 416.

¹⁶⁸ Yahya İbn Mohammad, İbn Bi Bi, Mohteser Selçukname, s. 163, 166, 218.

¹⁶⁹ Matthee, s. 71.

¹⁷⁰ ____, Tarih Serri Moğolan, Çev. Şirin Beyani(Eslami Noduşen), Pol Peliyo, Yay. Daneşgah Tehran Moesseseye Entesarat Ve Çap, Tehran, 1383, s. 92.

devam ettiremediler ve İlhanlılar döneminin müktedir sultanı Gazan Han saltanatında şaraba yasak koyuldu. Şaraba yasak getirilmesinin nedenini Reşideddin Fezlullah çoğu memleketlerde halkın şarap içmesi ve kavga edip birisini yaralı ve yahut katletmesini beyan eder ve onların cezalandırılmasının gerekli olduğunu ve sultanın emriyle sarhoş olan insanları sokaklarda yakalayıp onları halkın ortasında çıplak bir şekilde caddelerde bir ağaca bağlamayı ve halkın onu tedip etmesini anlatmaktadır.¹⁷¹

Orta Asya kültürünü barındıran Timurlularda da halefleri olan Moğollar gibi şarap içmek yaygındı ve Timurlular sarayında toylar, meclisler ve düğünler düzenlenirdi. Timur'un kendisi şarap meclisleri ve işret düzenlemeyi ve fazla içki içmeyi çok severdi. Her zaferin ardından hemen meclisler kurup fazla şarap içerdi. Timur'u Semerkant sarayında ziyaret eden İspanyol elçisi Kelavikho, elçilere Timur'un emriyle ziyafet düzenlendiğinden ve Timur'un bizzat bu ziyafete katıldığını ve seçkin hatunların da bu mecliste olmalarından ve fazla şarap içildiğini ve kimsenin Timur'dan izin almadan şarap içemediğinden bahsetmektedir. Timur dönemini kaleme alan dönemin tarihçileri Timur'un ölüm sebebinin de fazla içki içmekten olduğunu kaydetmişler.¹⁷²

İran'ın da ve Anadolu'da kurulan Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri de diğer Orta Asya'dan gelen Türk devletleri gibiydi ve onlar döneminde de hükümdarlar şarap içmeye ve işret meclisleri düzenlemeye rağbet gösteriyorlardı. Eltarih Elgiyasi yazarı Uzun Hasan'ın meyhaneleri kapattığını yazsa da, yabancı elçilerin anlattıklarına göre Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan şarap içermiş ve sade meclisler kurmayı severmiş.¹⁷³

Safevi devleti 16. yüzyılın başında Şah İsmail tarafından kuruldu. Siyasi, ictimai ve iktisadi boyutlarda kendisinden önce olan Orta Asya'dan gelen Türk ve Moğol devletlerine benziyordu. İslam'ın şarabı yasaklamasına rağmen işret ve şarap meclisleri vs İran'da hayatına devam ediyordu. İçki konusunda İran medeniyetinde olan şarap geleneği mirasına sahipti. Bu devletin kurucuları sufi tarikatına bağlıydı ve diğer kurulan devletler gibi göçebe aşiretler tarafından kurulmamıştı ve devletin kuruluşundan itibaren irfan ve tasavvufun etkisi altındaydı zira Safeviler padişahı ilk başta Edebil'de olan hangahda müritlerine bir murattı. Dolayısıyla tasavvufta şarabın yaygın olması ve bir

¹⁷¹ Reşid Eddin Fezlullah, Tarih Mobarek Gazani, H. Karl Yan, Yay. Stafan Ostain, Hertford – İngiliz, 1940, s. 325, 326.

¹⁷² Hoseyin, Mir Ceferi, Tarih Tehevvulat Siyasi Ectemai Egtesadi Ve Ferhengi İran Der Doreye Teymuriyan ve Torkmanan, Yay. Semt, Tehran, s. 41, 42, 52, 53.

¹⁷³ Mir Ceferi, s. 303.

ritüel olarak içilmesi Safevilere de intikal etti. Safevilerin devleti sabit ve istikrarlı bir hale geldiği zaman Şah Tahmasb zamanında Güney Kafkasya'ya saldırımları ve Ermeni ve Gürcüleri İran'a getirmeleriyle onların kültüründen de etkilendiler. Yeni araştırmalara göre Gürcistan'da şarabın üretim tarihi 8000 yıl öncesine gider ve Gürcüler kadimi şarap içenlerdendirler. Gürcülerin Safevi devletine gelişleriyle ve saray ve devlet erkanlarına yerleşmeleriyle onlara ait olan şarap geleneği özellikle saraya ve hareme yerleşti.¹⁷⁴

Osmanlı İmparatorluğu 14. yüzyıl başlarında Osman gazi tarafından bir beylik olarak kuruldu ve fetihler yaparak devlet haline geldi ve 1453'te Fatih'in İstanbul'u fethetmesiyle İmparatorluğa yükseldi. Osmanlı devletinde de şarap kültürü Orta Asya Türk ve Moğol geleneği ağırlıklı olarak eski İran şarap kültürü, İslam'da olan şaraba bakış açısı, Osmanlılardan önce kurulan Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklularından oluşmaktaydı. Bununla birlikte Osmanlılar Moğol istilasından sonra Anadolu'da kurulan beyliklerden de etkilendiler. Osmanlılar Anadolu'nun batısında kurulan en güçlü ve kültürlü beyliği yani Germiyan beyliğinden çok etkilendiler. Germiyan beyliğinin sarayında iştret meclisleri ve eğlenceleri evlenmek ve etkileşim vasıtasıyla Osmanlılar sarayına taşındı.¹⁷⁵

Osmanlılar eğlence kültürlerini Bizans imparatorluğu kültüründen veya Balkanlar ve Araplardan almamışlardır. Osmanlılar eğlence kültüründe kendilerinde önce Anadolu topraklarına yerleşen ve hüküm süren Anadolu Selçuklu kültür anlayışına sahiplerdir. Anadolu Selçukluları da bu hususta İran'dan etkilenmişlerdir.¹⁷⁶

2.1. Şarabın Üretimi

Safevilerde şarabın yapımı ve tüketimini anlamak ve incelemek için kronikler ve vekayinamelerde yeterince bilgi bulunmamaktadır. Fakat İran'a gelen elçiler, tacirler ve seyyahlar kaleme aldıkları seyahatnameler ve hatıratlarında bizi bu konuda yoğun bir şekilde bilgilendirmişlerdir. Bu eserleri yazan yazarlar yabancı olduklarından dolayı olayları abartmış olabilirler ve İran coğrafyasını ve kültürüne aşina olmadıkları için bilgi verirken onların söylediklerine daha dikkatli bakmak gerekmektedir.

¹⁷⁴ Matthee, s. 44, 72, 73, 74.

¹⁷⁵ Halil, İnalçık, Has-Bağçede 'Ays U Tarab - Nedimler Şairler Mutribler, Yay. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 93, 94.

¹⁷⁶ Fulin, s. 69.

Şarabın üretildiği yerlere baktığımızda İran'ı ziyaret etmiş olan seyyahlar belli başlı yerleri şarap üretim merkezi olarak kaydetmişler ve anlatmışlardır. Şarabın kalitesine gelince ilk olarak Şiraz şarabı önde gelir ve adı ve sanı dillere destan olmuştur. Şarden İran'ın en kaliteli ve makbul şarabını, Şiraz şarabı olarak bilir ve Şiraz şarabı sadece şaha ve saray ahalisi ve Safevi devletinin üst sınıfına aitmiş ve yaz mevsiminde Şiraz şarabını Hürmüz ve Laristan gibi şehirlere gönderirlermiş.¹⁷⁷ Oleariyos da İran'ın en kaliteli şarabını, Şiraz şarabı olarak anlatır ve şahın mihmandarı tarafından elçilere Şiraz şarabı ikram edildiğini söyler ve bununla birlikte bir hanın ziyafetinde Osmanlı'da büyük bir paşanın katledildiğinin haberini alınca mutlu olduğunu ve kutlamak adına elçilere Şiraz şarabı ve Nebat gönderildiğini yazmaktadır.¹⁷⁸ 1665 yılında Fransız taciri İran'dan Hindistan'a gitmek istediği zaman İran şahından şarap almak için ricada bulunmuştur. Taverniye eserinde şahın Şiraz valisi Mirza Mohammad Sadık'a yazılan hükmünü zikreetmiştir. Şah Mirza Mohammad Sadık'tan bu fermanı alınca padişahın emrine uymasını ve Taverniye'ye elinde mevcut olan şaraplardan üç yük şarap vermesini ve fiş almasını istemiştir.¹⁷⁹ Taverniye diğer seyyahlara göre Şiraz şarabı hakkında bize daha ayrıntılı bilgiler vermiştir:

“Şiraz şarabı en kaliteli şaraptır ancak şirazda ve etrafında olan asma bağlarının hepsinden şarap yapılmıyor, yarısını yiyip ve geri kalanından şarap yaparlar, pişmiş şarap yaparlar onu bazıları ekmekle tüketirler, ve yolculara ve yabancılar için çok yararlıdır, şarap diğer şeyler gibi tartılarak ağırlığna göre satılmaktadır. 1666 yılında kendilerini Lavyan Yahudilerinden sayan Şiraz Yahudileri ve yaklaşık 600 aileden oluşmaktadırlar takriben yüz ve yüz on bin batman şarap üretmişlerdir, ve şarap yapma bu fakir halkın tek yapabileceği işidir ve bu şarap yapıp satmakla geçiniyorlar, Müslümanlar bu işi yapamazlar ancak bu işi gizlice yapanlar da oluyor, onlar kişisel masraf için üzüm alıp şarap yapıyorlar, Şiraz valisi de Yahudilerin bu işten kazandıkları paranın bir kısmına el koyuyor, bu sene üzüm fazla vardı ve 200,025 şarap yapılmıştır ve bu ton olarak 4,125 olur, (her ton 1000kg), İranlılar bu şarapları şişe içerisinde samandan dolu bir kutuda taşırlar ve şaraba zarar gelmez.”¹⁸⁰

¹⁷⁷ Şarden, cilt 5, s. 1933.

¹⁷⁸ Oleariyos. s.100, 109.

¹⁷⁹ Taverniye, s. 168.

¹⁸⁰ Taverniye, s. 336, 337, 338.

İspanyol elçisi Fars eyaletinde yetişen şarabın doğuda olan en kaliteli şarap olduğunu söyler.¹⁸¹ Diğer yabancı gözlemci Karri Şiraz kelimesinin¹⁸² bazı insanlara göre Şire (pekmez)kelimesinden türetildiğinden ve tahmir edilmiş şarap anlamına geldiğini söylemektedir. İran’da üzümün fazla yetiştiği ve bir miktarı yemek için ayırmış ve geri kalan üzümlerle sirke ve şarap yaparlarmış. Şiraz şehrinde çok miktarda şarap üretildiğini ve hatta Hindistan’a ihracat yapıldığından söz eder.¹⁸³

Yabancı gözlemcilerin anlattıklarına göre İran’da üretilen en iyi üretilen şaraplar Şirazdan sonra, Yezd şehrinde üretilen şaraplardır. Taverniye Yezd şarabının çok hoş olduğu kanaatindedir ve bu şarabın Lar şehrinin Yahudilerine ve Hürmüz şehrine gönderildiğini yazmaktadır.¹⁸⁴ Şarden de Taverniye gibi Yezd şarabını İran’ın şarapları arasında en iyi ikinci şarap olarak adlandırır ve Hürmüz ve Laristan’a gönderildiğini eklemektedir.¹⁸⁵ Karri İran’ın en iyi şaraplarının Şiraz ve Yezd şehrine ait olduklarını söylemektedir.¹⁸⁶

İran’ın başkentinde üretilen şarabı yabancı gözlemciler kalite açısından üçüncü şarap olarak ayırmışlardır. Taverniye İsfahan şarabını orta seviyede bulmaktadır.¹⁸⁷ Oliviye İran’da şarabın az olmasına rağmen İsfahan’da Ermeniler tarafından şarap yapıldığını anlatmaktadır.¹⁸⁸ Şarden ise İsfahan şarabının tatlı üzümlerden yapıldığı için fazla tatlı olduğunu ve içmesinin zor olmasını açıklamaktadır.¹⁸⁹ İsfahan’da şarap içenler şaraba kapak koymazlar ve şarabın bozulmaması için ona karanfil çiçeği veya roz çiçeği eklemektedir, havanın durumunun iyi olduğunu ve böylelikle şarabın kolaylıkla bozulmayacağını ifade etmektedir.¹⁹⁰

İran şarabını temin eden ve bazen İran topraklarında yer alan bazen de Osmanlılar eline geçen Güney Kafkasya’da yer alan Gürcistan ve Ermenistan eyaletleridir. Ermenistan ve civarlarında, Mengerli ve Gürcistan gibi eyaletlerde büyük üzüm bağları mevcuttur. Dolayısıyla buralar büyük şarap üretim merkezleridir.¹⁹¹ Delavale Ermenilerin asma

¹⁸¹ Den Garsiya, s. 159.

¹⁸³ Karri, s. 153, 178, 179.

¹⁸⁴ Taverniye, s. 22.

¹⁸⁵ Şarden, cilt 5, s. 1933.

¹⁸⁶ . Karri, s. 153.

¹⁸⁷ Taverniye, s. 22.

¹⁸⁸ Oliviye, s. 165.

¹⁸⁹ Şarden, cilt 5, s. 1933.

¹⁹⁰ Şarden, cilt 2, s. 696.

¹⁹¹ Taverniye, s. 22.

ağaçlarının yetiştirilmesinde çok meharetli olduklarını ve onlar gibi kimsenin şarap yapamayacağını söyleyerek şarap kaşifleri sanki Ermenilerdir diye vurgulamaktadır.¹⁹² Şarden'e göre İran Ermenilerinin ürettiği şaraplar kaliteli olmasına rağmen hastalığa sebep olur ve böbreklere zarar verir.¹⁹³ Şarden Gürcistan şaraplarını Ermenilerin yaptığı şarap gibi görmez ve çok kaliteli olarak bilir ve Gürcistan valisinin bu şaraptan İran şahına gönderdiğini yazmaktadır.¹⁹⁴ Kafkasya'da bulunan Çerkesistan halkı oralarda asma yetişmediği için darı şarabı yaparlar.¹⁹⁵

İran'da şarap üretimi söylediğimiz şehirlerle sınırlı kalmamıştır. Büyük bir coğrafyayı kapsayan Safevi Devleti'nin diğer yerlerinde de muhtemelen şarap üretiliyordu şayet öyle olmasa da şarap üretilen şehirlerden diğer yerlere şarap gönderiliyordu. Alman elçisi Oleariyos göre İran şarapları harikadır ve İran'ın her eyaletinde iri üzümlerinden şarap yapılabilir.¹⁹⁶ Bu elçinin dediklerini kabul edecek olursak her eyaletin üzümleri şarap yapmak için uygundu. Şarden bir nevi Oleariyus'un sözlerini taklit ederek şahani üzümlünden bahsetmektedir. Bu üzümden yapılan şarabı en güçlü, ağır ve en lezzetli şarap olarak tanıtır ve şahani üzümlerin İran'ın her yere gönderildiğini ve ondan şarap yapıldığını yazmaktadır.¹⁹⁷ Şarden'in tespitlerine göre Kaşan şehrinde yaklaşık 600 Yahudi ailesi yaşar ve şehirde şarap yapma görevini onlar üstlenmiştir.¹⁹⁸ Köylerde şarap üretimi hakkında pek bir bilgiye rastlayamıyoruz. Karri İran'ın köylerinde kaliteli üzümler bulunduğunu fakat köylülerin ondan şarap yapmadıklarını ifade etmektedir.¹⁹⁹ Böylelikle İran köylerinde üzümlerin yetişmesine rağmen, köyleri şarap üretim merkezleri olarak ifade edemeyiz.

İran'da şarap yapılmayan ve tüketilmesi kesinlikle yasak olan yer Erdebil şehridir. Bu şehir Safevi şahları için çok önemlidir, çünkü onların ana yurdu sayılmaktadır ve çıkış noktalarıdır. Şeyh Safiyeddin Erdebili türbesi ve orada bulunan hangah Safevilerin başkenti, Meşhed ve Kum gibi kutsal şehirlerin yanı sıra ikinci önemli bir yere sahiptir ve Safevilerin kurucusu Şah İsmail'in mezarının burada olmasıyla beraber vakıfların

¹⁹² Delavale, s. 92.

¹⁹³ Şarden, cilt 3, s. 1130.

¹⁹⁴ Şarden, cilt 3, s. 1246.

¹⁹⁵ Şarden, cilt 5, s. 1813.

¹⁹⁶ Oleariyos, s. 263.

¹⁹⁷ Şarden, cilt 2, s. 508.

¹⁹⁸ Şarden, cilt 5, s. 1910.

¹⁹⁹ Karri, s. 50.

önemli bir kısmı bu şehire ve özellikle Şeyh Sefieddin türbesine yapılmaktadır. Delavale Erdebil şehrinde havanın soğuk olması nedeniyle üzüm yetişmez ve şarap yapılmaz ve oranın İranlılar nezdinde kutsal olduğu için şarap tüketilmez diye açıklama yapar ve Delavale yanında olan hizmetçilerin bu şehirde şarap olmadığı için zorluk çektiklerini eklemektedir.²⁰⁰ Bu sadece devlet tarafından halka sunulan bir teklif veya baskı olmamalıdır. Erdebil şehrinin ahalisi de bu şehri farklı görmektedir. Şarden Erdebil halkının kendi şehirlerinde şarap yapmayı büyük bir günah ve suç olarak gördüklerini söylemektedir.²⁰¹ Bu gelenek sadece İranlılara mahsus değildir, hatta şarap içme hakkına sahip olan yabancı temsilciler, elçiler ve tacirler de Erdebil şehrinde bu hakka sahip değillerdi ve diğer İranlılar gibi bu yasağa uymalıydı. Olaeiyos yabancı elçiler Şeyh Safiyeddin Erdebili türbesinde geleneğe göre yemek yemek zorundaydı ve o gün de şarap içemediler diye eserinde kaydetmiştir.²⁰²

Osmanlı devletinde de İran'da olduğu gibi içki üretilmektedir. İran'da içki üretilen yerleri ve bölgeleri yabancı seyyahlar ve elçilerin yazdığı eserlerden daha net öğrenebiliyoruz. Osmanlı topraklarında üretilen içkilerin yerlerini tesbit etmek daha zor gözükmektedir. İran'da Safevilerden önce belli mekanlarda içki üretiliyormuş ve Safeviler döneminde de aynı işlevlerine devam etmişler. Fakat Osmanlı topraklarında içki üretimi Müslüman olmayan milletlere mahsustur ve onlar nerede yaşıyorlar ise o mekanlar içki üretimi olarak geçiyordur.

Osmanlı İmparatorluğunda üretilen içkilerin yoğun bir miktarı bağ ve bostan işiyle ilgilenen ve meyhane sahibi olan gayrimüslim milletler tarafından üretilirdi. Osmanlı devletinde misafir olan siyasi adamlar ve tücar vs. için de içki üretiliyordu. Osmanlı coğrafyasında nüfusları fazla olan Rum, Ermeni ve Yahudi halkı çok miktarda içki üreticisiydi. Örneğin Osmanlı başkentinin içkisini temin eden bölgeler: Tekirdağ, Şarköy, Erdak, Paşalimanı, Marmara Adası, Gemlik ve Mudanya'ydı. Üretilen şarap ve arakların yoğun bir kısmı Rumlar tarafından yapılmaktaydı. Bozcaada ve Ege adalarının üretimini sağlayanlar da Rum milleti idi. Şarap üretimi sadece üzüm bağlarına sahip olan veya bağlardan üzüm satın alan şahıslara ait değildi. Meyhanelerde de içki üretilmekteydi. İstanbul, İzmir ve Selanik gibi Osmanlıların büyük kentlerinde ehli zimmet reaya

²⁰⁰ Delavale, s. 184.

²⁰¹ Şarden, cilt 5, s. 1758.

²⁰² Olaeiyos, s. 125.

tarafından içki üretiliyordu. Meyhanelerde içki üreten ve kendi evlerinde veya bağlarında içki üretenler arasında arada sırada ayrışma ve kavga çıkıyordu. Evde içki üretenler gizli bir şekilde ürettikleri şarabı vergi ödemedен satıyorlardı ve bu durum meyhanecileri rahatsız ediyordu. Aynı zamanda meyhanesi olmayan şahısların şarap üretmek için aldıkları fazla üzüm miktarı yüzünden üzümlerin fiyatı yükseliyordu.²⁰³ Osmanlı devletindeki zengin ve elit halk bağlarında ürettikleri üzümleri satmalarını önlemek için Müslümanlara şarap alma, şarap satma ve şarap içmeyi yasaklamıştı. Bu haklar Osmanlı coğrafyasında yaşayan Hristiyan ve Yahudi milletine mahsustu. Genellikle insanlar Osmanlı seçkinlerinin ve hatta sultanın içki içtiğini biliyorlardı.²⁰⁴

İçki üretimi ve satışı sadece Osmanlı tebası olan gayrimüslimlere mahsus değildi. Osmanlı devletinde yaşayan yabancı devletlerin temsilcileri ve elçiler ve Osmanlı topraklarına ticaret için gelen tacirlere Osmanlı devleti bazı koşullara uymaları takdirde onlara içki üretme ve yaptırma hakkı tanımışlardı. Bunun için her zaman Osmanlı devletinde hem iç tüketim hem de ihracat için içki bulunabilirdi.²⁰⁵

Şairlerin divanlarını incelediğimizde içki üretim yerlerine denk gelebiliyoruz. Örneğin Şeyhülislâm Yahya divanının bir beyitinde Edirne'nin şarabının meşhur olduğuna dair izler görülmektedir:

“İltifâtın bir safâ bağışladı Yahyâya kim”

“Vermeye bir meste ol hâli şarâb-ı Edrine”²⁰⁶

2.2. Şarap Üreticileri

Safevi devletinde şarap üretim ve yapım işi İranlılar tarafından değil Ermenilere tarafından yapılırdı ve şarabı onlardan satın alıp içerlerdi. Oleariyos'e göre Ermenilerin yaptığı şarap Avrupalıların yaptığı şarabın kalitesinde değildi. Ermeniler şarabı çanak çömlekte yapıp yer altında gizler ve onu tatlandırmak için ona safran eklerdi.²⁰⁷ Ermeniler

²⁰³ Derviş, s. 109, 110.

²⁰⁴ Gerry, Oberling, Grace, Martin Smith, Osmanlı Sarayında Yemek Kültürü, T. C. Kültür Bakanlığı, İstanbul, 2001, s. 145.

²⁰⁵ Derviş Tuğrul, Koyuncu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alkollü İçeceklerin (Arak Ve Şarap) Üretimi, Ticareti Ve Tüketimi: 1792-1839 İstanbul Örneği, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2019, s. 108, 109.

²⁰⁶ Zeynep, Akçay, 17.Yüzyıl Divanlarında Mutfak Kültürü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs- 2018, s. 157, 158.

²⁰⁷ Oleariyos, s. 263.

sadece şarap üreticileri değildi. Ayrıca yaptıkları şaraptan kendileri de istifade ederlerdi. Bu durumu Ermeni kadınların verdiği ziyafetler ve partilerde görebiliyoruz. Bu ziyafetlerde erkeklerin verdiği ziyafetlerine nazaran daha fazla şarap tüketilirdi. Bu veriyi bize veren Taverniye'nin o dönemde kadınların ziyafetine katıldığı mümkün gözüküyor fakat padişah haremi ve Müslümanların ziyafeti olduğu için gitmiş veya birisinden duymuş olabilir kanaatindeyiz.²⁰⁸ Şarden Avrupalıların İran'da şarap yapan ustalara şarap üretme usulünü öğretmeden önce onların şarabının çok kötü olduğundan bahseder ve şarabı küçük üzümünden yaptıklarını ve ondan sonra Fransızları taklit ederek büyük taneli üzümleri seçtiklerini ve kaliteli şarap üretebildiklerini vurgulamaktadır.²⁰⁹ Oliviye de İran ülkesinde şarap üretiminin az olduğundan bahsederken şarap yapma işinin Ermeniler tarafından yapıldığını anlatmaktadır.²¹⁰ Diğer iki seyyahın anlattığının tam tersine Karri İran şarap üreticilerinin şaraplarının Avrupa şaraplarını taklidi olduğunu söylemez veyahut Avrupa'da üretilen şaraplardan daha kötü kalitede görmez. Karri İranlılar Avrupalıların tam tersine şarabı topraktan yapılan humrelerde saklarlar ve genellikle bu humrelerde kuyruk yağı vardır diye anlatmaktadır.²¹¹

İran'da şarap yapımı sadece Ermenilere ait değildir. İran'a bağlı olan Gürcistan'dan da şarap gönderilmektedir. Bu duruma baktığımızda Gürcülerin de şarap üreticileri olduklarını biliyoruz. Gürcüler her altı ayda vergilerini 20 sandık şarap olarak Safevi sarayına gönderiyorlardı. Her sandıkta 10 şişe ve her şişe 1.5 litre şaraptan oluşmaktaydı ve bunların hepsi şahın özel şaraphanesine gitmektedir.²¹² Eski İran'ın yerli halkı olan Zerdüştlarin mesleği çiftçiliktir dolayısıyla en kaliteli üzümü üretirler ve onların ürettikleri üzüm Müslümanların ürettiği üzümünden daha iyidir. Yahudiler ve Hristiyanlar gibi Zerdüştlar arasında da şarap içmek serbesttir ve helal sayılmaktadır. Ermeniler ve Gürcülerin yanı sıra Zerdüştlarin şarap üreticileri olduğunu fark ediyoruz.²¹³ Taverniye de Zerdüşt erkek ve kadınların hepsi şarap içerler ve domuz eti yerler diye anlatmaktadır ve onların yemek yerken aşırı derecede içki içtiklerini vurgulamaktadır.²¹⁴

²⁰⁸ Taverniye, s. 118.

²⁰⁹ Şarden, cilt 2, s. 845, 846.

²¹⁰ Oliviye, s. 165.

²¹¹ Karri, s. 153.

²¹² Matthee, s. 73.

²¹³ Şarden, cilt 2, s. 723.

²¹⁴ Taverniye, s. 101, 104.

İran’da şarap yapma hakkı sadece Müslüman olmayan yerli halk ve Gürcistan gibi İran devletine tabii olanlara mahsus değildi. İran’a ticaret amacıyla gelen veyahut siyasi bir vazifeyle İran’a gönderilen elçiler de şarap yapabilme ve tüketme hakkına sahipti. Örneğin Fransa şirketinin İran şahından kendi adına şarap yapma izni talep ettiğinde İran şahı onların özel masrafları için evlerinde şarap yapabilmelerine izin vermiştir ve Müslümanlar için olan şarap yasağı Fransa şirketinde çalışan görevlileri kapsamamaktadır. Bu fermana aykırı davrananlar ve onların şarap yapmasına ve taşımalarına engel olanları ağır bir ceza bekliyordu.²¹⁵

Osmanlılarda Müslümanlar arasında içki üretimi, kullanımı ve satılmasının yasak olduğunu biliyoruz ve bu işle uğraşanlar genellikle gayrimüslim olanlar tarafından yapılmaktadır. Osmanlı devleti bu işi gayrimüslimler için bir gelir kaynağı olarak bilirdi ve onlara rızık sayardı.²¹⁶ Şarap gayrimüslimler açısından bir mal niteliğindedir. Hanefi mezhebinde şarabın mal olma ve mal olmaması hakkında ve şaraptan vergi almak ve almamak hususunda Hanefi uleması arasında tartışmalar ortaya çıkmıştır. Fakat Ebu Hanife başta olmak üzere Ebu Yusuf ve Ebu Züfere gibi Hanefi mezhebinin önde gelen uleması gayrimüslimlere ait olan şaraptan vergi alınabilir yorumunu yapmıştır. Osmanlılar gayrimüslimlerin mallarını korumak gerekçesiyle Müslüman olmayan ve Osmanlı devleti içerisinde yaşayan milletlerden ve şarap üreten ahaliden vergi almaktaydı. Osmanlı kanunnamelerinde de gayrimüslim ahaliden vergi alındığını görmekteyiz.²¹⁷ Gayrimüslimler içki üretme, satma ve içme hakkına sahipti fakat açık bir şekilde Müslüman halk arasında içki içmek onlar için yasaktı. Bu yasağa rağmen gayrimüslimler tarafından Müslümanlara içki satıldığını biliyoruz. Bunun nedeni gayrimüslimlerin nüfusunun şehirlerde fazla olmasıdır, bunu belgelerden öğreniyoruz. Örneğin bir hükümde Malkara kasabasında gayrimüslimler olmadan önce şarap üretilmiyormuş diye biliyoruz.²¹⁸ Osmanlı devletinde yaşayan Yahudilerin miskit üzümünden yaptıkları şarap meşhurdur.²¹⁹ Galata’da yaşayan Rumların meslekleri

²¹⁵ Şarden, cilt 2, s. 676.

²¹⁶ Neslihan, Fulin, Osmanlı Devletinde Yasaklanmış İçecekler (1603-1807), Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kasım, 2019, s. 28, 77.

²¹⁷ Fethi, Gedikli, Osmanlı Devletinde Şaraptan Alınan Vergiler, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı 7, 2009 (Bahar), 7-19, s. 8, 9, 10.

²¹⁸ Fulin, s. 79.

²¹⁹ Çelebi, s. 201.

genellikle meyhaneciliktir.²²⁰ Rumlar da gayrimüslimler kategorisinde olduklarından dolayı şarap üreticileri arasında önemli bir yere sahipti.

2.3. Şah ve Sultan Saraylarında Şarap

İçki tüketimi hakkındaki veriler genellikle saray ve saray çevresinde olan kesimi kapsamaktadır. Dolayısıyla içki kültürünün, üst sınıfın arasında yaygın olduğunu görmekteyiz. Safevi şahları da eski İran geleneği (Bezm) devam ettirmekteydi. Şah yeteneklerini ve üstünlüğünü açık alanda yapılan içkili bezm ziyafetlerinde gösterebiliyordu.²²¹

Eski Türkmenler ve Timurlular sarayında olduğu gibi Safevilerin sarayında da şarap mevcuttur ve üretiliyordu. Şah ve saray güzideleri fazla miktarda şarap tüketiyorlardı.²²² Sarayda yer alan Şirehane kısmında Gürcistan'dan ve Şiraz'dan gelen ve diğer şaraplar saklanırdı. Bazen dini bakışlardan dolayı tahkirane bir şekilde şirehaneyi kapatırlardı. Şirehane nazırına şireci başı denmekteydi.²²³ Şaraptan sorumlu olan görevli şirekçibaşıdır. Şaha özel Şiraz şarabını kontrol eder ve şah sadece şiraz şarabı içerdi. Şiraz halkı da sadece şahın sarayı için şarap üretebilirlerdi ve bu iş Şirekçibaşının izniyle yapılırdı.²²⁴ Şarap üretme görevi şarapçibaşıya aittir, bu kişinin vazifesi şaha mahsus şaraplar üretmektir.²²⁵ Şarapları daha soğuk sunmak için altın zarflar içinde buzlarla saklandığını biliyoruz. Safevilerin sarayında bulunan sürahi, testi ve kadehlerin cinsi cam, altın ve gümüşdür.²²⁶ İspanyol elçisinin anlattığına göre şaha bağlı olan valiler de şahı örnek alarak şarap meclisleri düzenliyorlardı. İran şahına bağlı olan hakimler, ziyafetlerinde ve her durumda onlara hizmet sunan sakilere sahipti. Bu sakilerin saçları kadınlar gibi uzun ve süslenmiş oğlanlardır. Bunların asıl görevi ziyafetlerde şaha ve hakimlere şarap sunmaktır, fakat sakilerin işi sadece ziyafetlerle bitmeyip sahiplerine her zaman ve her yerde şarap sürahiyle eşlik ederlerdi.²²⁷ Sarayda yapılan içki meclislerinde

²²⁰ Çelebi, s. 211.

²²¹ Matthee, s. 79, 80.

²²² Oleariyos, s. 263.

²²³ Kampfer, s. 147.

²²⁴ Taverniye, s. 248.

²²⁵ Karri, s. 166.

²²⁶ Oleariyos, s. 193, 205.

²²⁷ Den Garsiya, s. 156.

ulemanın yeri yoktu. Sadrlar, Şeyhülislam ve kadı hiçbir zaman şahın ziyafetlerine katılmazlardı, zira bu ziyafetler içkili olur ve bu makamlara aykırı sayılırdı.²²⁸

Anadolu’da yerleşen Türkler nezdinde şarap içmek yaygındı. Saruhanoğulları açık havada şarap meclisleri düzenliyorlardı. Avrupalılar tarafından Osmanlılara şarap hediye edilmiştir ve Yıldırım Bayezid şarap meclislei düzenlemiştir. İçki meclislerinin başlangıcı Yıldırım Bayezid’e atfedilir. Yerli tarih eserlerinde onun bu geleneği özümsemesi Sırp eşinden etkilenmesine bağlanmıştır. Çelebi Mehmet’in de ayş ü tarap meclisleri kayıtlara geçmiştir. II. Murat şarap meclislerini sevdiği ve Edirne’de köşk yaptığı bilinmektedir.²²⁹ Halil İncalcık Has Bağçede Ayş u Tarab kitabında İstanbul’un fatihi Sultan II. Mehmet’in İstanbul’da eğlence için özel saraylar ve köşkler yaptırdığını anlatmaktadır. Fatih bu süslü ve gösterişli mekanlarda ayş meclisi kurarmış ve bu meclislere devlet erkânı katılamazdı. Şairler, nedimler ve saderular ve hanendeler ve çalgıcılar bu mecliste yer alırlarmış. Şairler bu mecliste sultana şiirlerini sunarlar ve diğerleri sanatlarıyla padişahı eğlendirirmiş. Bu mecliste sakiler de yer alırlar ve şaha içki sunarlar. Fatih nedimlerle beraber içki içermiş.²³⁰ Osmanlıda şairler şaraba meyleden en belirgin zümrelerdi öyle ki şarap aşk ve tasavuf içerikli şiirlerde ana unsur sayılabilirdi. En seçkin şairler işret meclislerinde bulunurlar ve söyledikleri en kaliteli gazellerini padişaha sunarlar ve bu mecliste meliku’ş-şuara seçilirdi. Bu ayş ve işret meclislerinde her türlü raks ve musiki mevcuttur. Bu eğlence meclislerini anlatan şiirler genelde kaside vezninde söylenen Sakinamelerdir.²³¹

Gelibolu Mustafa Ali Mevaidü’n-Nefais fi Kavaidü’l-Mecalis kitabında Osmanlılarda bade meclisinin adabını, detaylıca kimlerin katıldığını, ne yenildiğini ve nasıl olduğunu şöyle anlatmaktadır:

“Gizli değildir ki içki meclisi olan toplantıda mutlak güzel guyende ve hanende takımından olan, el üstünde gül - yanaklılar, sonra saki adıyla hizmette ve toplantıda bulunanlar görüp gözetmekte ve mir- i meclisin mizacına uygun harekette elinden geleni yapmak üzere ve aranan tüysüz--türüzsüz birinin elbette bulunması gerektir. Safa sofrasında ayak üzerine durmak işinin başka hizmetlilere verilmiş olması yeğrektir. Şu şartla ki kelleler kızışıp da ürkeklikler, çekingenlikler bade ateşiyle

²²⁸ Sanson, s. 42.

²²⁹ İncalcık, s. 273, 283, 286.

²³⁰ İncalcık, s. 286, 287.

²³¹ İncalcık, s. 277, 278, 279.

yumuşadıktan sonra onlara da ara-sıra kadeh sunulsun. Hatta iltifata layık olan emektarlara mir-i meclisin elinden kadeh verilmeli ki iltifat görenlerin meclisinde bulunanlarla birlikte oturmalarından bir bakıma gönlü hoş olsun. Özellikle gözceğizine getirip (493) aykırı hareketler ve iltifatlar gördükte görmezlenmesi saklanmış olur. İçki sohbetlerinde börekler ve ağı yağlı yemekler doğru değildir. Pilav kısmından başka yağlı yemeklerin de değmede doğru görüldüğü yoktur. Çünkü hükema katında, zariflerin kanununa ve akıllı kimselerin düşüncelerine göre, içki meclisinin ayrılmaz yiyeceği, yarı-pişmiş kebab ile ekşili çorba, kavurmalar ve köfteler gibi hazır yemekler, hele denizden çıkan balık türünün çeşitleri ile bavurya, istiridye, istakoz, teke ve midye makulesi sonsuz mezelerdir. Bundan sonra, içki meclislerinde, aşırı derecede dolular içmek, henüz içki meclisi karışmadan ve dostların kelleleri kızışıp sohbe koyuluşmadan dolu vurmuş meyveli ağaca dönüp her kişi hele dili diline dolaşıp kusmak, akıl ve idrak ve edeplerinden kalıp susmak, ayak takımından olan beyinsizlerin, çoğu meclis yol-yordamun nidiğini bilmezlerin, kişiyi kötü yola kılavuzlayan şeytanın işidir. Zarifler bölümüne ne gerektir ne de onlara yakışan haldir. Şaru-yüce cömertlerin ve ünvan sahibi olarak anılan büyüklerin ve safa ehlinin meclislerinde kırk-elli kadar mezelikler, fıstık, fındık ve kavrulmuş badem bol bol olmalı. Sofra, balık yumurtası, havyar ve pastırma türünden yiyeceklerle dolup taşmalı. O mevsimde bulunan türlü türlü meyvelerle meclis donatılmalı; hele vazolara çiçekler konmalı ve gül zamanı ise, taze gül yaprakları ile o bezm süslenmelidir. İnce yaratılıştı Olanların şanınin büyüklüğü bu türden gerekli nesnelerin bulundurulmasını ister.”²³²

Osmanlı eğlence meclislerinin ana unsuru şaraptır. Şarap genellikle mey olarak anılmaktadır. Mey olmazsa meclisi işretin anlamı yoktur ve şarap meclisin süsü niteliğindedir. Şarabın yanında şarabı sundukları kadeh ve sürahi de önemli bir yere sahiptir. Şarapları kadehe dolduran görevli sakidir ve bu şahıs belli adaba göre mecliste bulunanlara kadehlerde mey sunmaktadır. Genellikle bu meclisler halka ve yuvarlak şekilde kurulur ve kadehler dolandırılır.²³³

Safevilerin saray geleneklerinin tersine Osmanlılarda şaraphane ve onun benzeri mekan bulunmamaktadır. Şarapla ilgilenen görevlileri Selçuklularda olan şarapdar makamını göremiyoruz. Osmanlılarda saray mutfağı defterlerinde şarap tüketimiyle ilgili belgeler

²³² Ali, s. 158, 159.

²³³ Ömer Özkan, Divan Şirinde Sosyal Hayat (14 ve 15. Yüzyıl), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2005, s. 355, 356, 357.

bulunmamaktadır. Bunun nedeni alkollü içeceklerin Osmanlıların şeri ve örfi görüşüne aykırı olmasıdır. Fakat bu saraya içkinin girdiği anlamına gelmiyor. İçki içenler bu maddeyi kendi paralarıyla temin edebiliyorlardı. Fakat hazineden içki için para tahsis edilmemektedir.²³⁴ Safevi şahları kendi kadehlerinde onlara ait özel şarapları yabancı devlet temsilcileri ve elçilere şefkat ve hürmetle sunarken Osmanlılar böyle samimi bir davranışta bulunmamışlardır. Osmanlı topraklarına gelen yabancı devlet elçileri ve temsilcilerine şarap tahsis edilirdi. Yabancı elçiler sadece kendi ikametgahlarında içki tüketebiliyorlardı. Sarayda veya halk arasında bu işi yapamazlardı. Osmanlı Devleti tarafından yabancı elçiler için düzenlenen ziyafetlerde içki sunulmuyordu.²³⁵

Osmanlı padişahlarının Safevi şahları gibi içki içmeleri ve şarap meclisleri hakkındaki bilgiye kroniklerde ve vakanüvislerin yazdığı eserlerde rastlamamaktayız. Bunun nedeni Osmanlıların şarapla ilgili dünya görüşleri ve bunun gizli tutulmasıyla ilgili olabilir. Literatür ve yeni çalışmalarda da bu konuda detaylı ve açık verilere erişemiyoruz. Mevcut bilgiler Osmanlı padişahlarının içkiyle ilgili koyduğu yasaklar ve meyhanelerin kapatılması ve içki içenlerin cezalandırılmasıyla ilgilidir. Kanuni Sultan Süleyman'ın dini hassasiyetlerinden ve anlayışından dolayı çok fazla eğlence meclisleri olmamıştır ve onun döneminde içki üretme ve içmek yasak hale getirilmiştir.²³⁶ Kanuni'den sonra yerine geçen Sarı Selim ise eğlence meclislerinde bulunan bir padişah olarak anlatılmıştır. Dönemin tarihçileri ve Osmanlı coğrafyasını ziyarete gelen yabancılar onun içkiden dolayı yanaklarının şiştiğini ifade etmektedirler.²³⁷ Diğer Osmanlı padişahlarının ise genellikle içkiye karşı çıktıkları ve sert bir şekilde içki içilmesini ve satılmasını yasakladıkları bilinmektedir. I. Ahmet döneminde tütün ithalatı yapılmasına izin verilirken içki konusunda yasaklamalar olmuştur.²³⁸ II. Osman tebdili kıyafette bulunarak yeniçerilerin eğlendiği mekanları, meyhane ve bozahanelere operasyonlar düzenliyordu.²³⁹ IV. Mehmet'in büyüdüğü ortamdan dolayı eğlence ve oyunlar aşına ve zevk sahibi bir hükümdar olduğu ifade edilmektedir. Daha sonra ise mutaassıp insanlar etkisinde de kalarak kahvehaneleri kapattığı ve içkiye karşı yasaklar koyduğu da

²³⁴Bilgin, s. 109.

²³⁵Bilgin, s. 109.

²³⁶ <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Suleyman-I#1>

²³⁷ <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Selim-Ii>

²³⁸ <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Ahmed-I>

²³⁹ <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Osman-Ii>

görülmektedir.²⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan sıkıntılı dönemlerinde içki hususunda çok sert yasaklar koymadığı ve içki satışı yapıp içilebiliyordu ve meyhanelerin açık kalabiliyordu. Buna örnek olarak II. Süleyman'ın ekonomik sıkıntıları ortadan kaldırmak için meyhanelerin açık kalmasına izin vermesi örnek verilebilir.²⁴¹ Osmanlı Devleti'nin Kanuni'den sonraki en güçlü padişahı olarak bilinen IV. Murat'ın içkiye düşkün olduğu bilinmektedir. Fakat İran'a sefer düzenlemeden önce halka içki içmeyi yasakladı ve meyhaneleri kapatıp yıktırdı. IV. Murat'ın hastalığı nedeniyle dönemin doktorları kendisine içki içmemesini tavsiye ederek onu içkiden vazgeçirmişlerdir.²⁴² Bu padişahın has bağçedeki şarap meclisindeyken bir minyatürü bulunmaktadır.

Osmanlı padişahının şarap içmesi halk nezdinde hoş karşılanmazdı ve halka göre Müslümanların manevi ve dünyevi liderlerine şarap içmek ve eğlence meclisleri kurmak hiç yakışmazdı. Dönemin tarihçileri de padişahın şarap içmesine hoş bakmazlardı. Mustafa Ali padişahın şaraba ve kadınlara olan bağımlılığını ülkenin çöküş nedenleri arasında göstermektedir.²⁴³ Dolayısıyla şarap içmek ve satmak yasaktı. Şarap gelirleri ve giderleri de kayıt altına alınmıyordu. İster sarayda ve padişahın yakın çevresinde ister halk nezdinde şarap içmek ve eğlence meclisleri gizli bir şekilde ve halktan uzakta yapılmıyordu.

Safevi Devletinin kurucusu Şah İsmail tahta çıktığından itibaren kadehi meysiz kalmamıştı. Bezmlerde ve rezmlerde içki meclisleri devam etmişti. Şah İsmail döneminde gözlemciler ve kaynaklar onun şarap içmesini çoğunlukla onaylamışlardır.²⁴⁴ Şah İsmail ve Şeybek Han Özbek arasında vuku bulan savaş sonucunda kızılbaş ordusu galip gelmiştir. Kızılbaşlar Şeybek Hanı cenazeler arasında izdihamda bulmuşlardır. Şah İsmail fermanıyla onun kafasını kesip samanla doldurmuşlar ve Osmanlı padişahı II. Bayezit'e göndermişlerdir. Şah İsmail Şeybek Hanın kafatasını kadeh yaptırıp onda şarap içmiştir.

²⁴⁰ <https://İslamansiklopedisi.Org.Tr/Mehmed-İv>

²⁴¹ <https://İslamansiklopedisi.Org.Tr/Suleyman-İi>

²⁴² <https://İslamansiklopedisi.Org.Tr/Murat-İv>

²⁴³ Ali, s. 81.

²⁴⁴ Matthee, s. 81.

کاسه سر شد قدح از گردش دوران مرا

دارد این دیر خراب سرگردان مرا²⁴⁵

Şah Tahmasb kendi hayat hikayesini kaleme aldığı Tezkeresinde Kanuni onu savaşa çağırdığında savaşmayacağını ona iletir ve babası Şah İsmail'in Çaldıran Savaşı'nın gecesinde babası ve ordunun hepsinin şaraptan sarhoş oldukları ve yenildiklerini açıklamaktadır.²⁴⁶ Genellikle o dönemin kaynakları Şah İsmail'in bu savaştan sonra özgüvenini kaybedip hiç bir savaşa girmediğini ve şaraba sığındığını yazarlar ve Şah İsmail'in hayatının son anlarına kadar içki içtiğini ve hatta fazla şarap içtiği için hayatını kaybettiğinden bahsederler. Gazi Ahmet o dönemin vakanüvisi Şahı aklamak için Mirza Şah Hüseyin İsfahani nam birisi şahı iğva etmiş ve hayatının son on senesini içkiye yönlendirmiş diye yazmıştır.²⁴⁷ Çaldıran Savaşı'ndan sonra Şah İsmail'in sadece şaraba yönelmesi ve devlet işlerini bırakmasına şüpheyile bakılmalıdır çünkü belgeler ve diğer kanıtlar onun Osmanlılara karşı müttefik aradığını bize göstermektedir. Fakat şahın şarap sevmesi ve fazla şarap tükettiği de inkar edilemez.

Safevi Devleti'nin ikinci muktedir şahı Tahmasb'ın genellikle tövbesi ve şarabı yasaklaması meşhurdur ve kronikler bu konu üzerine odaklanmışlardır. Fakat Şah Tahmasb genç yaşlarında ve tahta oturmadan önce şarap içermiş.²⁴⁸ Kızılbaş ümerasından Hüseyin Han Kasım Beyk Şirazi tabip ile iş birliği yapıp şahın şarabına zehir koymuşlar. Fakat Şah Tahmasb gümüş kadehin siyahlaştığını görünce içmemiş ve şişenin mühürlenmesini emretmiştir. Bu olay Şah Tahmasb'ın şaraba tövbe etmesinden önce olmuştur.²⁴⁹ Rumlu Şah Tahmasb'ın sıfatlarını anlatırken onun gayet titiz olduğuna vurgu yaparak yemekleri tam yemeyip her gün temizlik yaptığı, hamama gittiğinden ve kesinlikle şarap içmediğinden söz etmektedir.²⁵⁰ Bu konu Şah Tahmasb'ın tövbe etmesinden sonraki dönemleri kapsamaktadır. Hur Şah İbn Kubad Elçi Tarihi yazarı Şah Tahmasb'ın şaraba tövbe ettiğini ve ülkenin her yerinde şarap ve şaraphaneleri yasaklayıp ceza verdiğini anlatmaktadır. Afyondan başka şarap ve benzeri maddeler ve şaraphane

²⁴⁵ Hasan, Romlu, Ahsen Eltevarih, Haz. Abdülhuseyin Nevayi, Yay. Esatir, Tehran, 1384, cilt 2, s. 1053, 1054.

²⁴⁶ Tezkere Tahmasb, s. 29.

²⁴⁷ Matthee, s. 81.

²⁴⁸ Matthee, s. 82.

²⁴⁹ Munşi Kumi, s. 224.225.

²⁵⁰ Rumlu, cilt 3, s. 1592.

gibi mekanlar hepsi tövbekar şahın döneminde yasaklanmıştır.²⁵¹ Bu ferman ciddi bir şekilde uygulanmıştır ve cezalar belirlenmiştir. Rumlu'nun söylediğine göre Şah Tahmasb'ın kötü işlerden tövbe etmesiyle şarap içen ve beng vs. kullananlara ölüm cezası verilmiştir.²⁵² Şah Tahmasb'ın gerçek tövbesiyle Munşi Kumi'ye göre Türkler ve Tacikler herkes şah fermanına uyararak onlar da her şeye tövbe etmişler ancak tövbeye uymayanlar da olmuştur. Şahkulu korucular veziri şarap içmek suçuyla öldürülmüştür. Yaklaşık 12000 Tuman şaraphane, Beytulutf, macunhane ve kumarhaneler gibi yerlerden gelen gelirler bile kesilmiştir ve defterlerin kayıtlarına girmemiştir.

”چنان منع می شد که در روضه حور

فراموش کرد از شراب طهور²⁵³“

Şah Tahmasb babasının yolundan gitmeyerek farklı bir hayat yaşamıştır ve hayatının sonuna kadar tövbesine sadık kalmıştır. Hatta Şah Tahmasb'a ihanet eden ve Osmanlı'ya katılıp İran'a savaş açan kardeşi Elkas Mirza da şaraba meyilliymiş. Şah Tahmasb kardeşine hitaben bundan önce benimle dost olduğunda şarap içmezdin şimdi bana düşman olup şaraba başlamışsın diye bir ifade kullanmıştır.²⁵⁴ Bu sözler Şah Tahmasb'ın gerçekten şarabı sevmediğini ve şaraptan vazgeçtiğini göstermektedir. Osmanlılar Safevileri mezhep farkından dolayı günah işleyen ve dinden çıkanlar olarak tarifi ediyorlardı. Safevileri suçladıkları ve kötüledikleri bir konu da onların şarap içmeleri idi. Bu suçlama sadece Osmanlılara ait değildi genel olarak ehli sünnet bakışını yansıtmaktaydı. Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim arasında yazılan mektuplarda bu suçlama görülmektedir.²⁵⁵ Şah Tahmasb'ın şaraba tövbesinin ve şarabı diğer maddeler ve mekanlar gibi yasaklamasının bir nedeni belki kendisini ve devletini Osmanlılar yanında aklamak ve İslamda haram olan şeylerin İranda da yasak olduğunu yanındaki güçlü devlete göstermekti. Kanuni Şah Tahmasb'ı savaşa çağırdığında şaha benim babam senin baban ile savaştı, sende yiğitlik iddiasında bulunuyorsan gel benimle savaş dediğinde Şah Tahmasb Osmanlılarla savaşmayı aptallık görüp onların sayılarının fazla olduğuna işaret ederek iki Müslüman arasında savaş olmamasına kanaat getirmektedir. Çaldıran

²⁵¹ Hur Şah İbn Kubad, Tarihi İlçi, H. Mohammad Reza Nesiri, Hane Da Koiçi, Yay. Encumene Asar Ve Mefaher Ferhengi, Tehran, 1379, s. 11.

²⁵² Rumlu, cilt 3, s. 1214

²⁵³ Munşi Kumi, s. 225, 226.

²⁵⁴ Munşi Kumi, s. 339.

²⁵⁵ Matthee, s. 118.

Savaşı'nda kızılbaş ordusunun savaş gecesinden önce şarap içtiklerini ve sarhoş savaşa katılıp yenildiğinden hasret ile yad ederek şimdilik İran'da şarap içilmediğini ve şarabın yasaklandığını ve şaraphane, bozahane vs... gibi yerlerin kapandığını vurgulamaktadır.²⁵⁶ Şahın böyle davranması ve kendisini ve devletini Kanuni Sultan Süleyman'a yakınlaştırması ve tabii olmak istediğini göstermesi onun Osmanlı Devleti'nin gücünü Çaldıran Savaşı'ndan sonra fark etmesiyle ilgilidir. Şah Osmanlıyla doğrudan doğruya klasik bir savaşa girmek istemiyordu ve yıllar geçtikçe Osmanlıyla uzun süreli bir sulh yapmak peşindeydi. Nihayetinde Şah Tahmasb ve Osmanlı arasında yapılan Amasya antlaşmasıyla şahın bu isteğini yerine getirmiş olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı arşivinde bulunan bir belgede Şah Tahmasb tarafından III. Murat'a gönderilen bir mektubun özetinde içkinin saltanatın değişmesi sebebiyle yasaklandığından haber verir ve bu durumdan gayet memnun ve hoşnut olduğunu belirtmektedir.²⁵⁷

Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra onun yerine tahta çıkan oğlu İsmail Mirza babası gibi şaraptan uzak değildi ve adaşı ve büyük babası gibi şarabı çok severdi. Yirmi sene hapiste kaldığında da içkiyi bırakmamıştı. II. Şah İsmail kısa süren saltanat yıllarında şarap içerdi ve halka da bir içki yasağı getirilmediğini görmekteyiz. II. İsmail'in şüpheli vefatından sonra kızılbaşlar Şah Tahmasb'ın diğer oğlu Mohammad Hoda Bende'yi şah olarak seçtiler. Hodabendenin saltanat süresi çok sürmedi. Onun saltanat döneminde Şah Tahmasb'tan sonra yine şarap ve şeriata aykırı olan eylemler yasaklanmış ancak muhtemelen az bir süre sonra şahın meclislere ve badeye yönelmesiyle bu ferman geçerli olmamıştır.²⁵⁸

Mohammad Hoda Bende'den sonra tahta çıkan ve Safevi Devleti'ne yeni düzen veren ve güçlendiren Şah Abbas döneminde şarabın da farklı bir fonksiyona sahip olduğunu söyleyebiliriz. Şah Abbas döneminde, Şah İsmail'in "pervasızca" şarap tüketmesini ve Şah Tahmasb'ın şarabı yasaklamasını bir arada görebiliriz. Neredeyse kaynakların hepsi Şah Abbas döneminde şarap tüketiminin denetimli olduğunu söylemektedir. Şah şarap içtiği ve sarhoş olduğu zamanlarda bile ülkenin işleriyle meşgul olmuş ve önemli işleri yönetiyormuş. Şah Abbas'ın şarabı yasaklaması da görüldüğü gibi dini hassasiyetlerden kaynaklanmıyordu. Şah Abbas kendi otorite ve gücünü temsil etmek için ve diğerlerine

²⁵⁶ Munşi Kumi, s. 232, 233.

²⁵⁷ Boa. Ts. Ma. E 576 42.Belgenin Görüntüsüne Ulaşılmıyor ve Sitede Rölü Halinde Olduğu Yazılmaktadır, Bu Belge Arşivciler Tarafından Özetlenmiştir.

²⁵⁸ Matthee, s. 121.

gözdağı vermek için veyahut kişisel kararlarına göre şarabı yasaklamıştır.²⁵⁹ Şah Abbas belki şarabı çok sevdiği için veyahut kendi gücünü ulemadan daha üst bir seviyede göstermek için ve kendisini iktidardaki tek kişi olarak tanıtmak sebebiyle şahın fermanıyla Gazi İbn Kaşef Eddin Mohammad İsfahan şehrinin imamı şarabın yararlarını anlatan bir eseri (Cam Cehan Nemaye Abbasi) Şah Abbas'ın ölümünden yaklaşık bir sene önce kaleme almıştır. Bu kitabın Tarih maddesini anlatan şiir aşağıda yer almaktadır;

این جام که فرموده عباس شه ست

هر قطره از او به عالمی فیض ده است

جستم ز خرد چو سال تاریخش گفت

Eserin yazarı belli başlı büyük Ulema sınıfının hastalıklarını şarap ile tedavi etmesinden bahseder. Kendisinden önce yaşamış büyük hekimlerin şarap hakkındaki yorumlarını anlatır ve kendi yorumunu da ekler ancak yazar kendi yorumunu daha geçerli olarak göstermektedir. Yazar eserinde şarap içme adabını detaylıca anlatmaktadır. Yazar eserin mukaddimesinde şarapla ilgili başlıkları yazar bu başlıklar o dönemin şaraba nasıl bakıldığını bize göstermektedir. Bazı önemli başlıklar şunlardan ibarettir: şarabın çeşitleri, şarabın tabiatı (mizacı), çeşitli şarapların yararları, şarabın zararları, şarap içme adabı, şarabın hangi damaklara uyması ve uymaması, sarhoşluk ve şaraba müptela olmak ve tıp açısından şarabı incelemek ve şarabın farklı farklı hastalıklara olumlu ve olumsuz etkileri.²⁶⁰

Şah Abbas'tan sonra onun tahtına oturan Şah Safi, Şah İsmail'den daha fazla şaraba meyilliydi. Safevi Devleti kurulduğu ilk yıllardaki gibi değildi ve Şah Abbas'ın tanzimatından sonra kurumsallaşmıştı. Şah Safi şahın tam kişisel otoritesiyle hüküm sürüp onun saltanatını tehdit eden valileri, üst rütbe komutanları ve şehzadeleri öldürdü. Bu padişah tahta geçer geçmez şarap onun vazgeçilmezlerindendi. Karri, Safevi Şahını akıllı değilmiş gibi betimlemektedir. Şah her zaman sarhoş ve çakır keyfdir. Dün geceki sarhoşluğu bitmemişken yeniden Şiraz şarabıyla sarhoş olur, şah o kadar sarhoşmuş ki kendisi kadehi elinde tutamazmış ve her zaman güzel bir saki kadehi dudaklarına yaklaştırmış. Genellikle üç kadeh içer ve takati varsa üç kadeh daha alır, padişah yemekten sonra şarap içer ve hatta gezerken ve dolaşırken bile şarabı ihmal etmezmiş.

²⁵⁹ Matthee, s. 84, 122.

²⁶⁰ Cam Cehan Nemaye Abbasi, s. 10, 11, 25, 26.

Karri'nin söylediğine göre Şah Safi fazla şarap içmesi nedeniyle hayatını kaybetmiştir.²⁶¹ Şah Safi'nin şaraba düşkünlüğü korkunç cinayetlere de sebep olmuştur. Fransız taciri Taverniye'nin İran şahlarını anlattığı kısımda Şah Safi eğlenmek için Ermenilerin mahallelerine gitmiş ve Ermenilerin Kelanterleri evinde fazla şarap içmiş, sarhoş ve kendinden geçmiş bir halde saraya dönmüş ve kraliçeyi kendi huzuruna çağırmıştır. Kraliçe ihmalkar davranarak gelmemiştir. Valide sultan da kraliçenin düşmanı olduğu için şahı kıskırtmış ve şah yine kraliçeyi çağırdığında ve onun gelmemesine öfkelenerek onun yanına gidip sarhoşken onu bıçaklamıştır. Yarın sabah uyandığında ve sarhoşluğu gittiğinde ne yaptığını farketmiş ve yaptığından pişmanlık duyarak yabancılar hariç herkesin şarap içmesini yasaklamıştır ancak bu fermanın ömrü uzun sürmemiş ve bir sene sonra şahın yine şarap içmeye başlamasıyla ferman geçersiz hale gelmiştir. Karri gibi Taverniye de Şah Safi'nin ölüm nedenini onun fazla şarap içmesine bağlamıştır.²⁶²

Şah Safi'den sonra onun oğlu onun yerine geçmiştir. II. Şah Abbas tahta çıktığında ilk işi şarabı yasaklamaktır. Fakat bu ferman ona ait olmayabilir çünkü şah o zamanlar bir çocuktur ve ondan böyle bir ferman vermesi beklenmemektedir. Büyük ihtimalle bu fermanı şahın yanında olanlar ulemayı hoşnut etmek için çıkartmışlardır.²⁶³ II. Şah Abbas babası gibi şarap içerdi ve bazen bu işi fazla abartırdı ve bazı korkunç şeyler yapardı ancak bu halk nezdinde kötü görülmezdi. II. Şah Abbas haremhanede fazla sarhoşken üç kadına şarap içmelerine emretmiş. O kadınlar Mekke ziyaretine gitmek istediklerini söyleyip özür dilemişler ve şarap içmek istememişlerdir. Şah kaç kere fermanını tekrar etmiş kadınlar fermana uymayınca şahın emriyle ateş hazırlanmış ve o kadınlar yakılmıştır. Şah diğer bir kadına da şarap içmeyi emretmiş ve kadın dinlemeyince şah yine öfkelenip ağabasıya o kadını da o üç kadın gibi cezalandırmasını buyurmuştur. Ağa başı şahın o kadını çok sevdiğini bildiği için kadına dokunmamış belki şah ayıldığında pişman olur ve kadını bağışlar diye düşünmüştür. Şah kendine geldikten sonra fermanının yerine getirilip getirilmediğini sormuş. Ağa başı maslahat gereği kadını cezalandırmadığını söyleyince şah kendine karşı büyük bir saygısızlık yapıldığını hissetmiş ve ağabasıyı yakma fermanı ve kadını affetme fermanı vermiştir. II. Şah Abbas'ın da sonu babası Şah Safi'ye benzer bir şekilde olmuştur.²⁶⁴ II. Şah Abbas

²⁶¹ Karri, s. 73, 87.

²⁶² Taverniye, s. 176, 177.

²⁶³ Gazvini, Tarihi Cehan Arayi Abbasi, s. 768.

²⁶⁴ Taverniye, s. 181, 182.

saltanatı sürecinde genellikle geceleri nedimler ve dostlarıyla neşeli ortamlarda şarap içmekle geçirmiş ve diğer güzide elitlerin kendisine ait özel şaraphanesi varmış. Şarap meclislerinin en detaylı ve ayrıntılı tavsifleri Şah Abbas'ın içki meclislerine aittir. II. Şah Abbas Veziri Azamı Halife Sultan ile sürekli beraber şarap içmekte iştirak ederlermiş. Bir gün Halife Sultan ve Şah fazla şarap içmekten atlarına binemiyorlarmış ve hizmetkarlar yardımıyla ayağa kalkmışlar. Kullar ağası Siyavuş Han da aynı durumu yaşamış. Devletin diğer üst düzeydeki erkânı sabah aygın şah huzurunda bulunmak için şarap içmemeye çalışıyorlarmış. Alkol bu şahın döneminde yapılan ziyafetlerde ve meclislerde önemli bir role sahip olmuş ve Çehelsutun sarayında resimlerde açık bir şekilde görülmektedir. Vakayinamelerin anlattığına göre Şah Abbas'ın fazla içki tüketmesi onun hükümdarlığını etkilememiştir ancak bu görünüşte bu şekilde değildir ve bu meclislerin devamı şahın ölümüne sebep olmuştur.²⁶⁵ Karri'ye göre de II. Şah Abbas 21 sene tahtta kalmış, fazla şarap tükettiği için bazı gayri insani eylemler de yapmıştır. Mesela onunla şarap içmeyen üç kadını canlı canlı tandıra atmıştır. II. Şah Abbas fazla şarap içmesinden dolayı ölmüştür.²⁶⁶ Taverniye II. Şah Abbas'ın ölüm sebebinin fazla şarap tüketmesinden dolayı boğaz vereminden hayatını kaybettiğini yazmaktadır.²⁶⁷

II. Şah Abbas'ın oğlu -bir sonraki padişah Şah Süleyman ulemaya daha fazla önem verdi ve din ve fıkıh toplumunda daha koyu ve ağır gözükmekteydi. Bu şah Mohammad Baker Meclesi'yi İsfahan'ın Şeyhul İslamı olarak seçti ve bu işin sebebinin dönemin kroniği Vekai Elsenein adlı eser şeriatın daha fazla yayıldığını kaydetmiştir.²⁶⁸ Fakat şeriatın toplumunda daha ağır bir rolü olsa da şarap konusunda padişah için o kadar geçerli olduğunu söyleyemeyiz.

Şah Süleyman'a ait kapağı özel kapanmış ve mühürlenmiş şişelerde şarap servis edildiğini ve sarayın teşrifat reisinin şahın huzurunda şarabı tattıktan ve denedikten sonra da şaha şarap sunduğunu biliyoruz. Şah Süleyman'ın ziyafetlerinde yemekten önce tatlı ve reçeller getirilirmiş ve tatlı ve reçeller sunuldukça şah sarayın önde gelen güzidelerine şarap içirir, şarap şişeleri ve kadehlerinin cinsi hep altındanmış ve onların üzerlerine mücevher işlenmiştir ve bu şişe ve kadehleri salonun ortasında bir havuz kenarında sırayla

²⁶⁵ Matthee, s. 87, 88, 89.

²⁶⁶ Karri, s. 162.

²⁶⁷ Taverniye, s. 182.

²⁶⁸ Hatun Abadi, s. 540.

diziyorlarmış.²⁶⁹ 1692 senesinde yapılan Nevruz töreninde Şah Süleyman misafiri Sultan Ekber, Hindistan padişahının oğlunu Ali Kapı sarayında rakkaslar ve çalgıcılarla müzik eşliğinde ağırlarken içki meclisi de yanı sıra devam etmektedir ve mecliste bulunan herkesin kafası şaraptan sarhoştur.²⁷⁰

Safevilerin son şahı Şah Sultan Hüseyin dindarlığıyla meşhurdur. Şahın dindarlığı o kadar ön planda ki halk nezdinde şah molla Hüseyin olarak bilinmektedir. İsfahan şeyhülislamı şah için çok önemlidir ve şah onun etkisi altındadır. Öyleki bundan önce Safevi şahları cülus ettiklerinde ve kılıç kuşandıklarında sofular kılıcı şahın beline kuşatırlardı ancak Şah Sultan Hüseyin bu geleneği iptal edip bu işi Molla Mohammad Bager Meclisi'ye bıraktı, Şah, Meclisi'den bu lütfun karşılığında ne istediğini sorduğunda şeyhülislam onun şarabı yasaklamasını ve kendisi de bu yasaklamada ve şarap içmeme konusunda diğer insanlar için örnek olmasını talep etmiştir, Şah bu talebi kabul ederek şarabı yasaklamış ve şarap içenlere ölüm fermanı koymuştur ve şarap humlarını kırmışlar ve bu fermanı camilerin kapısı başına yazmışlar.²⁷¹ Böylelikle Şah Sultan Hüseyin tahta oturduğunda ilk başta şarabı yasakladı ve şahın adamları nerede şarap bulurlarsa şarabı ederlerdi. Hatta Nakşi Cihan meydanında yani şahın otorite alanında bile şaraptan bir eser bulunmamalıydı.²⁷²

که بودند مست از می
ارتیاب

از آن داده فتوی به منع
شراب

که گیرند از بچه‌ها مشتلق

بکردند بیت‌الطف را قرق

که گردد مزاج عدالت
سقیم

نمودند نهی اصول
حکیم

که دین باختن را نمایند
باب

نموده ز لہو و قمار
اجتناب

که کافر ز اسلام و ملحد ز
دین²⁷³

ز توحید حق آن چنان
خشمگین

²⁶⁹ Sanson, s. 79, 81.

²⁷⁰ Mir Mohammad Said Maşizi (Berdesiri), Tezkere Safeviye Kerman, Yay, Elm, Tehran, 1369, S. 606.

²⁷¹ Matthee, s. 136.

²⁷² Fendereski, s. 35.

²⁷³ Ceferiyan, cilt .3, s. 1247.

Bu yasağın ömrü çok sürmemiştir. Sarayın hâceganı bu fermana dayanmamışlar ve şahın fermanını iptal etmek için şahın sevdiği halası Meryem Begüma gitmişler. Meryem Begüm kendisi şaraba muptela olduğu için kendisini hasta göstererek ve doktorların ona söylediği tek ilacın şarap olduğunu yeğeni Şah Sultan Hüseyin'e söylemiştir ve Şah ona şarap içme izni vermiştir ancak şahın halası şaha eğer sen de şarap içmezsen kensidisinin de içemeyeceğini ifade etmiştir. Böylelikle şahın bu işte Meryem Begüm'e eşlik etmesiyle bu yasak iptal olmuştur ve şarap içmeye tekrar devam edilmiştir.²⁷⁴

Kroseneski'ye göre Meryem Beygüm şahın halası şahı kandırmış ve şah yine şarap müptelası olmuştur. Bu şahın zaafını ve liyakatsızlığını daha da artırmış ve durumu idare etmekten geri kalmıştır.²⁷⁵

²⁷⁴ Matthee, s.139.

²⁷⁵ Ceferiyan, cilt 3, s.1199.

BÖLÜM 3: TÜTÜN (NARGİLE)

Tombeki ve tütün Amerikan menşeli bir bitkidir, oranın yerli insanları bu bitkileri tanıyorlardı ve farklı yollarla yakmak ve dumanını içeri almakla veya yemekle ondan haz alıyorlarmış. Bu bitkiler Amerika'dan çıkıp dünyanın diğer yerlerine yayılmıştır.²⁷⁶ Duhan ve tütün ile İranlılar 17. yüzyılda Amerika kıtasının keşfiyle aşına olmuşlardır. Bazılarının anlattığına göre İranlılar Şah Abbas döneminde İran ve Osmanlı arasında vuku bulan savaşlar esnasında tanışmışlar ve Şah Abbas askerlerinin paralarını tomekiye harcadıklarını öğrenince onu yasaklamış.²⁷⁷ 1535 yılında Ehli Şirazi tarafından nargile hakkında bir şiire rastlamaktayız.

نی در دهن تو نیشکر می گردد

”قلیان ز لب تو بهره ور می گردد

ابرست که بر گرد قمر می گردد²⁷⁸

بر گرد رخ تو دود تنباکو نیست

Nargile üzerine araştırma yapan Semsar tütün ve tomebkinin İran'a Portekizler'in Basra körfezini ele geçirmeleriyle geldiğini ifade eder.²⁷⁹ İran'da Nargile ve çubuk hakkında araştırma yapan Kesrevi tütünü Avrupa'dan Osmanlılara geçtiğini ve oradan doğuya ve İran'a geldiği kanatindedir. İran'ın Hazar denizinden Basra körfezine kadar Osmanlılarla komşu olmaları nedeniyle, İran'da kullanılan ve yaygın olan Osmanlıların uzun çubuğu olması ve İngilizlerin kısı payp olmadığını ve çubuk ve tütün kelimelerinin Türkler tarafından adlandırdığı ve İran'a da böyle geldiğini söylemektedir, Kesrevi İran'da tütün içmek ilk başlarda Padişah ve mollalar tarafından Osmanlılarda olduğu gibi çok sert tepkilerle karşılaşmamış ve sadece ağır vergiler tütüne konulmuştur diye ifade etmektedir.²⁸⁰ Matthee tütünün Portekizler'den İran'a gelmesi için belge ve kanıt olmadığından dolayı bu konunun belli olmadığını söylemektedir.²⁸¹ Naima tütünün 1600-1601 yılında Avrupalılar tarafından İstanbul'a getirildiğini yazmaktadır. Araştırmaları incelediğimizde Osmanlılar vasıtasıyla tütünün İran'a gelmesi daha yüksektir.

²⁷⁶ Kesrevi, Ahmed, Tarihçeyi Çobuk ve Galyan, Yay. Şark, Baskı 2, 1326, s. 3.

²⁷⁷ Matthee, s. 172.

²⁷⁸ Mohammad Hasan, Semsar, Nezeri Be Peydayeş Kalyan Ve Çobok Der İran, s. 15.

²⁷⁹ Semsar, s. 15.

²⁸⁰ Kesrevi, s. 8, 16.

²⁸¹ Matthee, s. 177.

Keserviyeye göre nasıl ki Osmanlılar çubuğu icat etmişler ve dünyaya tanıtmışlar, İranlılar da nargileyi icat edip dünyaya sunmuşlardır, Nargile Osmanlılar tarafından yapılmamış ve bilinmiyormuş, Taverniye Osmanlı topraklarında nargile görmemiş ve nargilenin İran'da bulunmasından bahseder, nargileyle ilgili malzemelerin ismi de Farsçadır.²⁸² Ancak nargile büyük ihtimalle tüccarlar vasıtasıyla İran'a gelmiştir, nargile Sözü Sanskritçede de hindistan cevizi olarak Hindistan'a ait olduğunu göstermektedir. Gitgide 17. yüzyılın ortasında tombeki İran'da ekilmeye başlanmış ve kaliteli tombekiler İsfahan, Kaşan, Fars eyaletinde ve hatta Ermenistan'da üretilmiştir ve Hindistan ve Osmanlı ve Mezopotamya'ya ihraç edilmiştir, hatta İran'dan 1700 yılında 4000 nargilenin gemiyle Sorat'a gittiğini biliyoruz.²⁸³ Nargile şişesini de Venedik'ten İrana getirtiyorlarmış.²⁸⁴

Nargile ilk başta Sarayda yer almıştır. Nargile Safevi Şahı ve ona yakın olan devlet adamları arasında özel bir yere sahip olmuştur. Elitlerin nargilesinin şişesi renkli camlardan yapılır ve ve gümüş veyahut altın ile süslenirmiş ve hatta onun üzerine mücevherler eklenirmiş, zenginler nargileyi ve malzemesini he at üzerinde hem de yerde hazırlayan bir görevli (Kalyandar) istihdam ederlermiş, Şahın özel kalyandarı her zaman saray nargilesini yanında bulundurur.²⁸⁵ Nargile sadece saray da ve kapalı mekanlarda mahsur kalmamıştır. Şah Süleyman'ın ziyafetlerde ve yahut oturumlarında ona nargile hazırlayan özel görevli var ve Şah Süleyman dışarı çıktığında korucuların arkasından şahın nargilesini hazırlayan görevli kullar ardında hareket eder ve şahın sayeban ve ya nargile talep ettiğinde nargileci ve saybandar görevlisi bunları şaha derhal hazırlayıp kullara şaha yetiştirmek için teslim ederler.²⁸⁶ Safevilerin son şahı döneminde de nargilenin aynı mevki de olduğunu ve hatta teşrifatta ve protokollerde yer aldığını görmek mümkündür. Nargile padişahın verdiği resmi ziyafette de nargile yer alıyor, ancak nargile sadece şaha mahsustur, Şah Sultan Hüseyin devlet erkani ve yabancı temsilcileri çağırıldığında şaha hizmet sunan iki ağanın birisinin elinde kılıç ve diğerinin elinde nargile bulunuyor.²⁸⁷ Saray görevlileri vezirlerin devlet sarayına gittiklerinde onları salonda bekletip onlara çay ve nargile getirip bekletirler.²⁸⁸ İran şahı tarafından IXV. Loyi tarafına

²⁸² Kesrevi, s. 17, 18.

²⁸³ Matthee, s. 181, 182, 183.

²⁸⁴ Şarden, cilt 2, s. 892.

²⁸⁵ Matthee, s. 188, 189.

²⁸⁶ Sanson, s. 84, 107.

²⁸⁷ Karri, s. 113.

²⁸⁸ Şarden, cilt 2, s. 768.

elçi olarak gönderilen Mohammad Reza Beyk kendisiyle nargile de götürmüş, ata bindiği anda hizmetkarı ona nargile hazırlayıp ve elçiye ikram ediyormuş.²⁸⁹ Nargile artık elit tabakanın bir simgesi haline gelmişti, Safevilerin çöküşüyle de nargile yine eskisi gibi saraydaki yerini almıştı. Eşref Şah İtimadudevlesine İngilizlere hediye etmesini emretmiştir.²⁹⁰ Nargileyi sevmeyen ve halk ve elitler için nargileyi kötüleyen ve yasaklayan şahlar da vardır. Safevilerin en güçlü şahı Şah Abbas nargileden hoşlanmazmış ve nargile içenleri cezalandırmış. Şarden Şah Abbas döneminde nargile içmek çok yaygındı diye anlatır ve Şah Abbas halkın bu pis alışkanlığı bırakmaları için çaba göstermiştir diye vurgular ancak yaralı olmamış, Şah hatta devlet adamları ve elitleri bu iş için tahkir etmek ve tembih etmek amacıyla onlara tombeki yerine tezeği nargileye koyup onlara içirmiştir velakin bir faydası olmamıştır.²⁹¹ Şahın öfkesine maruz kalan suçlular şah tarafından haklarından mahrum kalırlar, şah onlardan nargile içmek hakkını da alır.²⁹² Şahların uyguladığı baskı ve yasaklara rağmen nargile varlığını Safevilerin hayatı boyunca korumuş ve diğer dönemlerde de renkli bir şekilde sarayda yer almıştır.

İran'da halk tütünü tanıdığı anda onu çok beğenmiş ve Safevi döneminde aşırı derecede halk nezdinde yaygınlaşmış ve özellikle nargile halk arasında meşhur olmuştur ve nargileye müptela olan insanların sayısı gitgide artmıştır. Halk paralarının önemli bir kısmını nargile içmek için harcıyorlarmış. Onlar nargile de sadece tombeki kullanmıyorlarmış. İranlılar nargilelerin her zaman hazır olmasını istiyorlarmış ve tombeki dumanı onları fazla etkilemek isteyen kişiler birazcık haşhaş tanesi nemlenmiş tombekiye ekliyorlarmış.²⁹³ Oleariyosun dediğine göre İran'da nargileye sahip olmayanlar tütünü Avrupalılar gibi çubukla kullanıyorlar, böylece nargilenin üst sınıfa ve varlıklı insanların kullanabileceği bir nesne olduğunu tespit etmekteyiz.²⁹⁴ Nargile İranlıların en önemli bayramlarında yani Nevruz bayramında da hazırmış. Kampferin söylediğine göre: “İranlılar Nevruz bayramında bile Nargile ve çubuğu unutmazlar, bu bayramda nargile ve çubuk içip elden ele gezdirirler ve herkes bir az da olsa dumandan kendi payını alır.”²⁹⁵

²⁸⁹ Kesrevi, s. 20.

²⁹⁰ Floor, s. 27.

²⁹¹ Şarden, cilt 2, s. 709.

²⁹² Şarden, cilt 3, s. 1182.

²⁹³ Şarden, cilt 2, s. 707.

²⁹⁴ Oleariyos, s. 274.

²⁹⁵ Kampfer, s. 184.

İran’da nargile içmek ve tütün ve tombeki kullanmak sadece erkeklere mahsus bir iş değildi. Nargile içmek evler içine de girmiş ve kadınlar da kendi paylarını almışlar. İran’daki kadınlar vakitlerinin çoğunu nargile içmekle geçiriyorlarmış.²⁹⁶ İranlılar ister erkek ister kadın gençliklerinden itibaren o kadar nargile içmeye alışmışlar ki bir çiftçi 5 peşiz gelirinden 3 peşizini tombeki almaya verir, Onlara göre eğer nargile olmazsa tadımız tuzumuz yoktur, ramazan ayında iftar vaktinde hazırladıkları ilk şey nargiledir, İranlılar ekmekten vazgeçerler ancak tombekiye bırakmazlar, işçiler maaşlarını aldıklarında ilk başta paranın bir miktarını tombeki almaya ayırırlar ondan sonra paranın geri kalanını ekmek ve meyve almak için tahsis ederler.²⁹⁷ Avrupa’da seyahatnamesi çok rağbet gören ve okunulan Şarden İran halkının Nargile içmelerini şöyle anlatmaktadır:

“İranlılar nargile içmeye alışmışlar, çoğu zaman dudakları arasında marpiç bulunmaktadır, elit insanlar bir yerden bir yere gittiklerinde yanlarında nargilelerini hazırlayan bir hizmetkar da bulundururlar, bu hizmetkar ata bindiği sırada nargileyi hazır bir şekilde sahibin istediği zaman ona sunuyor, elit ve güzide insanlar hiç bir zaman nargilesiz evden çıkmazlar, bir yere vardıklarında ve oturduklarında hemen onlara nargile sunarlar, işlerini aksatmadan şaşırtıcı bir şekilde nargile içmelerine devam ederler, nargile içmek işlerini sekteye uğratmıyor, bir hoca ve çırak ders çalışırken nargilelerini de elden bırakmazlar, yemekten vazgeçebilirler ama nargile onların vazgeçilmezi, Ramazan ayında iftar vakti geldiğinde iftarlarını nargile dumanıyla açarlar, nargile içmek onları zayıf ve kötü bir hale getirmiştir ancak onlardan neden nargile içtiklerini sorduğunda yapacak bir şey olmadığını ve nargileye alıştıklarını ifade ederler.”²⁹⁸

Diğer Fransız tüccarı Taverniye İranlıların nargileye sevdalarını şöyle anlatır:

“İranlılar öyle Tombekiye müptelalar ki ondan asla vazgeçemezler, Genellikle misafiri ağırladıkları ilk şeyler sofrada nargile ve kahvedir, böyle keyif yapmaya ve eğlenmeye başlarlar, Tombekiye özel bir makineyle içerler, cam şişesinin ortasında üç parmak büyüklüğünde bir uzun ağaç geçirirler ve üstünde metal tabak gibi koyarlar, testiye sudan doldurup ve metal tabak üzerine nemlenmiş tombeki koyup üzerine köz eklerler, ağacın ortasında bir delik var uzun bir marpiç ona bağlıdır, marpiçi ağızlarına koyup nefesi içeri çektiklerinde tomekinin dumanı testideki

²⁹⁶ Taverniye, s. 300.

²⁹⁷ Taverniye, s. 199, 311.

²⁹⁸ Şarden, cilt 2, s. 709.

şışeyie aşağıya gider ve nargile içen şahsın ağzına girer, böylelikle tombekinin sertliği sudan geçince daha hafif ve yumuşak bir hale gelir yoksa diğer türlü peyderpi nargile içmezler.²⁹⁹

Nargile sadece halk arasında kullanılmakla ve tat alınmakla kalmamış nargileye müptela olanların ve alışanların sayısı zaman geçtikçe artmıştır. Nargileye müptela olmak hakkında o dönemde kaleme alınan kitaplarda bölüm ayrıldığından haberdarız. Abdul hayi Rezevi Kaşani Hadiket Elşiiia kitabında halkın çok ağır bir şekilde nargileye bağımlı olduklarını belirterek Şahın sert bir şekilde nargileyle müptela olanlara tepki verdiğini ve hatta çok ağır bir şekilde onları cezalandırmasından ve nargile kullananları ölüm fermanıyla cezalandırmasını ama bu önlemlerin ve yasakların ve cezaların bir işe yaramadığını ve halkın yine zevkle nargileye rağbet ettiklerini ifade eder, nargileyi kötü göstermek için şiiia imamlarından hadisler getirir ve hatta rüyada peygamberin ve diğer imamların nargileden uzak durma emrini vermelerini yazar.³⁰⁰

İslam Diyanet Ansiklopedisinde Fehmi Yılmaz tütünün Osmanlı topraklarına girişini Hezârfen Hüseyin Efendinin 1598, Peçuylu İbrâhim 1600, Kâtib Çelebi 1601, Naîmâ 1606 kaydettiklerini yazar, Tütünün İstanbul'a ilk getirildiği tarihi en geç 1570'ler olması kanaatindedir. Osmanlı Uleması arasında tütünün haram olup olmadığı tartışılmıştır ve 1609 yılında devlet tarafından ilk kez tütün yasaklanmıştır ve ondan sonra bu yasaklama fermanları 1610, 1614, 1618 yıllarında yenilenmiş ve yasağa uymayanlar en ağır şekilde cezalanmışlardır, 1619 yılında tütünün yasaklanmasına dair fetva da alınmış, en ağır Yasaklar IV. Murad döneminde uygulanmıştır ve bu padişah tebdili kıyafet ederek tütün içenleri kendisi yakalayıp derhal öldürürmüş, IV. Murad'ın ölümünden sonra bu yasaklamalar gitgide azalmış ve tütünün mubah olduğuna dair fetvalar ile tütün yasaklanması gevşetilmiştir ve nihayetinde 1688 yılında Osmanlı devletinde vergiye tabii tutularak tütünün kullanılabilmesi devlet tarafından sakıncalı görülmemiştir ve çok miktarda üretilmiştir.³⁰¹

Tütünün Osmanlıya tarihi bilindiği gibi Nargilenin Osmanlı topraklarına girme tarihi açık bir şekilde bilinmemektedir. Bu konuda literatürde yeterli düzeyde çalışılma mevcut değildir ve nargilenin tam ne zaman ve nasıl Osmanlılara girdiğini bilmiyoruz. Kronikleri

²⁹⁹ Taverniye, s. 309-310.

³⁰⁰ Ceferiyan, cilt 3, s. 114.

³⁰¹ <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Tutun#1> Erişim Tarihi: 12.12.2022.

ve seyahatnamelerde de İran’da olduğu gibi nargileye rastlamıyoruz. Osmanlı padişahları Safevi şahları gibi nargileye rağbet göstermemişler ve nargile Safevilerde olduğu gibi onların teşrifatında ve protokollerinde yer almamıştır ve nargile için meslekler ve görevliler ayırmamışlardır. Padişah ve sarayda nargile ile ilgili gördüğümüz veri yine İran’a bağlıdır. Osmanlı arşivinde bir belgede şah Safi tarafından Osmanlı padişahına gönderilen nargileleri görmekteyiz, bu belge de Şah Safi Osmanlılara 1gömüş nargile, 3 gömüş nargile serisi(baş), 1 Altın nargile serisi (baş) gönderilmiştir.³⁰²

Üsküdar mahkeme kayıtlarında İran elçisi Nazar Âlî Hâna verilen tayinatlar içerisinde nargile ve tütün gözüktüyor, bu nargilenin İranlılar arasında ne kadar yaygın olduğunu göstermekte ve hatta Osmanlıların buna dikkat etmesini ve misafirlerinin ihtiyacını bilip karşılamasını göstermektedir.³⁰³

İran’da nargilenin 17. yüzyılda yaygın olduğu ve bunun kroniklerde ve seyahatnamelerde yansıtıldığı gibi nargile Osmanlı ahalisi nezdinde çok tanınmamaktadır. 19. yüzyılın başında İstanbul’u ziyaret eden Ulrich Jasper Seetzen İran’da adet haline gelen ve kullanılan nargilenin Türkler tarafından İstanbul şehrinde de gayet yaygın olmasından bahseder, Galata sahilinde nargile satanları görmüş bu yabancıнын anlattıklarına göre nargile Türkler kahvehanesinde yer almıştır ancak nargile kullanmayı sadece Osmanlıların başkenti İstanbul’a mahsus görür ve taşrada tanınmadığını ve sadece bir kişi tarafından içildiğini ifade eder. Nargilenin tütününe gülsuyu ve şeker katıldığını söyler ve İstanbul’da kullanılan tömbekiler İran’dan gelip gelmediğinden haberdar değildir.³⁰⁴

³⁰² Boa. Ts. Ma. D 5594.

³⁰³ Üsküdar Mahkemesi, Nr. 398, S.2/2

³⁰⁴ Ulrich Jasper Seetzen, İstanbul Günlükleri L/E Anadolu' Da Yolculuk 12 Aralık 1802 - 22 Kasım 1803, C1, Çeviri Selma Tüakıs Noyan, Yay Kitap, İstanbul, 2017, s. 90, 91, 28.

SONUÇ

Yapılan çalışmanın ilk bölümünde kahvenin İran ve Osmanlı topraklarına girmesi, kahvenin nasıl kullanıldığı ve tüketimi, kahvehaneler ve kahvehanelerin mimari yapısı ve kahve ve kahvehaneye konulan yasaklar ve yasakların kaldırılması, kahvehaneye gidenlerin kim ve hangi sınıflara bağlı oldukları ve onların faaliyetleri incelenmiştir. İkinci bölümde ise İran ve Osmanlı imparatorluklarında şarabın tarihçesi ve bu iki toplumda serüvenini inceleyerek şarabın üretimini ve üreticileri ele alındı. Şarabın İran sarayındaki rolü ve Osmanlı padişahları açısından önemi araştırıldı. Üçüncü bölümde gelindiğinde tütün ve diğer keyif verici maddelerin sarayda ve halk nezdinde kullanımı incelenmiştir.

İran'ın Avrupa'dan daha önce komşularından (Osmanlılardan) kahve ve kahvehane kültürünü öğrendiklerini ve İran'da yayıldığını kahve ve kahvehane tarihini araştırdığımızda görebiliyoruz. Osmanlı toplumunda kahve tüketimi ve kahvehanelerin sayısı İran'dan daha fazladır. Kahvehaneler, Safevilerin sadece başkentleri İsfahan ve birkaç şehrinde faaliyet göstermesine rağmen bu mekanlar Osmanlı topraklarının neredeyse çoğu yerinde bulunmaktadır. İran kahvehaneleri Osmanlı kahvehanelerinden daha geniştir. Osmanlı kahvehaneleri daha dardır. Kahvehaneler ilk başta Osmanlı devletinde ulema ve padişah tarafından yasaklanıyordu ve kahve ve kahvehaneye cezalar konuluyor ve azar azar bu yasaklar ve cezalandırmalar ortadan kaldırılıp kahve ve kahvehane vergiye tabi tutuluyordu. Fakat İran'da kahve ve kahvehanenin haram ve yasak olması tartışılmamaktadır. Bu konular Osmanlılar tarafından çözülüp bitirildiğinde İranlılar bu konulara odaklanmamışlar ve doğrudan Osmanlıları takip etmişlerdir. Osmanlıda kahvehane halk tarafından simgelenen ve yönetilen bir kurumdur ve halkın lakırdı mekanı ve protestoları ve devlete karşı muhalefet ettikleri bir mekan niteliğindedir. Devlet ve ulema kahvehaneleri kapatarak ve kahveyi haram ilan ederek halkı kontrol altında almaya çalışıyordu. Ancak İran'da kahvehane devletin ve şahın propagandası ve inandıkları şia ideolojisinin halka empoze ettiği mekan halindedir ve devlet kahvehaneler vasıtasıyla kendi siyasetini uygulayıp ve meşrutiyetini halk nezdinde sağlamaktadır.

Osmanlılarda ve Safevilerde şarabı incelediğimizde iki toplumun hemen hemen şarap hususunda aynı arka plana sahip olduğunu görmekteyiz ama bu konuda iki toplumu birbirinden ayıran faktörler de mevcuttur. Osmanlılar Safevilere göre daha kurumsal bir

yapıya sahiptir ve devlet anlayışı onlarda daha güçlüdür ve Safevilerden daha önce kurulmuştur dolayısıyla Safevilere göre daha belirgin ve açık kanunlara sahipti. Osmanlılar kendilerini İslam hilafeti olarak tanıtarak dünya görüşlerinde şarabı haram ilan etmiştir. Şarap ihraç etmezler ve şarabı açık açık kullanmazlardı ve kullanılsa da gizli bir şekilde kullanılırdı. Halbuki Safevi padişahları bir hükümrân ve şah olarak temsil olunurlar ve onların görüşleri ve davranışları fıkıh ve dinden ziyade padişahlık geleneğini temsil etmektedir. Safeviye devleti laik ve sekülerdir. Safevi şahının gücü Osmanlı sultanından üstündür ve herkesin yanında şeyhülislam bile şarap meclisleri düzenleyip ve istediklerine şarap sunabilirdi ancak Osmanlı padişahı şarap içse bile gözlerden uzak gizli bir şekilde has bağçelerde şarap meclislerinde şarap içiyor ve eğer bunu açık bir şekilde yaparsa meşruiyetini kaybeder ve ulema ve halk tarafından sert tepkilerle karşılanırdı.

Osmanlı toplumundan çubuğun İran'a gelmesi ve nargilenin İran'dan Osmanlılara gittiğini tespit etmekteyiz. Nargile İran'da yaygın olduktan sonra Osmanlı halkı nezdinde yaygın olmuştur. Fakat İran şahının Osmanlı sarayına nargile göndermesi ve Osmanlıların İran elçisine nargile ve tütün tayinat verilmesi Osmanlıların nargileyle aşına olmalarını ve nargilenin teşrifatta yer aldığını göstermektedir.

Osmanlıların ve İranlıların eğlence kültürü ve özellikle kahve ve keyif verici maddeleri incelediğimizde ve mukayese ettiğimizde iki medeniyetin savaşlar ve dini tartışmalara rağmen kültürel bakımdan çok yakın olduklarını ve birbirlerinden etkilendiklerini görmekteyiz. İki devletin Müslüman oldukları ve hemen hemen aynı gelenekleri takip ettikleri halde şarap konusunda çok farklı ve birbirinden uzak iki dünyayı görmekteyiz.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA. AE_SAMD_III_00141_13668_001_001.

BOA. TS. MA. d 5594.

BOA. TS. MA. d 5594.

BOA. TS. MA. e 576 42. (Belgenin görüntüsüne ulaşılmıyor ve sitede rulo halinde olduğu yazılmaktadır, bu belge arşivciler tarafından özetlenmiştir.)

Üsküdar Mahkemesi, nr. 398, s.2/2

Ana Kaynaklar

Evliya Çelebi, cilt 1-2-4-8.

Gelibolu Mustafa Ali, Görgü ve Toplum Kuralları Üzerine Ziyafet Sofraları (Mevidün-Nefais Fi Kevaidü Mecalis), Haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman Yay, İstanbul, 1978.

Mohammad İbn Hoseyin, Beyhaki, Tarih-i Beyhaki, yay. Donyay-ı Ketab, Tehran, s.145-160.

Mohammed İbn Ali, Ravendi, Rahet Elsurur ve Ayet Elsurur der tarih-ı Ali-ı Selcuk, H. Mohammad, İktal, Mojtaba, Minovi, Yay Tehran, 1364.

Mohammed İbn Cerir, Taberi, Tarihname Taberi/Doran e Eslami, cilt 2, çev. Mohammed İbn belemi, h. Mohammad Roşen, Yay Elborz, tehran, 1373.

Naîmâ Mustafa Efendi, Naima Tarihi, 1-3-4-6. Cild, çev. Zuhuri Danışman, Yay Zuhuri Danışman, İstanbul — 1967.

Ömer Hayyam, Noruzname, H. Mojtaba, Minovi, yay. Ketabhane i Kave, Tehran, 1312.

Peçevi İbrahim Efendi, Tarihi Peçevi I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1981.

Reşid Eddin Fezlullah, Tarih Mobarek Gazani, H. Karl Yan, Yay. Stafan Ostain, Hertford – İngilis, 1940.

Ulrich Jasper Seetzen, İstanbul Günlükleri L/E Anadolu'da Yolculuk 12 Aralık 1802 - 22 Kasım 1803, C1, Çeviri Selma Tüakis Noyan, Yay Kitap, İstanbul, 2017.

Yahya İbn Mohammad, İbn Bi Bi, Mohteser Selçukname.

Araştırma Eserler

- Açıkgöz, Namık, Kahvehane, Akçağ Yay, Ankara, 1999.
- Ağıldere, Suna Timur, Batılı Seyyahların Gözünden İstanbul ve Cezayir’de Kahve ve Kahvehane Kültürü, (17. yy- 19. yy)” Millî Folklor 122 (Yaz 2019).
- Akçay, Zeynep, 17.Yüzyıl Divanlarında Mutfak Kültürü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs- 2018.
- Allahverdi Şahin, Reyhan, 17. Yüzyılın Sonunda Bir Safevi Elçisinin Osmanlı Devleti’nde Maliyeti, İran çalışmaları Dergisi, E-ISSN: 2551-4370, Cilt; 5, Say; 2.
- Aycibin, Zeynep, Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil Ve Metin I , (Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2007.
- Babai, Sosan, İsfahan ve Kahhayeş, Keşverdari, Teşeyyu ve Mimari Bezm der Agaz Doran İran Modern, çev. Mustafa emiri, Ferheng Cavid yay, Tehran.
- Bilgin, Arif, Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu Bursa Hassa harç Eminliği, Yay Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Bilgin, Arif, Seçkin Mekanda Seçkin Damaklar: Osmanlı Sarayında Beslenme Alışkanlıkları(15.-17. Yüzyıl).
- Bostan, İdris, Osmanlı Deniz Ticareti, Küre yay, İstanbul, 2019.
- Cafer, Mohammad, Yahakki, Ferheng Esatir ve DastanVare ha der Edebiyate Farsi, yay. Ferheng Muaser, Tehran, 1386.
- Çağlayan, Savaş, Anadolunun İlk kamusal Mekanı: Kahvehane, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergis Sayı 29, 2012.
- Ceferiyan, Resul, Sefeviye der Arseye Din, Ferheng ve Siyaset, Pejuheşkedeyi Hoze ve Daneşgah, kom, 1379 cilt 1-2.
- Debiri Siyagi, Mohammad, Tezkeret Elmuluk, Yay. Tehuri, Tehran, 1332.
- Delavale, Pitro, Sefernameye Pitro Delavale, çev. Şocaeddin Şefa, Şerket Entesharat Elmi ve Ferhemgi Yay, Tehran, 1370.
- Demir, Uğur, Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin) Yüksel Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Tarihi, İstanbul 2006.

- Düzdağ, Mehmet Ertuğrul, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, Yenderun Kitabevî, 1972, İstanbul.
- Ebutaleb İbn Mirza Beyk, Mir fendereski, Tofetül Alem derOsaf ve Ahbar Şah Soltan Hoseyin, H. Resul Ceferiyan, Mecles Şoray Eslami, Ketabhane, Muze ve Merkez Esnad Yay, Tehran, 1388.
- Elhukema, Mohammed haşem Rüstem, Rüstem Eltevarih, çev. Mitra MehrAbadi, Donyaye kitab Yay, Tehran, 1382.
- Felsefi, Nesrullah, Zendegani Şah Abbas, Tehran, Daneşgah Tehran, Tehran, 1342.
- Figruva, Den garsiya Desiluva Ay, Sefernameye Den Garsiya Desiluva Ay Figruva, çev. Golam Reza Semiyi, neşr No Yay, Tehran, 136.
- Floor, Willem, Eşref Afgan der Tahtgah Isfahan (Be Revayet Şahedan Holendi), çev. Ebulgasım Seri, Tus Yay, Tehran, 1367.
- Fulin, Neslihan, Osmanlı Devleti'nde Yasaklanmış İçecekler (1603-1807), Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kasım, 2019.
- Gedikli, Fethi, Osmanlı Devletinde Şaraptan Alınan Vergiler, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı 7, 2009 (Bahar), 7-19.
- Gilantez, Di Serkis Petros, Sogut Esfehan, çev. Mohammad Mehryar, Karo On Minasıyan, Golha Yay, Isfahan, 137.
- Güngör, Tahir, Vak'a-Nüvîs Hâkim Efendi Tarihi (Metin Ve Tahlîl), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2014.
- Hattox, Ralph S., Kahve ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri, tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.
- Hatun Abadi, Vekai elseneyin.
- Heydari, Ali- Sahrai, Ghasem- Mojtaba, Abbas Abadi, nağş Gahvehane Hays asre Safeviye der Tekvin Sebk e Hendi, Do Mahname Ye Ferheng ve Edebiyat Ame, Sal5, Şomare15, Mordad ve Şehriver 1396.
- Hur Şah İbn Kubad, Tarihi İlçi, H. Mohammad Reza Nesiri, Hane da Koiöi, yay. Encumene Asar ve Mefaher Ferhengi, Tehran, 1379.
- İnalcık, Halil, Has-Bağçede 'Ays u Tarab - Nedimler Şairler Mutribler, Yay. İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul, 2015.
- Işın, Priscilla Mary, Bereketli İmpratorluk: Osmanlı Mutfağı Tarihi, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Yay. Vakıf bank Kültür yayınları, İstanbul, 2020, s. 312.

- Kaplan, Melike, Bir Fincan Keyif: Kahvenin Öyküsü, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Halkbilim Bölümü.
- Karri, Juvani Ferançesko Cemli, Sefernameye Karri, çev. Abbas Nehcevani ve Abdul Ali Kareng, Edereye Kol ferheng ve Honer azerbaycan Şergi Yay, Tebriz, 1348.
- Kesrevi, Ahmed, Tarihçeyi Çobuk ve Galyan, yay. Şark, Baskı 2, 1326.
- Keykavus İbn Eskende, Onsorolmali, Kabus Name, H. Emir Timur Korkan, 1285.
- Koyuncu, Derviş Tuğrul, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alkollü İçeceklerin (Arak Ve Şarap) Üretimi, Ticareti Ve Tüketimi: 1792-1839 İstanbul Örneği, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2019.
- Metthee, Rudi, Tefrihate İraniyan, Moskerat ve Mohedderat Az Sefeviye Ta Qajariye, Çev. Mani Salehi Allame, Namek Yay, Tehran, 1396.
- Mir Ceferi, Hoseyin, Tarih Tehevvulat Siyasi Ectemai Egtesadi ve ferhengi İran der Doreye Teymuriyan ve Torkmanan, Yay. Semt, Tehran.
- Mir Mohammad Said Maşizi(Berdesiri), Tezkere Safeviye Kerman, Yay, Elm, Tehran, 1369.
- Mohammad Taher Ebn Hosein, Vehid Gazvini, Tarih Cehan Araye Abbasi, Editör, Seid Mir Mohammad Sadeg, Yay Pejuheşgah Ulum Ensani ve Motaleat ferhangi, Tehran, 1383.
- Morteza, Sageb Fer, Tarihe Herodot, c.1, Yay. Esatir, Tehran, 1386.
- Munşi, İskender, Tarihi Alem Arayi Abbasi, 2-3. cilt, yay. Dareltebat Aga Seyyid Morteza, Tehran, 1314.
- Necef Zade, Mehdi, Ez Hemzemani Zohur Doreye Omumi der İran ve Garb ta Mevane Ectemai ve Siyasi Gosterei an der İran, Cameşenasi İran, Behar 1393, Dore Panzdehom- Şomare1, Elmi Pejuheşi, ISC.
- Nesiri, Mohemmed Eberahim Ebn Zin Elabedin, Destur Şehriyaran (salhaye 1105 ve 1110 HG Padeşahi Şah Soltan Hosein Sefevi,) haz. Mohammad Nader Nesiri Mogaddem, Bonyad Mogofat Doctor Mahmud Afşar Yay, Tehran, 1373.
- Nevai, Abdulsuseyin, Esnad ve Mokatebat Siyasi İran, Bonyad Ferhang İran Yay, Tehran, 1360.
- Oberling, Gerry- Grace, Martin Smith, Osmanlı sarayında yemek Kültürü, T. C. Kültür Bakanlığı, İstanbul, 2001.
- Oleariyos, Adam, Sefernameye Adam Oleariyos, çev. Ahmed Behpur, Ebtekar Yay, Tehran, 1363.

- Oliviye, Gium Antovan, Sefernameye Oliviye, çev. Gholam Reza Verehram, Ettelaat Yay, Tehran, 1371.
- Özkan, Ömer, Divan Şirinde Sosyal Hayat (14ve15. Yüzyıl), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2005.
- Romlu, Hasan, Ahsen Eltevarih, Haz. Abdulhuseyin Nevayi, Yay. Esatir, Tehran, 1384,Cilt 2-3.
- Rusum Darelhilafe, Yay. Entesharat Bonyad Ferheng İran, Tehran, 1346.
- Şarden, Jan, Sefernameye Şarden, çev. Egbal Yagmayi, Tus Yay, Tehran, 1372, c 2-4-5.
- Semsar, Mohammad Hasan, Nezeri Be Peydayeş Kalyan ve Çobok Der İran.
- Serkis, Petros Di, Gilantez, Sogut Esfahan, çev. Mohammad Mehryar, Karo On, Minasiyan, Yay Golha, İssfahan, 1371.
- Şerli, Antoni, Sefernameye Beraderan Şerli, çev. Hovanes Masi Yan, Negah Yay, Tehran, 1387.
- Tarih Serri Moğolan, Çev. Şirin beyani(Eslami Noduşen), Pol Peliyo, Yay. Daneşgah tehran Moesseseye Entesharat Ve Çap, Tehran, 1383.
- Tehrani, Divan Seydi, H. Mohammad, Kahraman, Yay. Etelat, Tehran, 1364.
- Tezkere tahmasb.
- Tunç, Şafak, Osmanlı Paytahtında kahvehane ve Kahvehane kültürünün Yeri, İstanbul Üniversitesi Sosyal bilimler Enistitüsü İstanbul Araştırmaları Ana Bilim Dalı, yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.
- Ürer, Harun, Osmanlı'da Kahve/Kahvehane Kültürü ve Salihli'den Bir Kahvehane Örneği "Himaye-İ Etfal, Sanat Tarihi Dergisi Sayı/Number XIX/2 Ekim/ October 2010, 1-26.
- Veys Beyk, Eisaleyi Dilguşa Efineye Fetret, H. Nozhat Ahmadi, Yay Muverrih, Kum, 1398.
- Yağbasan, Mustafa- Ustakara, Fuat, Türk Toplumunda Kahvehane ve Kafelerdeki İletişimsel Ortamı Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması (Gaziantep İli Örneği), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science Cilt: 18, Sayı: 1 Sayfa: 233-260, Elazığ-2008.
- Yalap, Hakan, Klasik Türk Edebiyatı Işığında Edebiyat ve Kültür Tarihimizde Kahve ve Kahvehaneler, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Sayı, 2017.
- Yılmaz, H. Ziya, Topçular Katibi ‘Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin Ve Tahlîl) I,Yay: Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.

Ansiklopedi Maddeleri

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-i>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/icki#1> Erişim Tarihi; 26.6.2022.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/kahve>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-iv>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iv>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/osman-ii>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/selim-ii>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman-i#1>

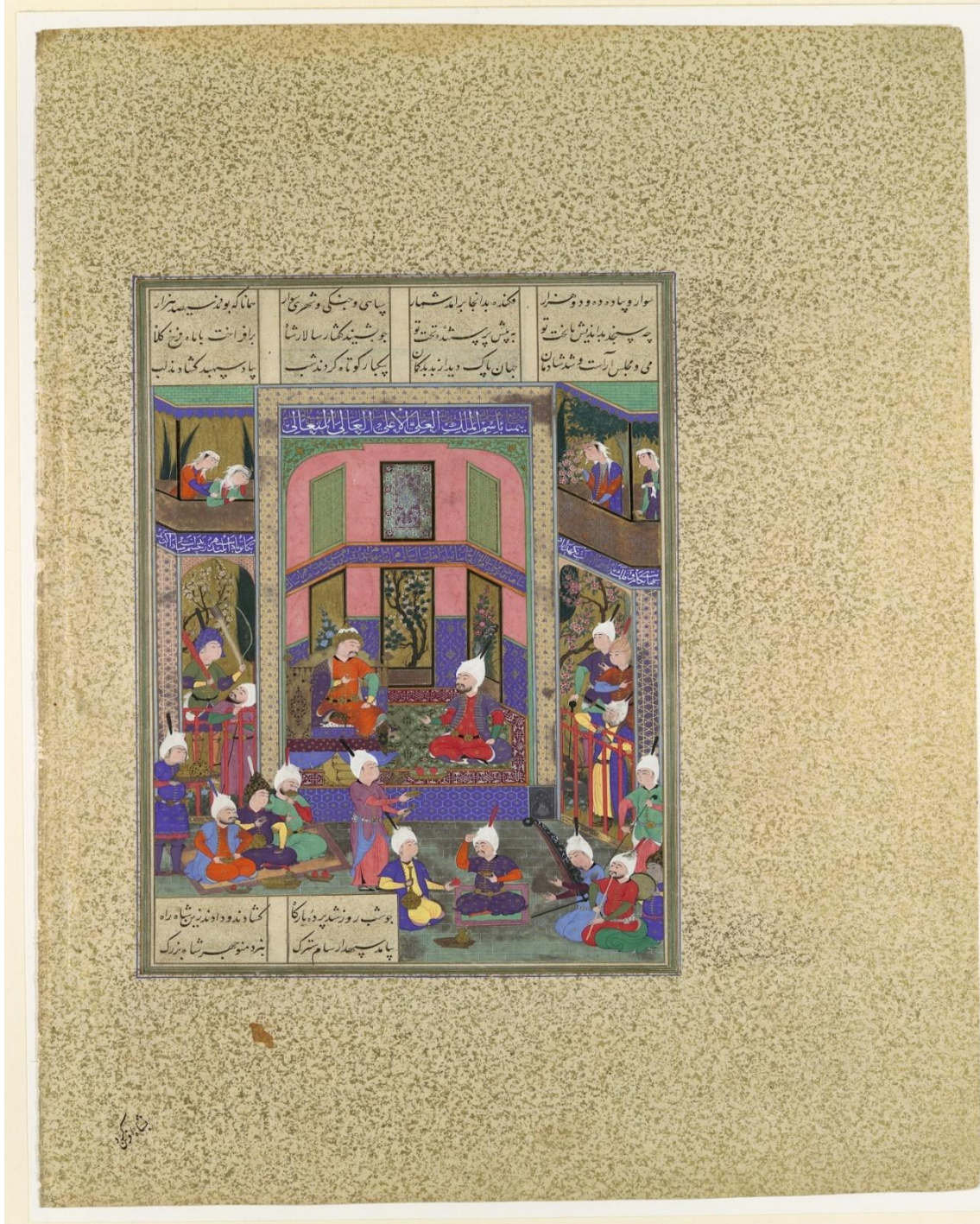
<https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman-ii>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/tutun#1> Erişim Tarihi: 12.12.2022.

<https://www.iranicaonline.org/articles/bada-pahl>.Erişim Tarihi; 16.05.2022

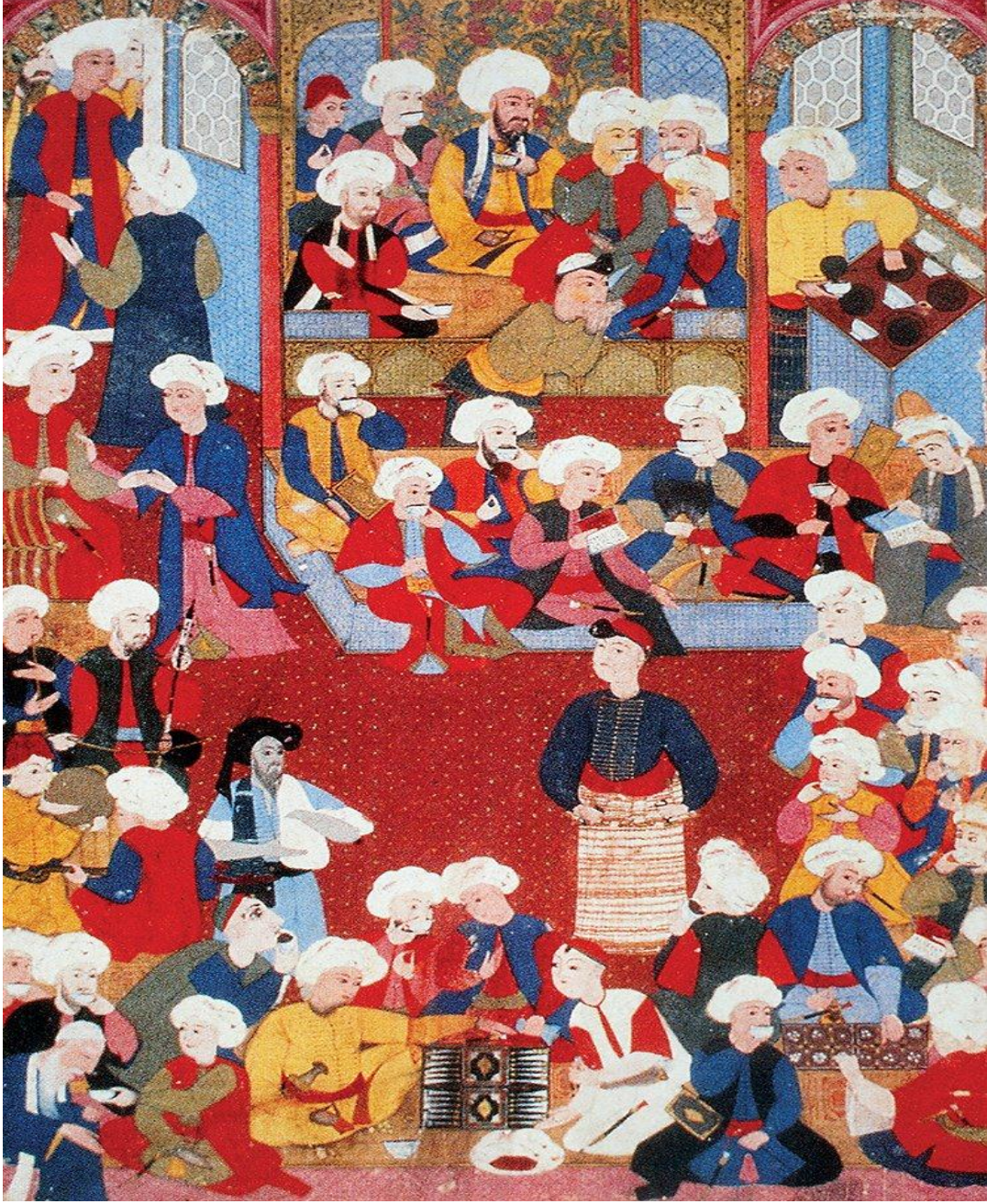
Nutku, Özdemir, “Nahil”, DİA, İstanbul: 2016.

Ek 1: Şehname-i Tahmasbi-Kahve İçilmesi

Kaynak: Metropolitan Müzesi

Ek 2: XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Bir Kahvehaneyi Tasvir Eden Minyatür (The Chester Beatty Library, nr. 439, vr. 9^a)

Kaynak: DİA

Ek 3: XVI. Yüzyılda Kahvecilerin Tasvir Edildiği Minyatür (Seyyid Lokmân, *Surnâme-i Hümayun*, TSMK, Hazine, nr1344, vr. 367^b'den bir detay)

Kaynak: DİA

Ek 4: XVI. Yüzyılda Bir Kahvehanenin Tasvir Edildiği Minyatür (Seyyid Lokmân, *Surnâme-i Hümayun*, TSMK, Hazine, nr. 1344, vr. 367^a’dan Bir Detay)

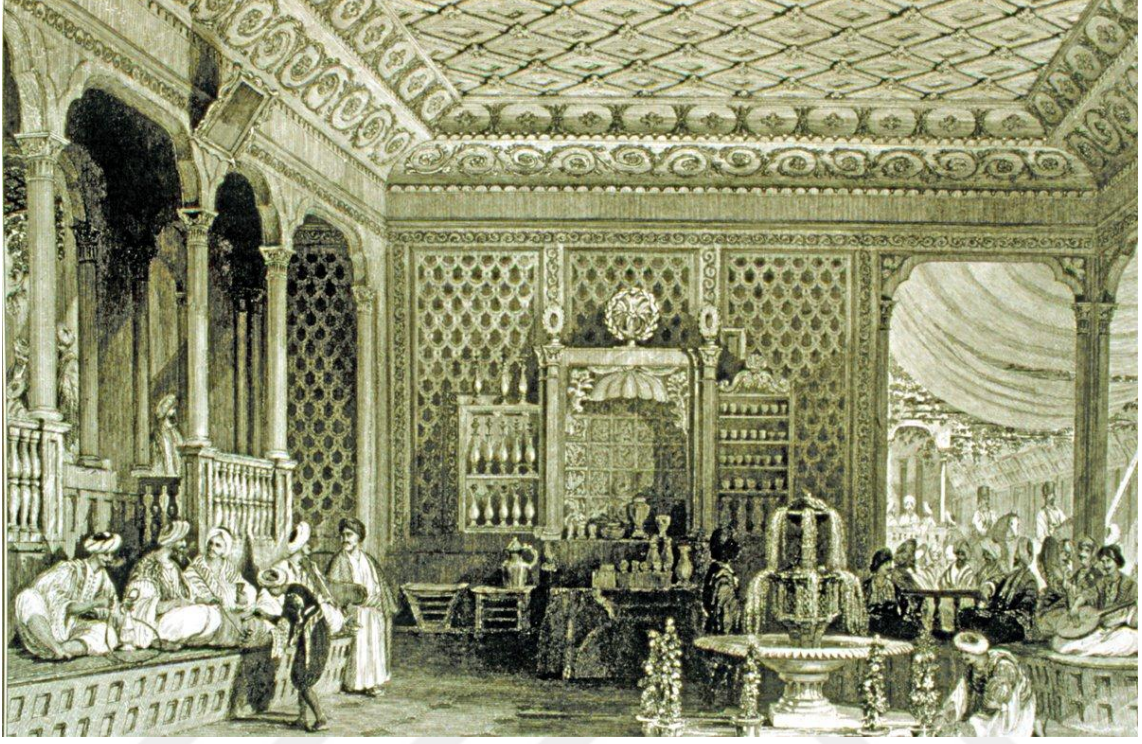
Kaynak: DİA

Ek 5: Kahvecibaşı (*Elbise-i Atîka-i Osmâniyye*, İÜ Ktp., TY, nr. 9362, lv. XXI)

Kaynak: DİA

Ek 6: Thomas Allom'un Bir İstanbul Kahvehanesini Temsil Eden Gravürü (R. Walsh, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, London 1839, lv. 30)

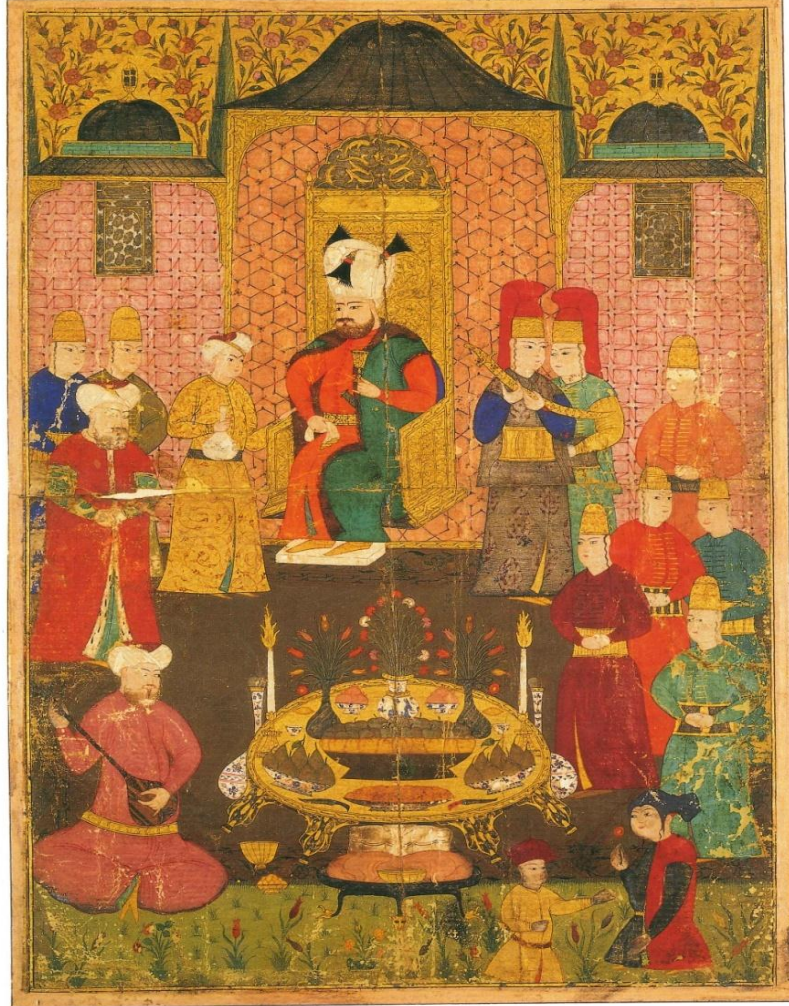

Kaynak: DİA

Ek 7: Sultan IV. Murad Müzikli ve İçkili Bir Yemekte, 17. Yüzyılın Ortaları

144

SONUÇ

Sultan IV. Murad müzikli ve içkili bir yemekte. 17. yüzyılın ortaları. TSM H2148, y. 11b.

Kaynak: TSM H2148, y. 11b

Ek 8: Şah Tahmasb'ın Hümayun'u Şarap Meclisinde Ağırlaması

Kaynak: Honer Safevi-Telegram

Ek 9: Şah Abbas'ın Türkistan Hanı Veli Muhammed Hanı Şarap Meclisinde Ağırlaması

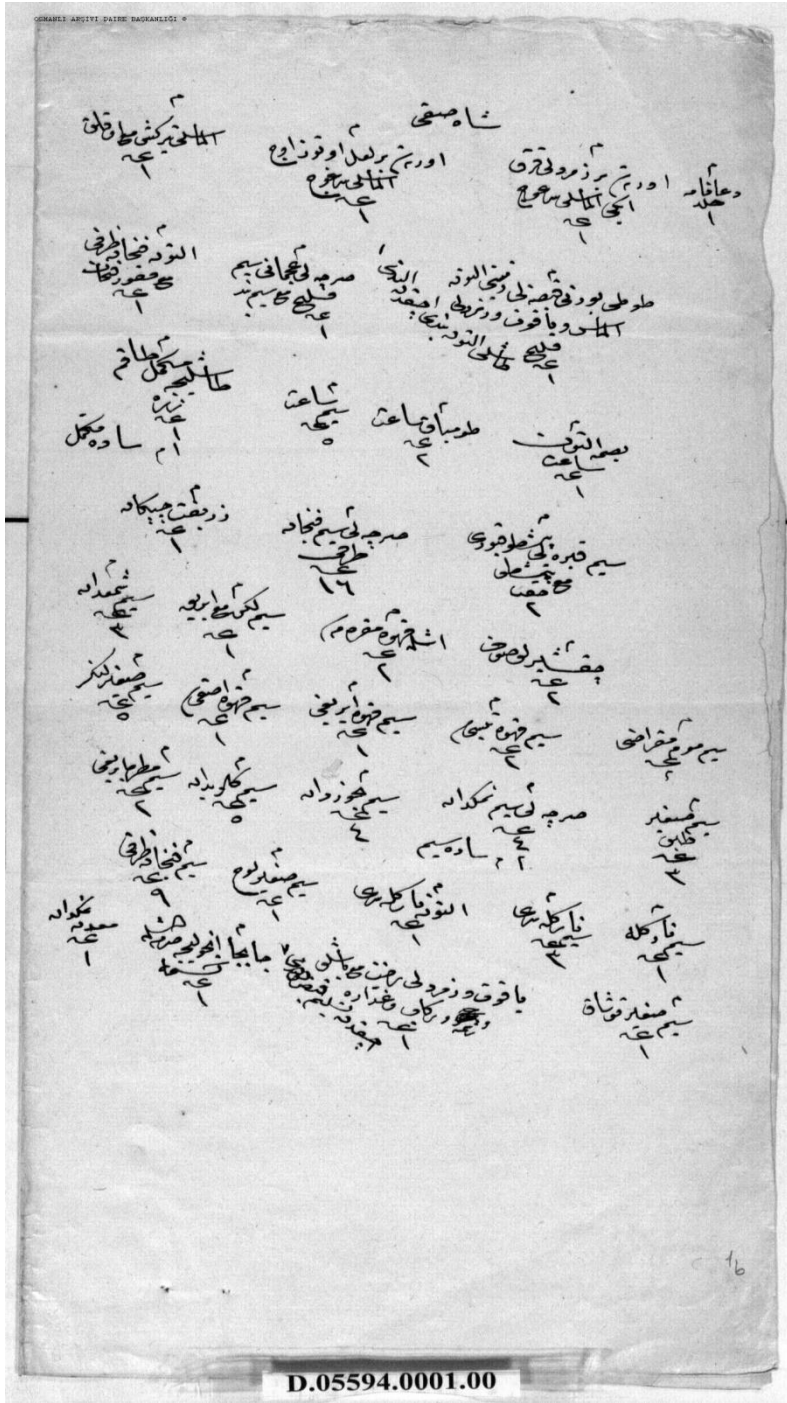
Kaynak: Honer Safevi-Telegram

Ek 10: Çehelsutun Sarayında Şarap Meclisi

Kaynak: Huner Safevi-Telegram

Ek 11: Şah Safi Tarafından Osmanlıya Gönderilen Hediyeler Listesi

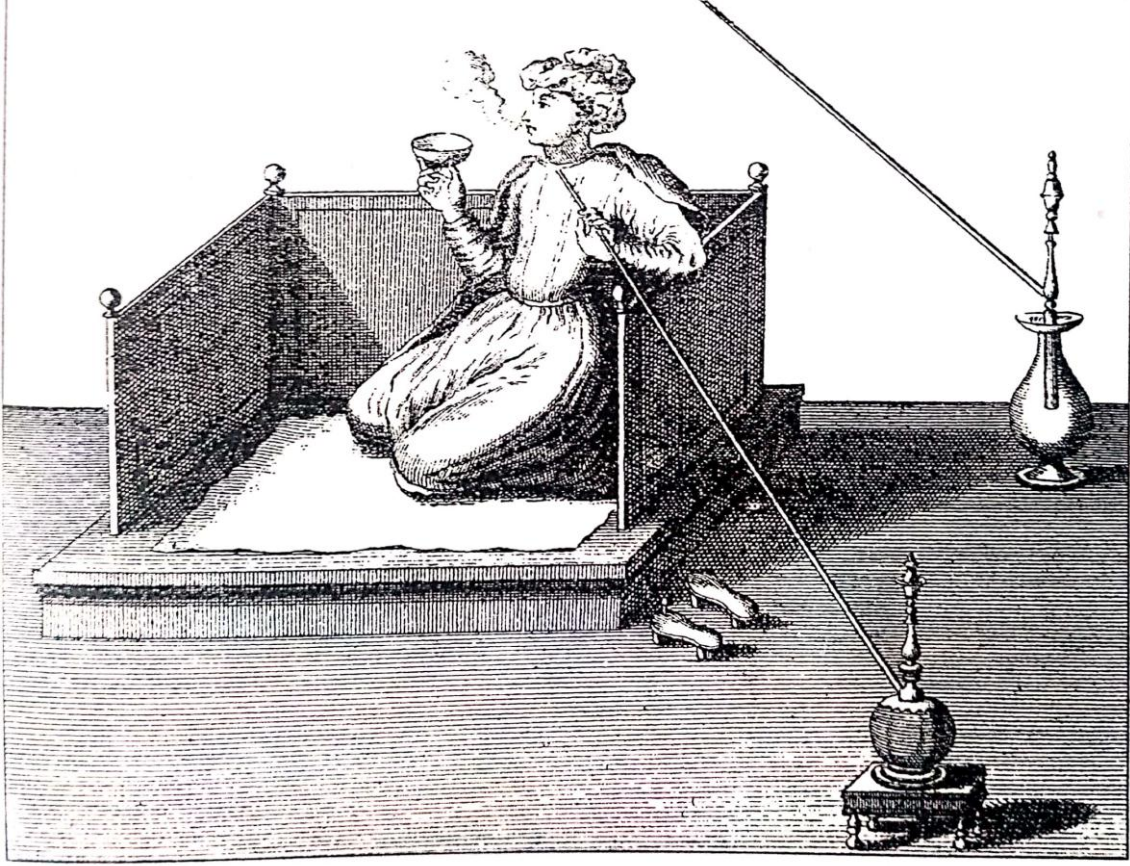
Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Ek 12: İranlıların Kahve İçme Tarzı

Kaynak: Taverniye, s. 310.

Ek 13: İranlı Kadın Nargilesiyle

زن ایرانی با قلیانهایش

Kaynak: Taverniye, s. 200.

Ek 14: Nargile İçen İranlı Sûvari

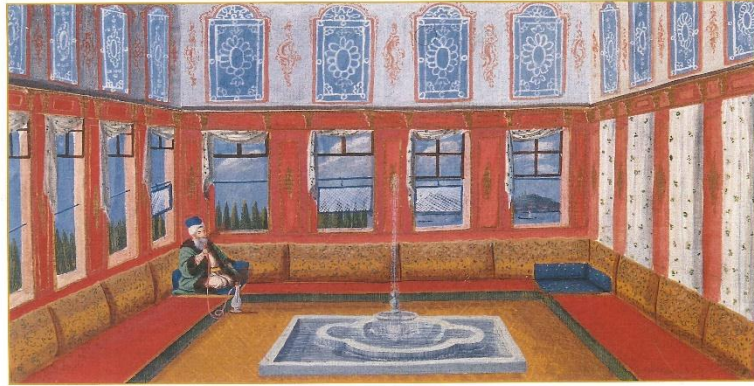

Kaynak: Rudi Metthee, Tefrihate İraniyan, Moskerat ve Mohedderat Az Safeviye Ta Qajariye, çev. Mani Salehi Allame, Namek Yay, Tehran, 1396, s. 190.

Ek 15: Bir İstanbul Evinde Çubuk İçen Ev Sahibi ve Konukları-Nargile İçen İstanbul Efendisi

128

19. YÜZYIL: KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

Bir İstanbul evinde çubuk içen ev sahibi ve konukları. Varşova Üniversitesi Kütüphanesi, Baskı Bölümü, Kraliyet Koleksiyonu, T171, env. no. 621.

Nargile içen İstanbul efendisi. Varşova Üniversitesi Kütüphanesi, Baskı Bölümü, Kraliyet Koleksiyonu, T171, env. no. 624.

Topkapı Sarayı'ndaki divan üyelerinin önemli ziyaretçiler ve elçilerle birlikte yediği zengin öğle yemekleri, yeni sarayda yerini hafif yiyeceklerle ve içeceklerle bırakmıştı. Artık dönemin standart uygulaması kahve, çeşitli şerbetler, tatlılar ve

nargileydi. Osmanlı kültüründe tütün de, tıpkı kahve gibi bazen kabul görmüş, bazen de reddedilmişti. Daha 1610'da, bir Türk tütün içtiği için, ceza olarak burnuna bir tütün çubuğu takılarak İstanbul sokaklarında dolaştırılmıştı, o zamanlar

Kaynak: Varşova Üniversitesi Kütüphanesi, Baskı Bölümü, Kraliyet Koleksiyonu, T171, env. No. 621.

Varşova Üniversitesi Kütüphanesi, Baskı Bölümü, Kraliyet Koleksiyonu, T171, env. No. 624.

**Ek 16: Şarap Meclisi II. Şah Abbas'ın Türkistan Hanı Nedir Muhammed Hanı
Ağırlaması**

Kaynak: Honer Safevi-Telegram

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Mohammad Amin KEIKHA SHAHİNPOUR	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	İsfahan Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih ve İranoloji
Makale ve Bildiriler	
1. Mohammad Amin Keikha Shahinpour, “Education of women in the Ottoman Empire”, IUAES International Union of Anthropological and Ethnological Sciences Commission on Anthropology of Middle East Middle East from the Margins 7-9th of September, 2022. 2. Mohammad Amin Keikha Shahinpour, “Osmanlılarda ve Safevilerde İçecek Kültürü (1501-1735)”, III. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi (OSARK), 7-9 Eylül 2022.	